

**T.C.
MUĞLA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

**SINIFIN İLİŞKİSEL ANALİZİ: İZMİR KAPILAR BÖLGESİ
DERİ İŞÇİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**HAZIRLAYAN
ERCAN KAYGISIZ**

**DANIŞMAN
YARD. DOÇ. DR. ŞİNASI ÖZTÜRK**

**Haziran- 2011
MUĞLA**

MUĞLA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

SINIFIN İLİŞKİSEL ANALİZİ: İZMİR KAPILAR BÖLGESİ DERİ İŞÇİLERİ

ERCAN KAYGISIZ

Sosyal Bilimler Enstitüsünde
“Yüksek Lisans”
Diploması Verilmesi İçin Kabul Edilen Tezdir.

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih: 21.06.2011
Tezin Sözlü Savunma Tarihi: 16.06.2011

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Şinasi ÖZTÜRK
Jüri Üyesi: Yrd. Doç. Dr. Koşar HIZ
Jüri Üyesi: Yrd. Doç. Dr. Cevdet YILMAZ

Enstitü Müdürü: Prof. Dr. Namık Kemal ÖZTÜRK

HAZİRAN, 2011
MUĞLA

TUTANAK

Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 02/06/2011 tarih ve 582/4 sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 25/4 maddesine göre, Sosyoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Ercan KAYGISIZ'ın "Sınıfın İlişkisel Analizi: İzmir Kapılar Bölgesi Deri İşçileri" adlı tezini incelemiş ve aday 16/06/2011 tarihinde saat 13.00'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 60 dakikalık süre içinde gerek tez konusu gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin kabul edildiğine oybirliği ile karar verildi.

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Şinasi ÖZTÜRK

Üye
Yrd. Doç. Dr. Koşar HIZ

Üye
Yrd. Doç. Dr. Cevdet YILMAZ

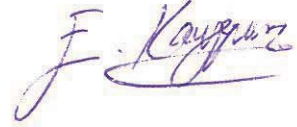
YEMİN

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum **Sınıfın İlişkisel Analizi: İzmir Kapılar Bölgesi Deri İşçileri** adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça'da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

21.06.2011

ERCAN KAYGISIZ

İMZASI

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

YAZARIN

MERKEZİMİZCE DOLDURULACAKTIR.

Soyadı : KAYGISIZ

Adı : ERCAN

Kayıt No:

TEZİN ADI

Türkçe: Sınıfın İlişkisel Analizi: İzmir Kapılar BölgesiDeri İşçileri

Y. Dil: Relational Analysis of the Social Class: Leather Workers of the İzmir-Kapılar Zone

TEZİN TÜRÜ: Yüksek Lisans

Doktora

Sanatta Yeterlilik

X

O

O

TEZİN KABUL EDİLDİĞİ

Üniversite : Muğla Üniversitesi

Fakülte : Edebiyat Fakültesi

Enstitü : Sosyal Bilimler

Diğer Kuruluşlar :

Tarih :16/06/2011

TEZ YAYINLANMIŞSA

Yayımlayan :

Basım Yeri :

Basım Tarihi :

ISBN :

TEZ YÖNETİCİSİNİN

Soyadı, Adı : Şinasi Öztürk

Ünvanı :Yard. Doç. Dr.

TEZİN YAZILDIĞI DİL : TÜRKÇE

TEZİN SAYFA SAYISI:

TEZİN KONUSU (KONULARI) :

1. İzmir-Kapılar Bölgesi deri işçileri sınıf analizi
- 2.

TÜRKÇE ANAHTAR KELİMELER :

- 1.İşçi sınıfı
- 2.sınıf habitusu
- 3.sınıf deneyimi
- 4.esnek üretim

Başka vereceğiniz anahtar kelimeler varsa lütfen yazınız.

İNGİLİZCE ANAHTAR KELİMELER: Konunuzla ilgili yabancı indeks, abstract ve thesaurus'u kullanınız.

- 1.working class
- 2.class habitus
- 3.class experience
4. flexible manufacturing

Başka vereceğiniz anahtar kelimeler varsa lütfen yazınız.

1- Tezimden fotokopi yapılmasına izin vermiyorum	O
2- Tezimden dipnot gösterilmek şartıyla bir bölümünün fotokopisi alınabilir	X
3- Kaynak gösterilmek şartıyla tezin tamamının fotokopisi alınabilir	O

Yazarın İmzası :

Tarih : 21.06.2011

ÖZET

Sınıfın İlişkisel Analizi: İzmir Kapılar Bölgesi Deri İşçileri

Sınıf kuramlarının iradeci ve kendiliğindenci perspektifine alternatif olarak ilişkiselci analiz, değişen yapı karşısında toplumsal ilişkileri bozan ve yeniden kuran öznel tarihsel deneyimlerine odaklanır. Bu çalışmada da İzmir Kapılar Bölgesi'nde atölyelerde parça başı ve kayıt dışı çalışan deri işçilerinin ve işçi çalıştıran atölye sahiplerinin değişen piyasa ilişkilerinden nasıl etkilendiklerine ve bu süreçteki sınıf deneyimlerine odaklanılmıştır.

Araştırma, İzmir İlinin Kapılar Bölgesinde yapılmıştır. Araştırmada niteliksel araştırma yöntemi kullanılmış ve görüşme tekniği uygulanmıştır. Örneklem ise atölyelerin yapısal özellikleri ve sınıf konumları göz önüne alınarak seçilmiştir. Deri işçileri ve atölye sahipleriyle toplamda 20 görüşme ve yapılandırılmamıştır. Bunun yanında işçilerle ve atölye sahipleriyle yapılandırılmamış grup görüşmeleri yapılmıştır.

Araştırma sonuçlarına göre; deri işçileri, kapitalizmin “esnek”piyasa ilişkilerinden etkilenen en önemli sınıf konumlarından biri olmuştur. Kapitalizmin karanlık, merdiven altı, bodrum kat atölyelerinde hiçbir hakka sahip olmadan kayıt dışı çalışan (çalıştırılan) deri işçileri, ücretlerin azaltılması, ücretteki pazarlık gücünün azalması, örgütlenme gücünün kırılması, kolay işten çıkarılma, kayıt dışı ve sigortasız çalışma koşullarının yaygınlaşması ve ucuz iş gücü piyasasına yedeklenme gibi koşullarla karşı karşıya kalmaktadır. Sağlık ve emeklilik güvencesi gibi haklardan yoksun olan deri işçileri, (özellikle) 2000’li yıllardan sonra işçi sınıfının en avantajsız kesimleri arasına dâhil olurken ekonomik ve sosyal sermayelerini yitirdiği gibi, sömürü ilişkilerine kendi sınıf konumlarından geliştirdikleri sigorta, ücret artışı, ücretli izin, sendikalaşma hakları için iş yavaşlatma, iş bırakma gibi sınıf stratejilerini de yitirmekte, örgütlenebilme koşullarını kaybetmektedir. Örgütsüzlük ise işçiler arasında rekabet kültürüne, güvensizliğe, kayırmacı ilişkilerine neden olmaktadır.

Anahtar Kavramlar: İşçi sınıfı, sınıf habitusu, sınıf deneyimi, esnek üretim.

ABSTRACT

Relational Analysis of the Social Class: Leather Workers of the İzmir-Kapılar Zone

Relational analysis, as an alternative to structural and subjectivist perspectives, focuses on historical experiences of the subjects who de-construct and construct social relations on changing social structures. Subject of this study is leather workers in İzmir-Kapılar Zone, who works for parts per pay without work security, and manufacture owners who have to deal with global economic conditions.

A research has applied in İzmir-Kapılar Zone by using qualitative research and interview techniques. The sample has chosen according to structural characteristics of manufactures and class characteristics of workers. Total 20 interviews were conducted with leather workers and manufacture owners. Additionally two un-structured focus group discussion was done.

According to research results, leather workers were one of the important class position affected from flexible market conditions of the capitalism. Leather workers have to work without job security, bad working conditions, without social security, low wages, without labor union, with the feat of losing job, etc. On the other hand they are part of the reserve labor army within the leather sector. These conditions had been worsen since 2000's and leaving them on the bottom of labor market without any social, economic and political rights. They seem lost their social capital together with their class position. All of these lead to competition among workers together with nepotism and lack of confidence.

Keyword:working class, class habitus, class experience, flexible manufacturing

ÖNSÖZ

Bir sosyal bilimcinin, araştırmacı olarak tek başına toplumsal dünyaya girerek araştırmasını kurgulaması her zaman kolay olmamaktadır. Toplumsal eyleyenlerin yaşam hikâyelerine, anlam dünyalarına girebilmek zordur. Bu zorluk, tam da araştıran ile araştırılanların hikâyeleri iç içe geçmeye başladığında kolaylaşır.

Öncelikle deri işçilerinin yaşam dünyalarına dâhil olabilmemin anahtarını sunan, sadece “deri emekçisi” değil, “yaşam emekçisi” olan Yalçın Ağabey’e tüm dericiler nezdinde teşekkürlerimi sunarım. Tüm ekonomik ve sosyal zorluklara rağmen küllerinden yeniden doğan Dericiler Derneği’ne verdikleri bilgiler nedeniyle teşekkürümü borç bilirim.

Yaklaşık beş senedir üzerimdeki emeği azımsanmayacak kadar fazla olan, sosyoloji zanaatını usta-çırak ilişkisi gibi yürüttüğümüz ve ayrıca tez danışman hocam olan Yrd. Doç. Dr. Şinasi Öztürk’e, misafirliğini, desteğini benden esirgemeyen eşi Pınar Öztürk’e, tezime olumlu eleştirileriyle katkıda bulunan Yrd. Doç. Dr. Cevdet Yılmaz’a ve Yrd. Doç. Dr. Koşar Hız’a içten teşekkürlerimi sunarım.

Bir sene boyunca, tez çalışmam sürecinde maddi ve manevi yükümü özveriyle yüklenen başta annem ve babam olmak üzere “geniş aileme” ne kadar teşekkür etsem azdır.

Son olarak tez çalışmam sürecinde, “yollarımızın orada bir yerlerde kesiştiği” deri emekçilerine, dostlara, arkadaşlara içten muhabbetimi sunarım.

İçindekiler Tablosu

İçindekiler Tablosu	1
1. BÖLÜM: GİRİŞ.....	3
1.1. Çalışmanın Amacı, Önemi ve Kapsamı.....	3
1.2. Çalışmanın Yöntemsel Modeli.....	7
2. BÖLÜM: SINIF ANALİZİ.....	9
2.1. Sınıf, Sınıfa Yaklaşım Tarzları	10
2.2. Tarihsel Materyalizm ve Sınıf Analizi.....	12
2.3. Öznelci-İradeci Sınıf Kavrayışı	16
2.4. Yapısalcı-Kendiliğindenci Sınıf Kavrayışı	17
2.5. İlişkiselci Sınıf Kavrayışı.....	21
2.6. E. P. Thompson ve Sınıf Deneyimi.....	26
2.7. Pierre Bourdieu ve Sınıf Habitusu	30
3. BÖLÜM: TARİH YAZIMI VE SOSYAL ARAŞTIRMADA İŞÇİ SINIFI.....	35
3.1. Tarih Yazımı	35
3.2. Pozitivist Tarih Yazımı.....	37
3.3. Pozitivizm Sonrası Tarih Yazımı.....	38
3.4. İşçi Sınıfının Tarihini Tutmak.....	40
4. BÖLÜM: ESNEK ÜRETİM TARZI VE DERİ İŞÇİLERİ ÜZERİNE ETKİSİ	48
4.1. Üretim, Emek Ve Esnekleşme	48
4.2. Fordist Dönem	48
4.3. Post-fordist Dönem	53
4.4. Esnek Çalışma Biçimleri.....	57
5. BÖLÜM: ARAŞTIRMA BULGULARI	61
5.1. Deri Sektörü ve Tarihi.....	61
5.2. Dericiliğin Altın Çağı.....	63
5.3. Körfez Krizi Süreci	64
5.4. Bavul Ticareti.....	66
5.5. Kapılar Bölgesi	69
5.6. Görüşme Analizi	70
6. BÖLÜM: SONUÇ VE TARTIŞMA.....	89
6.1. Kapitalizm ve Deri Atölyeleri.....	89

6.2. Fasonluk ve Bağımsız Atölye Ayrımı.....	91
6.3. Atölye Sahibi-İşçi İlişkisi.....	92
6.4. İşveren ve İşçi Arasında Bir Ara Konum: İş Dağıtan	94
6.5. Kapılar Bölgesi Deri İşçileri	96
6.6. İradencilik ve Kendiliğindenciliğin Ötesinde Deri İşçileri	98
6.7. Statü Kaybı, Kimliğin Aşınımı	99
6.8. Deri İşçilerinde Sınıf Habitusu	102
6.9. Söylem Olarak Dericilik	106
6.10. Örgütlenme, Sınıf Pratikleri ve Mücadele Ağları	107
6.11. Rekabet Kültürü	113
6.12. Mülkiyet, Kontrol İlişkileri ve Ustabaşı	115
KAYNAKÇA.....	116
İNTERNET KAYNAKLARI:	119
EK 1: İŞVEREN'E İLİŞKİN SORULAR	121
EK 2: İŞÇİYE YÖNELİK GÖRÜŞME SORULARI	124

SINIFIN İLİŞKİSEL ANALİZİ: İZMİR KAPILAR BÖLGESİ DERİ İŞÇİLERİ

1. BÖLÜM: GİRİŞ

1.1. Çalışmanın Amacı, Önemi ve Kapsamı

Bugün için bir sosyal bilim araştırmacısının akademik alanda sınıflar hakkında konuşması, yazması, düşünmesi, bir-iki zorluğu da kabul ederek mümkün olmaktadır. Bu zorluklardan biri, üzerine çok fazla söylenmiş/yazılmış olan bir konuyu (sınıfı) yine de söylemeye/yazmaya değer bir analiz birimi, araştırma kurgusu olarak inşa etmektir. Diğeri ise, sosyal bilimlerde “bilim” icra edenlerin ve toplumsal alanın (sosyal, ekonomik, kültürel) beklentilerinin, araştırmacının konusunu seçmesi üzerindeki etkileri bakımından, sembolik değeri düşük olan konuya yönelme kararıdır. Sosyolojik çalışmalarda doğrudan sınıf çalışmalarının azalması, çalışma konusu olarak sınıfı seçen araştırmacının üzerinde bıraktığı azımsanmayacak yük, (araştırmacının) araştırmacıdan kaynaklanan nedenler kadar, makro olgusal durumlardan da kaynaklanmaktadır. Bunun nedeni, sosyal bilimlerin akademik, siyasal, kültürel ve diğer entelektüel üretim alanlarının dinamiklerinde yatmaktadır. Sınıfın ve sınıf analizinin, sosyal bilimlerde analiz birimi olarak gözden düşmesi ile toplumsal yapıdaki sınıf hareketlerinin azalması ya da göz ardı edilmesiyle paralellik olduğu ilk elden söylenebilir. Fakat bu türden kolaycı bir açıklamaya kaçmadan söylenirse; ister siyasal alanın mantığının akademik alana müdahaleleri; ister sınıf teorilerinin reel dünyayı açıklama gücünü kaybetmesi; isterse de araştırma bütçelerinden destek gören konular arasına girememesi nedeniyle akademisyenlerin sınıf çalışmalarına bilimsel yatırım yapmaktan kaçınması nedeniyle, bugün için sınıf analizlerinin sembolik değer kaybı yaşadığını söylemek

yanlış olmaz. Zaman zaman yükselen küçük-büyük çapta işçi hareketleri sınıf kavramının sembolik değerini arttırsa da, sınıfın “arkaik” kavramlar kümesine “dâhilmiş gibi” görüldüğü bir tarihsel süreçte, sınıfa ekonomist, indirgemeci ve özcü olmayan bir bakış açısı geliştirmek önemli olduğu kadar zordur. Bu çalışmada da sınıf, özcü ve indirgemeci olmayan bir perspektifle, ilişkisel açıdan incelenmeye çalışılmıştır.

“Aşağı” sınıflar, ezilenler, yoksullar, köylüler ve benzerleri kamusal tartışma alanından ve bu alanda galebe çalan siyasal, medyatik, entellektüel ve akademik söylemlerden neredeyse tümüyle dışlanmış durumdadır. Toplumsal sınıflara yapılan her atıf arkaik bir ideolojik tavrın ifadesi muamelesi görebiliyor. Kimlik politikaları, çoğulluk ve farklılık etrafında dönen tartışmalar, “öteki”ne dair bütün hassasiyetlerine rağmen, “aşağı” ötekiler karşısında manidar bir şekilde sessiz kalıyorlar. Öteki tam da adı telaffuz edilemeyecek olan olduğuna göre, alt veya madun sınıflar konusundaki bu suskunluk basit bir ihmal değil, bir ideolojik semptomdur (Erdoğan,2000:33-38).

Akademik çalışmalar yeni sınıf tartışmalarını güncel olarak takip etmeye çalışırken, akademik “habitusun” deneyimi, yeni tartışmaları salt teorik bir sorun olarak algılamak; sınıf perspektifli siyasal eğilimler zihinsel haritalarını yeni tartışmalara, yeni Marksist perspektiflere kapayarak değişen toplumsal ilişkiler ile mevcut olan dünya görüşlerini sorgulamaktan kaçındılar. Türkiye’de “öznelci” ve “yapısalcı” yaklaşımların ayırımına yaslanan “teorik ve pratik” ayırımı bu olgusallıktan da doğmaktadır. Bir başka deyişle, öznelci ve nesnelci bakış açılarını ortaklaştıran bir ayırım olarak, öznelci ve nesnelci biçiminde bölünen ikili bir dünyanın varlığına inanan gelenekselci zihin/bakış açısı, tersinden birbirlerinin zayıflıklarını, kendi içlerine kapanarak olumlamışlardır.

Öznelci ve yapısalcı sınıf analizlerinin ayırımının “teorik olarak da tarihsel bir zemini vardır. Çalışmanın ikinci bölümdeki sınıf tartışmasında, Marks’ın metinlerine referansla oluşturan yapısalcı ve öznelci iki temel akımın sınıf perspektifleri eleştirildikten sonra alternatif bir sınıf analizi olan ilişkiselci/bağlamcı perspektif referans alınarak tartışılmıştır. Bu nedenle akademik ve siyasal alandaki yapılaşmış sınıf kavramını eleştirerek, sınıfa ilişkisel bir perspektif geliştirmenin gerekliliği ortaya konulduğunda, sınıf kuramına ilişkin iki kavramla karşılaşılmaktadır.

Bunlardan ilki Thompson'ın "sınıf deneyimi" ve Bourdieu'nun "sınıf habitusu" kavramıdır. Sınıf tartışmasında sınıf deneyiminin ve sınıf habitusunun tartışılmasının temel nedeni, sınıfların karşılıklı ilişkiler içerisinde kurulduğu ve bu ilişkilerin mekâna, zamana, coğrafyaya, çalışma tarzlarına, üretim ilişkilerine, ama temelde (asıl olarak) "sömürü ilişkilerine" göre özgün tarihsel oluşumları meydana getirdiği iddiasıdır.

Bu araştırmanın konusu olan İzmir-Kapılar Bölgesi'nde atölyelerde fason, parça-başı ve kayıt dışı çalışan/çalıştırılan deri işçileri, öteden beri tüm gerçekliğiyle apaçık orada dururken, üretim ilişkileri ve bu ilişkileri yeniden üreten liberal ekonomi politikalarının esnek "illüzyoncu" kabiliyeti, deri işçilerini daha bir görünmez kılmaktadır. Sömürü ilişkilerinin kurulduğu sınıfsal topografyanın sınırlarıyla oynayan liberal esneklik, sınıfın reddiyasını mümkün olduğunca hak mücadelesine dönüşebilecek toplumsal karşıtlıklardan (işçi sınıfı ve burjuvazi gibi) sıyırarak, sınıflara bölünmüş bir yer olan toplumsal dünyanın düz bir haritasını çıkarmaya çalışmaktadır. Bu toplumsal gerçekliğin üzerine geçirilen yeni haritada toplumsal öznelere birbirine bağlayan sömürü ilişkileri yerine, toplumda kendi kaderini yaratmış "bireylerin" rollerini kabul ederek ve kimliklerine sıkı sıkı sarılarak, kürek mahkûmluğuna tabi, aşağı, ezilen, madun dünyanın yer hissini kuvvetlendiren çeşitli ikilikler (demokratikler-demokrat olmayanlar, sağdakiler-soldakiler gibi) yaratılabilmektedir. Bu sömürü ilişkilerinden arındırılarak yapılmış yapay ikiliklerin sonucunda toplumsal eşitsizlikleri azaltmaya, yok etmeye çalışan bu tartışmalardan kapı dışarı edilen yine emekçi sınıflar, madun konumlar gibi toplumsal hiyerarşinin aşağısında kalan kesimler olmaktadır.

Bu noktada, ek olarak bir açıklama yapılacak olursa, "eğer sosyal yapı değişirse, sınıflara ne olur?" sorusuna verilebilecek cevapların, bu makro yapısal özelliklerin değişmesi sonucunda, sınıfların bu değişimi nasıl deneyimlediği, yaşadığı ve nasıl yeni ilişkiler kurduğunu anlamının sosyal bilimlerdeki ve sınıf tartışmalarındaki önemini vurgulamaktır. Bu noktada, araştırmanın birinci problem kaynağı olarak, küresel ya da yerel düzeyde yeniden kurulan yeni liberal sömürü

ilişkileri ve bu değişimi Kapılar Bölgesi'ndeki deri işçilerinin sınıf olarak deneyimlerinde nasıl açığa çıktığı anlaşılmaya çalışılmıştır.

Bu araştırma beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde araştırmanın amacı, önemi, yöntemi ve sorunsalın kurulmasına yönelik bilgiler yer almaktadır. İkinci bölümde sömürü ilişkilerini ortaya çıkaran sınıf oluşumları ve sınıf ilişkileri tartışması yer almaktadır. Bu bölümde yapısalcı, öznelci ve ilişkiyelci bakış açılarından sınıf perspektifleri ile birlikte sınıf habitusu ve sınıf deneyimi kavramı referans kavramlar olarak tartışılmıştır.

Kapılar Bölgesi'nde çalışan deri işçilerinin deneyimlerinin ve habituslarının ya da onların sınıf oluşumlarının tarih yazımında yerinin yokluğu ikinci problem kaynağını oluşturmaktadır. Bir başka deyişle, birçok diğer çalışma alanlarında olduğu gibi deri işçilerini de Türkiye'deki sınıf oluşumları anlatısına dâhil etmeyen, onları sınıf tarihinde de görünmez kılan bir tarih yazım anlayışı mevcuttur. Deri işçileri için, onları var ve yok kılan sadece sınıf kavramının kısıtlılıkları-açmazları değil, aynı zamanda mücadeleler ya da sınıflar tarihindeki yokluklarıdır. Bu noktada, Marks'ın hatırlattığı gibi deri işçileri sosyal gerçeklik olarak gerçeklik hisleriyle, bedenleriyle, emekleriyle, canlarıyla, rollerden/konumlardan aktörlerden daha önce gerçekte var olan-yaşayan insanlardır. Bu nedenle bu çalışmanın üçüncü bölümde tarih yazımı ve sınıf tarihi yazımı eleştirisine yer verilerek tarih yazımı pratiğinin sınıf çalışmasından ayrı tutulamayacağı bakış açısı ile konu tartışılmıştır.

Deri işçilerinin deneyimini, sınıf habituslarını ve onların toplumsal varoluşunu kuşatan neo-liberal politikaların deri işçileri üzerinde yarattığı etkiyi-tahribatı ya da iyileşmeyi, toplumsal sermayelerindeki değişimi ve bu değişimi nasıl anladıkları/anlamlandırdıklarına bakmak için dünyanın değişmekte olduğu ekonomi politiğini incelemek gereklidir. Bu nedenle dördüncü bölümde esnek çalışma, fason üretim, parça-başı gibi kavramların, olguların tartışılması konunun dahi iyi anlaşılması açısından gerekli görülmüştür.

Beşinci bölümde literatür taraması ve görüşmeler sonucunda elde edilen araştırma bulgularına yer verilmiştir. Deri işçilerinin kendi konum alışlarının, deneyimlerinin tarihi açığa çıkarılmaya çalışılmıştır. Bir başka deyişle, çalışmanın asıl sorunsalını oluşturan sınıf deneyimini açığa çıkaracak bir önkoşul olarak, öznelerin (deri işçilerinin ve atölye sahiplerinin) kendi tarihlerini nasıl yaptıkları, üretim sürecinde var olan emek sömürü mekanizmalarını ve bu mekanizmaya direnme biçimlerini (ya da direnememe koşullarını) çalışma ilişkilerinin hangi konumları ve ilişki tarzlarını doğurduğu, alanda doğan konumların nerelerde/hangi durumlarda boyun eğme, hangi durumlarda reddetme stratejilerini uyguladıkları anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu amaçla yapılan görüşmeler bu bölümde ele alınmıştır.

Sonuç bölümünde işçiler, atölye sahipleri ve mal sahibi asıl firma arasındaki sömürü ilişkileri ve bu ilişkilerden doğan deneyimler tartışılmıştır. Bu bölüm, sınıf habitusu, sınıf deneyimi ve kuramsal çerçevede tartışılan sınıf kuramlarına, tarih yazımı eleştirisine değinilerek araştırma sonucunda elde edilen veriler üzerinden tartışılmıştır.

1.2. Çalışmanın Yöntemsel Modeli

Bu çalışmada sınıf olarak deri işçilerinin deneyimleri, “tarihselci ve ilişkişelci” sosyolojik bakış açısı ile ele alınmıştır. Çalışmada, yapısalcı ve öznelci sınıf analizleri eleştirel bir perspektifte ele alınırken, sınıf kavramına ilişkişelci bir çerçeve geliştirilmeye çalışılmıştır. İlişkişel yaklaşım, gerek gerçeklik tanımı (toplumsal hakikat), gerek bilgi kavrayışı ve nedensellik tanımı ile pozitivist anlayışa ciddi bir eleştiri getirirken, post-modern ve post-yapısalcı düşünceyle özdeşleşmiş göreceliliğe de bir alternatif oluşturması bakımından önemlidir. Daha somut düzeyde, ilişkişel ve tarihsel bir bakış açısı sunan ilişkişel yaklaşım, toplumsal gerçekliğe dair kurulan ikililikleri ya da ayrımları anlamak ve aşmak için gerekli olan kuramsal çerçeveyi sağlaması açısından önemlidir (Ozan, 2001: 10).

Çalışmada derinlemesine mülakat bilgi toplama tekniği kullanılmıştır. Görüşme tekniğinin, temsillik sorunu bir başka deyişle geçerlilik problemi olduğu eleştirisi yapılabilir. Ancak araştırmada temsili analizden daha çok analitik bir analiz

yapılamaya çalışılmıştır. Bu nedenle bireysel yaşantılar bu çalışmada önemli yer tutmaktadır. Niceliksel araştırma yönteminin anket tekniğiyle çalışılıyorsa, çalışma katılımcılara ilişkin bir profil ortaya koyabilirdi; fakat sınıf ilişkileri hakkında detaylı bilgiler sunamazdı. Çalışmanın kuramsal perspektifini oluşturan “tarihselci ve ilişkişelci” kuramsal perspektif, niteliksel araştırma çalışmalarına uygun bir zemin sağlamaktadır.

Araştırmanın evrenini, İzmir Kapılar Bölgesi’nde deri atölyelerinde çalışan deri işçileri ve atölye sahipleri oluşturmaktadır. Örneklemi ise söz konusu işçiler ve atölye sahipleri arasından rastgele ve sonrasında ilişkiler kullanılarak kartopu örneklem ile seçilmiştir. Örneklem seçilirken, alanın, bir başka deyişle İzmir Kapılar Bölgesi’ndeki atölyelerin yapısal özellikleri ve işçi profili dikkate alınmıştır. Bu nedenle örneklem içerisinde küçük ve orta büyüklükte çalışan işçiler ve atölye sahiplerini içerecek biçimde oluşturulmuş ve toplam 20 görüşme yapılmıştır.

Araştırmamda iki ayrı görüşme formu düzenlenmiştir. Birincisi işçilere uygulanan ve 36 sorudan oluşan görüşme formudur. İkincisi ise işveren/atölye sahiplerine uygulanan 38 soruluk mülakat formudur. Atölye sahipleri ve işçiler açısından sorular pek farklılaşmasa da temel bazı noktaların ayrı olması nedeniyle iki ayrı görüşme formunu uygulanmıştır. Mülakat formunda, işçilere ve işverenlere yönelik kişisel bilgiler, çalışma koşulları, çalışma saatleri, ücretler, sosyal güvence ve sağlık koşullarına ilişkin sorular sorulmuştur. Ayrıca, işçilerin örgütlenme koşullarına, taleplerine ve mevcut durumda yaşadıkları sorunlara ve çözüm önerilerine ilişkin sorular sorulmuştur. Görüşmenin genel olarak yapısı, daha önceki deneyimler ve bugünkü deneyimlerin tarihsel bir karşılaştırmasının yapılabilmesine olanak sağlayacak şekilde düzenlenmiştir.

Genel olarak işçiler ve işverenlerle görüşmeler yapılmıştır. Ancak bazı durumlarda görüşmeler grup tartışmaları şeklinde devam etmiştir. Bu durum bir anlamda yapılandırılmamış odak grup görüşmesi olarak da değerlendirilebilir. Bu görüşmelerde daha çok konu ile ilgili mekâna, atölyelere, işçilere, iş sürecine, uygulanan ekonomik geçişlere yönelik tarihsel bilgiler ve değişimler tartışılmıştır.

2. BÖLÜM: SINIF ANALİZİ

“Aşına olunan her zaman bilinen değildir.”

Hegel

Toplumsal sınıf çözümlemesinde esas olarak iki farklı kuramsal yaklaşımın kullanıldığı söylenebilir. İlki, Amerikan sosyolojisinin izlerini taşır. Toplumsal sınıfları “farklılaşma” ile tanımlayan bu gelenek, en düşük gelirden en yüksek gelire doğru sıralanan % 20’lik kişisel gelir grupları oluşturur. En aşağıdaki % 20’lik gruba alt sınıf, en üstteki % 20’lik gruba üst sınıf, ortada kalan gruba ise orta sınıf adını vermektedir. Sınıf çözümlemesinde kullanılan diğer yol ise, tarihsel materyalizmdir. Bu analiz, belli bir sınıf yapısını belirli üretim ilişkilerinden türediğini ve bu ilişkilere tekabül ettiğini belirtir. Sınıflı toplumlardaki üretim ilişkileri ise üretici sınıflar tarafından yaratılan artı-ürüne el koymanın farklı mekanizmaları ile tanımlanır. Artığa el koymanın ise ilk biçimi birincil bölüşüm ilişkilerini oluşturur. Sınıf farklılıkları, bu bölüşüm ilişkilerinin kaynağında yer alan “eşitsizlik” değil “sömürü” ilişkilerini oluşturur. Bu formülasyon, kapitalist toplum yapısını tek başına gelir hiyerarşisiyle çözümlenemeyeceğimizi, aksine, birbirinden bağımsız sıralara sokulan gelir hiyerarşilerinin dâhil, birbirlerinden bağımsız tanımlanamayacağını belirtmek gerekmektedir (Boratav, 1999: 8-9). Bir başka deyişle, kimin ürettiği ve kimlerin ne kadar bölüştüğü ilişkisi, kapitalizmde doğrudan “sömürü ilişkilerine” dayanır. Eşitsizlik, sömürü ilişkilerinden çıkan hiyerarşik ya da ezme biçimidir. Hiyerarşik sıralanmış gelir gruplarında, üsttekinin üstte olma nedeninin alttakinin altta olma nedeni ile ilişkilidir. Bu çalışmada da sınıfların, sömürü ilişkisi üzerinden kurulduğu ve bu ilişkileri deneyimleyen sınıf konumlarının var oluşlarını bu antagonizma üzerinde sürdürdüğü savunulmaktadır. Bu nedenle, bu çalışmada sınıf çalışmalarına sömürü ilişkileri üzerinden yola çıkan Marksist sınıf tartışmaları perspektifinden bakılacaktır.

2.1. Sınıf, Sınıfa Yaklaşım Tarzları

Sınıfı tanımlamak sosyal teorideki diğer kavramları tanımlama çabasından daha güç olduğunu belirtmek gerekir. Çünkü sınıf kavramını sosyal bilimlere kazandıran Marks'ın sınıf kavramını tüm çalışmalarında merkeze almasına rağmen, sınıfa ilişkin analizini geliştirdiği Kapital'in 3. cildini yarıda bırakmak zorunda kalmasıdır. Engels ise Marks'ın kaldığı yerden cildi tamamlamıştır (Edgell, 1998:12). Marks'ın sınıf kavramını nasıl ele aldığını açıkça ortaya konulamamasının temel nedenlerinden bir tanesi ise özellikle 1960 ve sonrası yapısalcı okumaların başat olduğu dönemin Batı Marksizm'in teorik tartışmalarıdır. Marks, 1960'lı yıllarda yeniden yorumlanarak okunmuştur. II. Dünya Savaşından sonra antropoloji, psikanalizm ve dil tartışmalarının odağında gelişen yapısalcılık etkisiyle yazar Althusser, Balibar, Sartre gibi Marksistler tarafından; öte yandan Sovyetler Birliği'nin tarihsel deneyiminden çıkan Lenin tarafından yeniden biçimlendirilmiştir. Her iki taraftan yapılan yorumlamalar, Marks'ın metinlerini referans vererek, kendi tarihsel konumlarına ilişkin iki ana okuma biçimi çıkarmışlardır: Yapısalcı ve öznelci/iradeci Marksizmler günümüze kadar bu ikili yapısını devam ettirmiştir. Bu nedenle, Marks'ın kendi yazılarındaki sınıf tartışmalarına, iki okuma biçiminden de yapılan her atıf, yanlış değerlendirmeyi değil de eksik bir değerlendirmeyi içerdiğini düşündürmektedir. Sosyal bilimlerde, bugün için yapay bir gerilim olarak değerlendirilen yapı-fail tartışması, sınıf tartışmasına da taşarak, bu yapay gerilimi aşacak teorik perspektifler açığa çıkarmıştır. Bu teorik açılandırmadan biri olan ilişkişelci bakış, sınıfı ilişki biçimi olarak kavramaktadır.

“Sınıf nedir” sorusuna tartışmanın burasında verilebilecek cevap, bu çalışma açısından erkenci bir tavır olur. Bu nedenle de sınıfı tanımlamak yerine sınıf tartışmasındaki yapay ikiliğin nasıl oluştuğuna dair tartışmayı yapmak daha önceliklidir.

Sınıfın terim olarak modernite öncesi bir etimolojik kökeni vardır. Edgell'e (1998: 11) göre: “Sınıf terimi, Roma halkının mali ve askeri amaçlarla, mülk temeline dayalı olarak bölünmesi anlamına geliyordu. Bu modernite öncesi kullanım, sınıfların toplumda paylaşılan bir derecelenmeyi miras alan, atfedilmiş özelliklere

dayalı gruplaşmalar olarak kabul edilmesi bakımından statik bir kullanımdır. Modern anlamda tanımlanan sınıf ise, endüstri devrimini takiben toplumun tamamıyla yeniden örgütlenmesiyle yakından ilintilidir”.

Sınıf, toplum kavramı gibi moderniteye ilişkin bir kavramdır. “Sınıflı toplumlar” kavramı her ne kadar karşıtı olan “sınıfsız toplumlara” gönderme yapıyor gibi görünse de birbirini yapılandıran toplum ve sınıf kavramları, kapitalizm veya modern dünyayı işaret eder. Rönesans öncesi sosyal teori, toplumu ya insanın doğası üzerinden (Aristoteles, Platon, Hobbesv.b.) ya da devlet kurumları ve otorite biçimleri (monarşi, meşrutiyet gibi) üzerinden tartıştı. Modern anlamda “societe” sözcüğünü temel bir kavram olarak kullanılması ve toplumsal ilişkiler çerçevesinde ele alınması, aydınlanmayı bekleyecektir (Callinicos, 2007:28).

Modern dünyanın bütünlüklü fakat sınıflı toplum yapısını, iktisadi analizlerden (Smith, Ricardo), toplum teorilerine (Durkheim’in iş bölümü, Weber’in sınıf, statü, parti kavramları gibi) kadar birçok disiplin içerisinde açıklamaya çalışan kuramcılarının ötesinde, sosyal teoride sınıf kavramını sistematik ve analitik bir biçimde ilk kez Karl Marks ele almıştır. Günümüze kadar toplumsal sınıf kavramının çerçevesi, Marks’ın koyduğu perspektif dışına pek çıkmamıştır. Marks’ın toplumsal sınıf kuramına ilişkin perspektifine alternatif olarak görülen Weber’in teorisindeki “sınıf” kavramı da asıl olarak Marksist bir perspektifte ele alınmıştır. Fakat Weber, toplumsalı açıklamak için “sınıf” kavramının içeriğini yetersiz görmüştür. Weber sınıfı, piyasa ilişkileri içerisindeki konumlar olarak açıklamakta ve ekonomiye dayalı gücün, genel anlamda güç ile aynı şey olmadığını; tersine, ekonomi alanında ortaya çıkan gücün bir başka alanda ortaya çıkan gücün sonucu olabileceğini yazmıştır. Weber, insanların sadece ekonomik güç elde etmek için çaba harcamadığını, onur, statü gibi etkenler nedeniyle de güç peşinde koşabileceklerini söylemektedir (Weber, 2000).

Bununla birlikte Weber, kapitalizmin ortaya çıkışında asıl etkenin alt yapı olduğunu savunan Marks’tan ayrı olarak, Batı Avrupa’da sermaye birikimini sağlayacak Protestan akımının neden olduğu “rasyonelleşme” dönüşümünün de etkili

olduğunu, bu nedenle de üst yapının bir ögesi olan din ya da rasyonel kültürün gelişimi gibi faktörlerin de ekonomik ilişkileri dönüştürebileceğini söylemektedir (Weber, 2000).

Weber'in buradaki önemi, sınıf kavramını reddetmesi değil, Marks'ın çalışmalarında ele almadığı ve çağdaş sosyal teoride sınıfla birlikte tartışılan kültür gibi üst yapı öğelerinin de alt-yapıyı belirleyebileceği tartışmalarına zemin hazırlamış olmasıdır. Sınıf teorilerinde Ortodoks Marksist yazarların eleştiri olarak "Weberyan yorum" terimini kullandıklarını göz önüne alırsak, sınıf teorilerinde tartışılan önemli konulardan birisi, "sınıf kültürü" tartışmasının kökenleri buralara dayanmaktadır. Çalışmanın referans teorilerinden biri olan Thompson'ın sınıfın "tarihsel ve kültürel bir pratik" içerisinde anlaşılabilirliğine; "deneyimin" sınıfsal ilişkiler açısından tarihsel anlamının önemli olduğuna yaptığı vurgusuna, çalışma içerisinde sık sık gönderme yapılacaktır. Öte yandan, Bourdieu'nun sınıf analizi için kullandığı "ekonomik sermaye" kavramı kadar, kuramının merkezinde olan "kültürel sermaye" kavramı da toplumsal sınıfların sadece ekonomik bir anlamının olmadığını, aynı zamanda kültürel yatkınlıklar ve eğilimlerin toplamının da toplumsal sınıfların oluşumunda ve işlevinde etkili olduğunu belirtirken, Weber'in sosyal teoriye kattığı bakış açısının izlerini de taşımaktadır. Bu konuya ileride değinilecektir.

2.2. Tarihsel Materyalizm ve Sınıf Analizi

Marks toplumsal sınıfları üretim tarzı üzerinden tanımlar. Kapitalist üretim tarzının temel çelişkisi/savaşımı da emeğini satan proletarya ve emek gücü satın alan, üretim araçlarına sahip olan burjuvazi arasındadır. Diğer bir deyişle, mülk sahipleri ve mülksüzler arasında süren birbirini tarihsel olarak bertaraf etme mücadelesidir. Marks, aşağıdaki alıntıda da belirtildiği gibi sınıflar, birbirini karşıt olarak dışsal kılmaları ve birinin varlığı, diğerinin elinden kendi varlığını söküp almaya çalışmasının tarihsel ve toplumsal pratiğinin en derin anlamıdır (1976a).

Bu öğelerin baştanbaşa dolaşmaları gereken hareket şudur: [Birinci olarak]: Biri ile öbürünün dolaylımsız ya da dolaylı birliği. İlk henüz birleşmiş, sonra kuşkusuz ayrılmış ve yabancılaşmış, ama olumlu koşullar

olarak birbirlerini karşılıklı bir biçimde yükselten ve uyaran sermaye ve emek.

[İkinci olarak]: Biri ile öbürünün karşıtlığı. Birbirlerini karşılıklı olarak dıştalarlar; işçi kapitalisti, kapitalist de işçiyi kendi yokluğu (non-existence) olarak bilir; her biri öbüründen kendi varlığını söküp almaya çalışır (sayfa 178).

[Üçüncü olarak]: Her birinin kendine karşıtlığı. Sermaye = birikmiş emek = emek. Emek olarak, kendine ve kendi yararlarına ayırır, tıpkı bu yararların da sırası gelince faizlere ve kâra ayırışmaları gibi. Kapitalistin eksiksiz esirgemezliği. İşçinin -ama ancak ayırıksın bir biçimde- kapitalist olması gibi, o da işçi sınıfı içine düşer. Sermaye ögesi olarak, sermaye harcamaları olarak emek. Öyleyse, ücret sermayenin bir esirgemezliğidir (sayfa 179).

Marks'a göre işçi sınıfı ile burjuvazi/sermaye sınıfı, uzlaşmaz karşıtlık içindedir. Kapitalist üretim tarzı, geçmişte hiç olmadığı kadar, sınıfları yalınlaştırmakta ve tüm toplumu iki ana sınıfa ayırmaktadır: “Burjuvazi ve Proletarya”. Sermayenin çıkarları ile işçi sınıfının/emekçinin çıkarları taban tabana zıttır. Bu zıtlık, toplumsal olarak üretilen artığın, küçük azınlığın elinde birikip, büyük kitlelerin ise yoksulluk içinde bırakarak, sömürülen büyük mülksüz çoğunluk tarafından sosyal bir devrime yol açacağını, bunun da işçi sınıfının yapacağı sosyalist ve ardından komünist bir devrim olacağını yazar (Marks, 1976b).

Klasik Marksist yazında, bu ilişki sınıfların varlığı, sınıfların devrim pratiğinin garantisi olarak görüldüğünden, işçi sınıfının varlığı ve toplumsal devrim pratiği sorunsuz bir durum (sınıf varsa mücadele vardır gibi) olarak ele alındı. Ancak Marksist yazında, böyle bir sürecin kaçınılmaz olarak toplumsal devrim yaratıp yaratmayacağına ilişkin tartışma vardır.

Sınıf mücadelesinin özel anlam kazandığı yer burasıdır. Marks ve Engels sınıf mücadelesinin rolünü, tarihin itici rolü olarak belirtir. Fakat burada Marksist yazın içerisinde iki ana eğilim çıkar: Bu eğilim sınıf ile toplumsal devrimi gerçekleştirecek sınıf pratiği, yani praksis sorunudur. Bir başka deyişle, sınıf yapısı ile sınıfın (pratikteki) oluşumu olarak “bilinçli – örgütlü sınıf” ayrımıdır.

Sınıfın toplumsal bir devrim için bilinçli bir pratiğe girişmesi, yani sınıf praksisi sorunu, bu merkezi tartışmada “kendiliğindenci” ve “müdahaleci” olmak

üzere iki tavır olarak ayırmıştır. Kendiliğindenci sınıf anlayışı nesnel/yapısal süreçlerin gelişerek çelişkiye düşmesi (üretim güçleri ile üretim ilişkisi arasındaki çelişme) sınıf bilincinin gelişimini koşullayarak toplumsal devrime yol açacağını öne sürerken, müdahaleci sınıf anlayışı ise nesnel/yapısal süreçlerin çelişkiye düşmesi beklenmeksizin (koşulların olgunlaşması) sınıfın bilinçlenip konjektöre müdahale ederek toplumsal devrimin yaratabileceğini öne sürmektedirler.

Bu ayrımı bir başka açıdan belirtilecek olursak: üretim ilişkilerinin gelişmesinin belli bir aşamasında, nesnel koşulların olgunlaşması ve niceliksel birikim ile devrimin geleceğini düşünen görüş “kendiliğindenci ya da evrimci bakış olarak nitelendirilirken; üretim ilişkilerindeki nesnel/maddi çelişkiyi, tarihin yapıcılarını olarak öznelerin politik örgütlenmeleriyle ezilenleri bilinçlendirip, niteliksel bir sıçramayla devrimin geleceğini bildiren görüş ise idealist/öznelci veya iradeci bakış olarak adlandırılır:

Marks'ın düşünce yapısında iki kutup bulunabilir, ikisi de savunduğu tarihsel değişimin mekanizmalarından birine dayanır – bir yandan üretici güçlerin gelişme eğilimi ve taşımak zorunda bırakıldığı kaçınılmaz ilerlemenin sonuçları, öte yandan da olasılıklarla ve belirsizliklerle dolu sınıf mücadelesi. Sonraki Marksistler bu kutuplardan biri etrafında döneceklerdir – örneğin Kautsky ilkinde ve tarihsel materyalizmin daha kadercisi bir türüne yönelecek, Lukacs ise ikincisine ve sınıf özneliği kuramına yönelecektir” (Callinicos, 2007: 148).

Marksist tartışmalarda öznelci ve nesnelci teorik kırılmanın asıl kaynağını sosyoloji, tarih gibi sosyal bilimlerdeki “yapı ve özne” geriliminde buluyoruz. Bu çağdaş tartışma (yapı/özne), sınıf tartışmasında kendisini farklı açılardan bir kaç kavram altında tartışmaktadır. İdealist Marksizm ile Mekanik Marksizm, Ortodoks Marksizm ile Reformist Marksizm, Pozitivist Marksizm ile Yorumlamacı Marksizm, Kültüralist Marksizm ile Yapısalcı Marksizm gibi çok farklı düalizmler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mısır (2001: 120), Marksist kuramsal perspektifleri yapısalcı ve tarihselci iki eğilim olarak ayırmıştır. “Tarihselci ve yapısalcı Marksizmler içinde yürüyen

tartışmadan doğan kimi kavramların toplumun birimsel bir açıklaması doğrultusunda fonksiyonel olduğu açıktır”.

Bu bağlamda, yapı ve özne arasında kurulan ilişkiye bağlı olarak Marksist kuram içerisinde iki kuramsal pozisyondan söz edilebilir: İlki, tarihsel süreçte öznenin etkinliğine öncelik veren Lenin, Luxemburg, Trotskiy, Gramsci, Lukacs, Korsch gibi Tarihselci Okul; ikincisi, tarihsel hareketi yapının/yapıların etkinliğinin bir yansıması olarak değerlendiren Althusser, Poulantzas, Balibar gibi Yapısalcı Okul’dur (Öngen, 2002: 12).

Bu yarılmının sınıf tartışması üzerindeki etkisi, nesnel sınıf ve öznel sınıf ayrımıdır (işçinin nesnel sınıf konumu ile işçinin öznel sınıf bilinci). Bir başka açıdan ifade edilirse, sınıf kavramı, kendinde sınıf – “kendi için sınıf” şeklindeki ikili/düalistik alt tahayyüllere yaslanarak okunmaktadır.

Marksist sınıf tartışmalarında “ikinci bir problem, ”kendinde sınıftan”, “kendisi için sınıf” a geçiş sorunsalıdır. Yine bu eksen çerçevesinde, sınıf pratiği, nesnel sınıf konumlarını işaret eden kendinde sınıf halinde olan işçiler, bilinçlenerek “kendi için sınıfa” geçmektedirler. Bu soyutlama, yapılar ve özneler soyutlamasında olduğu gibi, bireyler (işçiler), tıpkı ilkel kabilelerden (antropolojiden) modern topluma (sosyolojiye) geçer gibi sosyal dünyanın hiçbir yerinde karşılaşamayacağımız o “sırat çizgisinden” diğer tarafa (kendinde sınıftan kendisi için sınıfa) geçirilir gibidir. Oysa her birey sadece bir yaşama sahiptir ve yaşam herkesin bir kez deneyimlediği süreçtir. Bu süreç, “kendinde sınıf ve kendisi için sınıf” açısından birbirini koşullayan ve tarihsel olarak birbirini kuran/yapılandıran bir süreçtir.

Aşağıda yapısalcı ve iradeci sınıf kavrayışları ortaya konmuştur. Fakat bu iki düşünme tarzı üzerine derin tartışmalara girilmeyecektir. Bu konuda yapılan tartışmalar hayli geniş bir literatüre sahiptir. Yapısalcı ve İradeci Marksist kavrayış ve bu düalizmi aşmaya çalışan ilişkiselsel kavrayış, Marks’ın ifadesiyle en nihayetinde birer soyutlamadırlar. Fakat ilişkiselsel bakış, bu soyutlamaları, faal/reel

dünyanın gerçekliğine indirgememektedir. Bu soyutlamalardaki ikilik (toplum ve birey, yapı ve özne) gerçekliğin yerini almaz, gerçekliğe yaklaşmayı kolaylaştırır. İlişkiselci sınıf perspektifini ele alırken, sınıfın toplumsal alandaki varlığı iki ayrı dünyayı içermediğine, başka bir deyişle, sınıfın iki ayrı içeriğinin olmadığı anlatılmaktadır.

2.3. Öznelci-İradeci Sınıf Kavrayışı

Öznelci sınıf anlayışı, II. Paylaşım Savaşı yıllarında, Sovyetler, Çin, Küba gibi ülkelerde pratik ve teorik kılavuzu olmakla kalmayıp; tüm dünyaya yayılan Marksist teorinin okuma biçimi olarak kendisine yer edindi. Sovyetler etkisiyle Üçüncü Dünyaya kadar yayılan iradeci sınıf perspektifi, ulusal ve sömürgeciliğe karşı mücadelede kendisine kolayca yer bulmuştur. Thompson, öznelci sınıf kavramının savaş ortamında geliştiğini ve “olguların egemenliğine karşı ruhun başkaldırısı” olarak şekillenen bir okuma biçimi olduğunu belirtmektedir.

“İkinci Dünya Savaşının olağanüstü koşullarında Marksizm voluntarizm aksanını edinmeye başladı. Marksizm’in söz dağarcığı- 1917 sonrası Rusya’da olduğu gibi- gittikçe daha çok aracılık, tercih, bireysel inisiyatif, direnç, kahramanlık ve özveri gibi aktif fiiller şeklini almaya başladı. Bu olağanüstü koşullarda zafer artık “evrim” içinde olacak gibi görünmüyordu: Ondan çok ötede. Tam da savaş ve baskı koşullarının arkasında –militanların ordularına, toplama kamplarına, partizan birliklerine, yer altı örgütlerine dağılması- bireyler olarak politik yargı ve bireysel girişim gerekliliğiyle yüz yüze kaldılar. Marksizm söz dağarcığı yeni bir yönde filtre edildi” (Thompson, 1994:143).

Lenin’in teorisinde ve siyasal alandan kurulan sınıf kuramı, idealist, öznelci, (tarihe) müdahaleci bir açılımı sergiler. Lenin’in sınıf bilinci hem ulusal öğelerle iç içedir (Sovyetler) hem de kapitalizmin emperyalist aşamasına vurgu yaparak işçilere evrensel bir çağrı niteliğindedir.

“Lenin, Marksizmin bütünü içinde devrimci iradeye, yani “öznel faktöre” aşırı bir ağırlık atfetmiştir. Parti anlayışının temelinde yatan, kendiliğinden hareket ile bilinç arasında kurduğu teorik ilişkinin niteliği hem buradan kaynaklanır hem de bu aşırı vurgunun bir ifadesidir. Bu bakış açısı, Lenin’in tarihi zorlamaya, nesnel gelişmelerin olanak vermeyeceği derecede radikal değişiklikleri gerçekleştirme çabası içine girmeye sürükler. Yani, devrimci

iradeyi nesnel gerçekliğe zorla dayatmak anlamında Lenin Fransız devriminin Jakobenziminin tarihsel bir mirasçısıdır. Bu aynı zamanda, işçi sınıfının önemini azaltan, küçük bir devrimci öncünün komplocu ve volontarist faaliyetini öne çıkartan 19. yüzyılın Blankist akımına benzer bir parti anlayışının da kaynağı oluyor” (Savran, 1999: 11).

Sınıf tartışmasında Lenin, işçi sınıfından ayrı olarak gördüğü ve işçilerin kendi başlarına sahip olmadığı “sınıf bilincini”, öncü bir parti ya da parti ajanları/özneleriyle götürülmesi gerektiğine ilişkin teori inşa etmiştir. Bu kavrayış, sınıfı ve sınıf bilincini iki ayrı şeyler olarak ele almaktadır. Lenin’in kuramsal perspektifi, tarihin motor gücü olarak görülen çelişkili toplumsal sınıfların (işçi sınıfı ve burjuvazi) önemini, kadrocu bir örgüte, partiye devretmesidir. Öncü - işçi sınıfı ikilemi, bilinçten yoksun olarak görülen sınıfa “bilinç” götürmesi gereken bir tabaka, ara sınıf/konum yaratmıştır. Bu da, Sovyet rejiminde devlet bürokratlarına ve devlet ajanlarına dönüşmüştür.

2.4. Yapısalcı-Kendiliğindenci Sınıf Kavrayışı

Yapısalcı Marksist düşünce iki okulun birleşmesi sonucu oluşmuştur: Marksizm ve yapısalcılık. Yapısalcılık toplumsal hayatın gizli, temel-özel yapılarını analiz etmeye çalışır. Yapısalcı analiz, diğer Marksistlerin ampirik verileri gereğinden çok vurguladıkları konusunda eleştirmektedirler. Bunun nedeni, kapitalizm analizi onun gerçek doğasında yapılabileceği görüşüdür; gözlenebilir olgular ise bu gerçek doğayı bulanıklaştırmaya yaradığını belirtmektedirler. Yapısalcı Marksizm, ikinci olarak, tarihsel araştırma eğilimini onaylamaz. Tarihselcilik, ampirik verilere odaklandığından temel yapıyı göz ardı ettiği ileri sürülmektedir. Yapısalcılar, örneğin, sosyal sınıfları irade sahibi aktörlerden meydana gelmiş yapılardan daha çok, ‘nesnel antagonistik ilişkiler’ olarak görürler (Ritzer, 1992:1).

Yapısalcı ya da kendiliğindenci Marksistlerin referansı, Marks’ın şu vurgusuna yapılır: “Gelişiminin belli bir evresinde toplumun maddi üretici güçleri, var olan üretim ilişkileri ile ya da –bu aynı şeyin yasal ifadesidir- onların şimdiye kadar işlediği çerçeve içindeki mülkiyet ilişkileri ile çatışma içine girer. Bu ilişkiler

gelişim biçimlerinden zincirlerine dönüşürler. Ondan sonra da toplumsal devrim dönemi yaşanır” (Marks, 1993: 21).

Klasik Marksist yazının köşe taşlarını tutan yapısalcı sınıf anlayışında pozitivist ve mekanik materyalizmin izleri bulunur. Sınıf konumu, yani kendinde sınıf ile sınıf bilinci arasında sorunsuz bir ilişkiyi varsayan yapısalcı eğilim, böyle bir ikili ayırım zaman içerisinde mutlak olarak, birbirleriyle karşılaşacak ve bu nesnel ilişkilerin ajanı/taşıyıcısı olan işçiler, görevlerini yerine getireceklerdir. Burada kendisi için sınıf, yani bilinçlenmiş sınıf, zorunlu olarak sınıf konumlarının yani kendinde sınıfın devamıdır. Yapısalcı anlayışa göre sınıf, önce var olur, sonra bilinçlenir.

Yapısalcı anlayışın ortodoks savunusu Cohen tarafından getirilmiştir. Cohen’in yorumu gerçekten bir indirgeme içerir ve aslında tarih yapan insanlar, sadece birer nesneye dönüşürler. Hâlbuki varsayım, varlıklarının toplumsal üretiminde” diye başlar; koşullar –ilişkileri- kuran da bizzat insanlardır” (Mısır, 2001: 124).

Althusser, 46 ve 51 “Denemeler”inde yapısalcı Marksizm’in temel argümanlarını geniş bir perspektifle ortaya koymaktadır. Althusser’e göre tarih, hareket halinde büyük bir doğal-insani sistemdir ve tarih öznesiz bir süreçtir. Althusser’e göre tarihi yapan kitlelerdir; fakat bu kitleler, tam da tarih yapmak için vardır. Althusser’de, sınıf mücadelesi gücü ile işleyen tarih motoru, model sistemi hareket ettirir. Öznelerin varlık koşulları, rollerini yerine getirmek içindir (Thompson, 1994:182).

Althusser’de sistemin içinde insanlar yoktur; iradesiz insanlar, sistemin iradesine teslim olmuş durumdadırlar. İnsan iradesi, öznesiz bir kavram olan sınıf’tan çıkarılarak, ereksel amaç içinde hareket eden mekanik sistemler bütünlüğünde kendinden bir itilim, zorunlu bir pratik olarak görülür. Althusser Marks’ı üretim tarzları üzerinden okurken, bir yandan ekonomizm (üst yapının da alt yapıya etki edebileceğini) ve indirgemecilik (üst yapının görece özerkliğini vurgulaması) ile

hesaplaşırken, tarihçilik karşı hesabında pratik dünyada reel insan pratiklerinden de uzaklaşmaktadır. “Kapitali Okumak”ta üretim tarzlarının başatlığından bahsederken, “Marks İçin” kitabında da sınıf mücadelesini öne çıkarması arasında pek fark yoktur: Thompson’ın belirttiği şekliyle, Althusser’in sınıf mücadelesi, tıpkı liberal bir ele benzer, “görünmez el” gibi çalışır (Thompson, 1994:179). Sınıf mücadelesi, piyasayı düzenler gibi sınıfları düzenler, hizaya sokar, nerede neler yapılacağına bu görünmez el karar verir. Althusser aşağıdaki paragrafta bireyleri mekanizma içinde nasıl gördüğünü anlatmaktadır:

Üretim ilişkilerinin yapısı, üretimin aktörleri tarafından işgal edilen yerleri ve benimsenen işlevleri belirler. Aslında bu aktörler söz konusu işlevlerin destekleri oldukları sürece bu yerleri işgal etmekten fazlasını yapmazlar. Bu yüzden hakiki ‘özneler’ (sürecin kurucu özneleri olma anlamında) bu konuları işgal edenler veya işlevleri yerine getirenler değil aksine, üretim ilişkileri ve siyasal ve ideolojik ilişkilerdir (Althusser, aktaran Tatlıcan, 2009).

Anderson’un yapısalcı analizleri, Batı Marksizm’i içindeki etkisi güçlüdür. Anderson’a göre İngiliz işçi sınıfı zamanından erken doğduğunu, bir burjuva sınıfı için ideal bir örnek oluşturmayacağını belirtmektedir. Anderson İngiliz burjuvazisini, Fransa’nın burjuvazisi gibi kendi içinde jakoben ve aydınlanmacı geleneği yaratmadığını bunun yerine faydacı bir aydınlanmayı ortaya çıkardığı için eleştirmektedir. Anderson’a göre İngiliz burjuvazisinin tarihsel deneyimini tekrarlamaya mahkûmdur. İngiliz burjuvazinin içinden çıkamayan radikal aydınlanma, İngiliz işçi sınıfında da radikal muhalefet yerine dine düşkün bir eksik sınıf yaratmıştır (Oğuz, 2007:37).

İngiliz burjuvazisine ve işçi sınıfına öğütler veren Anderson, aslında sınıfın, yapısal olarak Fransız burjuvazi ve işçi sınıfının niteliklerini taşıması gerektiğini belirtmekte ve İngiltere sınıf oluşumlarının tarihini, Fransa’nın tarihiyle yargılamaktadır. Bu yargılama biçimi, sınıfın varlık koşulunu yapısal olarak öz niteliklere yani apriorik yapısal faktörlere bağlayarak, sınıfın ne kadar eksik ya da tam olmadığına karar verme pratiğine dönüşmektedir.

Kautsky, Lenin'in Marks okumasını ve Sovyet yönetimini eleştirdiği *Proletarya Diktatörlük* kitabında, toplumsal dönüşümün ancak üretici güçlerin kendini idame ettiremediği yeni koşullara uyum sağlayan sınıf ile geleceğini belirtmektedir:

Sosyalist üretim yalnızca, yeni koşullar altında kapitalist üretimin imkânsız hale geldiği yerlerde, proletarya, sendikalar ve kent konseyleri aracılığıyla öz yönetim konusunda deneyim kazandıysa, yasama ve yürütmenin idare edilmesine katıldıysa ve çok sayıda entelektüel, kendi hizmetleriyle yeni yöntemleri desteklemeye hazırsa mümkündür (Kautsky,2008: 71–72).

Dahrendorf gibi kuramcılarda ise bilinç söz konusu bile edilmemektedir. Dahrendorf'a göre bir fabrikada çalışmaya başlayan ve fabrikadaki toplumsal rolleri sahiplenip o rollere göre yaşayan kişi, kendiliğinden bir durum olarak bir kategori olarak işçi sınıfının mensubu haline gelmektedir (Öğüt ve Çeğin, 2010:63). Sınıfın belirli/verili rolü oynama zorunluluğunu Dahrendorf *Endüstriyel Toplumda Sınıf ve Sınıf Çatışması* kitabında aşağıdaki gibi belirtir (Thompson, 2006:41):

Bir birey, otorite açısından uygun rolü oynadığında bir sınıfın mensubu olur. Toplumsal örgütlenmede, bir konuma sahip olduğu için bir sınıfa mensup olur; yani sınıf mensubiyeti toplumsal bir rolün yükümlülüklerinden edinilir.

Thompson, yapısalcı okumanın, işçi sınıfını, üretim araçlarına göre belirli ilişki içinde olan pek çok insanı, neredeyse matematiksel olarak tanımlanabilen gerçek bir varlığa sahipmiş gibi ele aldığını belirtmektedir. Matematiksel olarak varlığı sayılarak tespit edilen sınıfın bilinci, olduğu gibi değil de olması gerektiği gibi ele alınmaktadır.

Karl Korsch, Marks'ın işçi sınıfının gerçek devrimci eyleminin yerine belli bir bekleme süresinden sonra risksiz ve mutlaka gerçekleşecek bir ekonomik sürecine olan fatalist bir inancı getirmeyi düşünmediğini belirtir (Korsch, 2000:322). Bir başka yerde Korsch yapısalcı teorinin kabul ettiğinin aksini belirtir: "Marks'ın erken yazılarında görünen pratik materyalist anlayışından, devrimin yalnızca ekonomik, içinde bulunulan öznelere zorunlu olarak nesnel yasalara göre

gerçekleştirecekleri bir gelişim doğrultusundaki, fatalist anlayışına geçmesi anlamına gelmediğini” belirtmektedir. Korsch, Marks’ın vurguyu sınıf mücadelesinin öznel faktörü yönünden nesnel ekonomik gelişimi yönüne kaydırmasını 1850’de zayıflayan işçi sınıfı hareketinin, dönemin ekonomisinin yeniden rayına oturmasıyla ilişkilendirmek için nesnel ekonomik şartlara vurguyu arttırmasından kaynaklandığını belirtmektedir (Korsch, 2000:320–21).

2.5. İlişkiselci Sınıf Kavrayışı

Marks’ın “felsefenin ölümü” üzerine tartışması günümüzde çok fazla konuşulduğu halde, tartışmalar meslekten bilimcilerin ve felsefecilerin akademik kaygılarıyla devam etti. (Felsefeciler ve sosyal bilimciler arasında süre giden sembolik değer mücadelesi çoğu zaman akademik tartışmalarda gönül rahatlığıyla Marks’ı sosyologlar hanesine kaydeden sosyoloji ile Marks’ın doktora tez çalışmasını hatırlatan felsefecilerin ironik dilsel performansları). Bu tartışmada “felsefenin ölümünün” gerçekleştiğine dair argümanlar tartışılmayacaktır. Fakat klasik anlamda çerçevesi çizilmiş özcü felsefi sorunsallaştırma ile yapısalcılık ve öznelcilik tartışmasının yakın bir ilişkisini ortaya koymak gerekmektedir. Marks’ın, “filozoflar dünyayı yalnızca çeşitli biçimlerde yorumlamışlardır; oysa sorun onu değiştirmektir” 11. tezi (Marks ve Engels, 2008:24), felsefenin ontolojik anlamda “özcü” düşünme tarzına karşı bir eleştiriydi. “Gerçekliğin mahiyetinde ne var” sorusu dünyayı “anlama” ya da “bilme” çabasında apriorik kabullerle sürerken, Marks’a göre bu kabullerin ötesinde modern toplumun daha önemli sorunları vardı. Bu özcü düşünme tarzına karşı “bilinç hiçbir zaman bilinçli varlıktan başka bir şey olamaz ve insanların varlığı, onların gerçek yaşam süreçleridir” (Marks ve Engels, 1992: 44–45) diyen Marks, praksis düşünme tarzını oluşturmaya çalışmıştır. Özcü felsefeyi, “kurgul felsefenin yaptığı bütün insan ilişkilerini, insan kavramından, tasarımılanmış insandan, insanın özünden, kısacası insandan türetmektir” (Marks ve Engels, 2008:78) şeklinde açıklayan Marks, Feuerbach üzerinden “insan” için geliştirdiği tez, hem yapısalcılığın hem iradeciliğin insan’ını aşındıracak niteliktedir. Feuerbach üzerine Tezler’in altıncısında, insan doğası reddi vardır:

Feuerbach dinin doğasını insanın doğasına indirger [menschliche Wesen = ‘insan doğası’]. Fakat insan doğası her bireyde özde bulunan bir soyutlama

değildir. Bu yanlış bir yaklaşımdır Gerçekte, bu toplumsal ilişkiler bütünüdür. Feuerbach bu asıl özün eleştirisine girmeyerek şunlara zorunludur: 1. Tarihsel süreçten ayırmak ve dinsel duyuyu kendinden menkul tanımlamak, soyut –yalıtlanmış- bir insan birey öngörmek. 2. Öz bu nedenle onu göre, bireyleri yalnızca doğal yönlerden birleştiren içsel bir ‘güdü’ genellemeyle sadece bir ‘insan türü’ olarak görülebilir (Marks ve Engels, 2008:27).

Doğacılık tartışmasının bir uzantısı olarak tartışılabilir “sınıfı sınıf yapan, yapı mı irade mi” sorusu da özcü düşünme tarzı refleksiyle gelişerek, “yapı ve özne”den birisini merkeze çeken iki sınıf kavrayışıyla gelişti. Marks felsefenin ölümüyle dile getirdiği, şeylerin oluş süreci yani tarihiyle, kurgul felsefenin önsel yargılarını ayırıştırmak gerektiğidir (Marks ve Engels, 2008:16).

“Marks ele aldığı tüm toplumsal fenomenleri, aslen birer sosyal ilişki olarak kavrar. Nitekim sermaye, üretimin toplumsal bir ilişkisidir. Burada artık, sosyal kendilikler değil sosyal ilişkiler söz konusudur. Daha da ileri giderek söyleyebiliriz ki; sosyal bilim, Marks’a göre, ilişki analizi demektir” (Öğüt ve Çeğin, 2007: 41). Marks’ta ilişkiselliğin makro ve genel formunu “Sermaye, üretimin toplumsal bir ilişkisidir. Bir burjuva üretim ilişkisi, burjuva toplumunun üretim ilişkisidir” (Marks, 1987: 41) sözünde buluruz. Burjuva kültüründen kasıt, asıl olarak toplumu üreten egemen, başat ilişkilerdir. Çalışmam açısından bakıldığında zaman, deri işçileri arasında başat ilişki kültürü, burjuvazinin egemen/başat kültür formlarıyla benzerlik taşıyıp taşımadığı ya da başka bir deyişle burjuva kültürü, deri işçileri arasında ne türden bir dolaşıma yol açtığı incelenecektir.

Marks’ın yapı ve özne ikililiğini aşan, sınıfı yapı ve özne olarak tahayyül eden, toplumsal sınıf analizinin en billurlaşmış ifadesi *Louis Bonaparte’ın 18 Brumeirei*’ndedir: “İnsanlar tarihlerini kendileri yaparlar, ama kendi keyiflerine göre, kendi seçtikleri koşullar içinde yapmazlar, doğrudan belirli olan ve geçmişten gelen koşullar içinde yaparlar” (Marks, 1990: 13). Marks’ın tamamlanamayan eseri Kapital 3 “sınıf” başlığıyla biter. Sınıf başlığında bir kaç paragraf yazıldıktan sonra Marks’ın ölümüyle yarıda kalır. Bu nedenle, Marks’ın sınıf analizi hakkında bir değerlendirme için Fransa’daki sınıf oluşumlarını incelediği üçlemeye (Louis Bonaparte’ın 18

Brumeirei, Fransa’da Sınıf Savaşları, Fransa’da İç Savaş) bakılmalıdır. Marks, her üç metinde de Fransa’daki sınıfları toplumsal ve siyasal mücadeleleri içinde analiz etmektedir. Mustafa Bayram Mısır’ın belirttiği gibi (2001:120-135) Marks’ın, bu üçlemedeki ileri sürülen en önemli savı, sınıfların birbirleri ile mücadele içinde olduğu iddiasıdır. Kapital’de de sermayeyi emek gücü ile olan ilişkisi, işçi sınıfını da burjuvazi ile olan ilişkisi içinde betimler. Deri işçilerinin, deri atölyelerinin ve deri şirketlerinin birbirleriyle olan ilişkide birbirlerine sundukları pratik imkânlar ve kısıtlıklar araştırılacaktır. Deri şirketlerinin, burjuvazi olarak deri atölyeleri ve deri işçilerinin alandaki tutumlarına nasıl bir zemin sağlamakta ya da kaybettirmektedir. Örneğin, deri sermayesinin fabrikalarındaki, organize sanayindeki tutumları ile atölyelere ve atölyede çalışan işçilere olan tutumları arasında farklılık göstereceği ön varsayım olarak ileri sürebiliriz.

İlişkisel bakış açısı, Marks’ın yazılarında kapitalist toplumu çözümlediği gibi, toplumsal ilişkilerin içsel özelliklerini açığa çıkarmaya çalışır. Marksizm’le özdeşleştirilen altyapı-üst yapı gibi mekanik ve dışsal bir etkileşim modeline karşı, toplumsal mekanizmaların-etkileşimlerin içsel oluşlarını yakalamaya ve temelde olup bitenin görünür yüze çıkmasını amaçlar. Toplumsal gerçeklik, birbirinden ayrı kategorilerin birbirine yapıp ettikleri değil, birlikte oluşların, yapıların (örneğin kültür, aile) oluşum süreçlerinin nasıl gerçekleştiğine bakar. Örneğin, kapitalist aile oluşurken, aynı zamanda kamusal alanın da oluşuyor olması, özel alan ve kamusal alan arasındaki birbirlerini kuran içsel ilişkiyi analiz etmek gerekir. Aksi takdirde, bu örnekte olduğu gibi özel alan ve kamusal alanın birbirlerinin karşıtlıkları ya da birinin oluşu diğerine etki ediyor oluşu, metodolojik bir öncelikten öteye gitmez. Toplumsal gerçeklik, metotsal olarak birbirlerinden ayrılmış kategoriler gibi değil, iç içe geçen, birbirini kuran akışkan süreçler gibidir. Toplumsal dünyada bir belirlenim ilişkisinden çok bir etkileşim ilişkisinden ya da karşılıklılık ilişkisinden söz edebiliriz.

İçsel ilişkiler felsefesine göre sermaye, emek, ücret, sınıf ne kendi başlarına tanımlanabilirler ne de anlaşılabilirler. Bu kavramlar, birbirlerinden bağımsız, birbirlerini dışsal olarak etkileyen özerk tikellikler olarak düşünülemez. Sayer,

belirleyen ve belirlenen görüngülerin mantıksal olarak birbirinden ayrı ya da zorunlu değil, olumsal olarak ilişkili olduklarını ileri sürer. Belirlenim ilişkisi, birbirinden bağımsız, olumsal olarak ilişkili görüngüler için söz konusudur. Diğer bir deyişle, içsel olarak tanımlanan görüngüler arasındaki ilişkiler belirlenim ilişkisi olamazlar. İçsel ilişkiler felsefesi Marksizm'e bu perspektiften yaklaşır ve altyapı/üstyapı, devlet/sermaye, devlet/sınıf, devlet/sivil toplum gibi kavram çiftlerinin, dışsal olarak ilişkilendirilmiş ikilikler biçiminde algılanmasını eleştirir. Birbirinden ayrı, kendi içinde bir bütün olarak tanımlanan iki görüngü arasındaki belirlenim ilişkisini reddeder. Çünkü bu görüngüler, toplumsal üretim ilişkilerinin belli bir tarihsel uğrak ve mekânda aldığı biçimlerdir ve bu anlamda da toplumsal üretim ilişkilerine içseldirler (Ozan,2001:18).

İlişki teriminin Marksist anlamı üzerine en sistematik uğraşı Bertell Olman vermiştir. Olman'ın "içsel ilişkiler felsefesi" olarak adlandırdığı anlayışa göre (Aktaran: Öğüt ve Çeğin, 2007: 41) "Eğer gerçekliğin yapı taşları şeyler değil ilişkilirse, bir kavramın anlamı bu ilişkilerin ne kadarını aktarmak üzere tasarlandığına göre değişir" (Olman, 2006: 22). Buradaki anlam, tasarlanmış kuramsal sınıf kavramının, sosyal gerçeklikteki ilişkileri çıkarsayabilme gücü ile eşdeğerdir. Sınıf, bu nedenle, karşıtıyla girdiği mücadelede tanımlanabilir ya da çıkarsanabilir. Bu nedenle, araştırmamda deri işçileri-atölye sahipleri-şirketler/firmalar arasındaki ilişkileri anlamak, sınıfa ilişkisel bakmanın ampirik amacı olacaktır. Kapılar Bölgesi'ndeki sınıf ilişkilerini ve bu ilişkilerin oluşumunu anlamak, Türkiye'de sınıf oluşumları arasına deri işçilerinin sınıf oluşum deneyimlerini de katacaktır. Genel olarak bu üç sacayağının (deri işçisi-atölye sahibi-firma) birtakım ilişkileri araştırmada yakalanmaya çalışılmıştır.

Marks, bir şeyin mahiyeti ile onun tarihinin iki ayrı şey olduğunu kabul etmez. Bugün sosyal bilimlerdeki hâkim anlayışa göre şeyler var olur ve değişir. Bu ikisi mantıken birbirinden ayrıdır. Bu anlayış tarihi, şeylerinin kapsamının bir parçası olarak değil şeylerin maruz kaldığı bir şey olarak görür. Değişim daha baştan araştırma nesnesinin kendisinden ayrı tutulduğunda araştırma nesnesinin nasıl değiştiğini incelemek zorlaşacaktır. Marks ise bunun tersine 'her türlü tarihsel ve

toplumsal formu akış içerisindeki halleriyle' soyutlar ve böylelikle de onun gelişim geçici doğasını en az onun anlık varoluşu kadar göz önüne alır (Olman, 2006: 55–56). Bu nedenle, sınıflar, ancak tarihsel akış içerisinde gözlenebilir/araştırılabilir ya da hakkında konuşulabilir olgulardır. Sosyal bilimlerde kavramların tarihleri olduğu bir kez unutulmaya görsün onlara mekanik aletler olarak bakılmaya başlanır.

Olman bir başka yerde şeylerin varlığı ile oluşlarının iki ayrı şeyler olmadığını şöyle açıklamaktadır: “Şeyler, önce var olup sonra birbirleriyle ilişkiye girmedikleri gibi, önce var olup sonra da değişiyor değildirler. Sermayenin tarihi, sermayenin bir parçasıdır” (Olman, 2006: 56). Buradaki vurgu, Marks'ın analitik olarak yaptığı yapı ve tarih vurgusunun, sınıfın toplumsal var oluşuna içkin olduğu vurgusudur. Buradan çıkararak sınıf bilinci, sınıf konumundan ayrı görülemeyeceği, sınıfın bilinci, sınıf konumu tarafından maruz bırakılan “şey” değil, sınıfın içeriğinin bir parçası olduğunu söyleyebiliriz. Başka bir deyişle, işçi sınıfı, kendi sınıf bilincini “ben” ya da “özne” olarak toplumsal alanda görünür kılar. Bu nedenle de kendini toplumsal alanda bilinciyle var eden toplumsal sınıflara ayrı olarak ideal (platonik) bir bilinç atfedilemez. Bu anlamıyla idealist, öznelci/iradeci sınıf anlayışının öznesi ile ilişkisel anlayışın öznesi arasındaki ayrım netleşmiş olur.

İlişkiselci paradigma, Marksist terminolojiyi ve kuramı tellerle çevreleyen bu düalizmleri aşmaya çalışarak, bu iki kuramsal soyutlamayı toplumsal gerçekliğe giydirilmesine karşı çıkmaktadır. Yapı ve özne meseleleri bilimsel bir soyutlama olmakla birlikte, gerçek sosyal dünyanın anahtarlarıdır. Fakat sosyal dünyada eyleyenleri ve eyleyenlerin karşılaştığı verili ve edinilmiş yapıları farklı mahiyetleri/var oluşları olan iki ayrı dünya ve süreç olarak kavramak, sosyal dünyayı iki ayrı alanda cereyan eden yapılar ve özneler olarak görmek anlamına gelmektedir.

Gerçek özneler/bireyler, hem yapılara hem kendi öznelliklerine sahip olmadıkları gibi hem yapıları hem de öznelliklerini ayrı ayrı yaşamazlar. Bunun nedeni, özne ve yapı faktörünün birbirleriyle olan var oluş zorunluluklarıdır. Bireyler yaşama stratejisi olarak yapılar oluştururlar, içine doğarlar, yıkarlar ve yeniden kurarlar. İnsan toplulukları, kendi yarattıkları “nesnelliği/yapıyı” kabul edişler ve

reddedişlerle var olur. Bourdieu aşağıdaki alıntıda, yapı ve özne soyutlamalarını, toplumsal gerçekliğin kendisi olarak kabul edilmesine karşı çıkışını belirtir:

Toplumsal gerçeklik tarafından kurulan bu çiftler, hiç düşünmeden toplumsal gerçekliği inşa etmek için kullanılır. Bu tür temel ikiliklerden bir tanesi de nesnelcilik ve öznelcilik arasındaki, daha yerleşik tabiriyle, yapısalcılık ve inşaacılık arasındaki karşıtlıktır (Bourdieu, 1987:1-17).

Sınıfın ilişki analizi, sınıfı yapılar da ya da bilinçte oluşan iki ayrı dünya yerine sınıfı oluş anında ve onun deneyimlerinin tarihselliğiyle yakalamaya, anlamaya çalışır. İlişkisellik kavramı, sınıfa her mevcut oluşumda aynı kategorilerin ve ilişki tipinin peşine düşmeyi değil özgünlükleri ve tikel oluşumları da yakalamayı gerektirir. Bu nedenle sınıf, kendisini kuran deneyimlerle ele alınabilir. Bu imkânı sınıf teorisine Thompson'un sınıf deneyimi kavramı kazandırmıştır,

2.6. E. P. Thompson ve Sınıf Deneyimi

Sınıfın kültürel boyutu, öznel anlam dünyaları, sembolik değer birikimleri, ekonomik hiyerarşisi, sosyal ilişki ağları, gündelik pratikleri düşünülmeden bugün için sınıf tartışması yapmak güçtür. Bu vargının altında, Thompson'un da vurguladığı gibi sınıfları soyut kategoriler ya da analitik inşalar gibi görmek yerine, toplumsal gerçekliğin içerisindeki gündelik ilişki ağları, toplumsala gömülü kolektif ilişki tarzları olarak görülmesi gerektiği yatmaktadır.

Marksist kuramlarda çokça yapıldığı gibi, analitik inşaları ya da metodolojik ayrımları gerçekliğin yerine koyarak metafizik düalizmlerin yaratılması ve sınıf kavramından öznelere ve onların sınıf deneyimlerinin kovulmasını doğurmuştur. Bu nedenle, sınıflar hakkında konuşan sosyal araştırmacının, metodolojik inşasını, sosyal gerçeklik olan sınıfı oluşturan bireylerden ayırarak kurması yerine araştırma ve metodun birlikte kurulduğu bir diyalektik veya düşünümsel inşalar yaratmak gerekmektedir. Bu yargı aynı şekilde Bourdieu'nun sosyolojik teorisi için de geçerlidir.

Sınıf bilinci, sınıfın nesnel konumundan ayrı bir yerde oluşmadığı gibi ayrı dünyalardan da gelmiş değildirler. Sınıfın bilinci/yanlış bilinci ya da tanıma/yanlış tanıma pratiği sınıfın kendi tarihinden ayrılamaz. Bunun en açık kuramsal inşasını Thompson yapmıştır:

Sınıftan, ilişkisiz ve birbirine benzemez gibi görünen bir dizi olayı, hem deneyimin hammaddesinde hem de bilinçte birleştiren tarihsel bir fenomeni anlıyorum. Bunun tarihsel bir fenomen olduğunun antlını çiziyorum. Sınıfı bir “yapı” ve hatta bir “kategori” olarak görmüyorum. İnsan ilişkilerinde gerçekten olan (ve oluşumu da gösterilebilen) bir şey olarak görüyorum. Bundan da öte sınıf nosyonu, tarihsel bir ilişki nosyonunu gerektirir. Diğer herhangi bir ilişki gibi verili bir anda onu ölü gibi durdurmaya ve otopsi yapmaya çalışırsak, çözümlenmeyi boşa çıkaran bir akışkanlık gösterir. En sık gözlü sosyolog eleği sevgi ya da riayetin katıksız örneğini bize veremeyeceği gibi sınıfın da katıksız bir modelini vermez.

İlişki her zaman gerçek insanlarda ve gerçek bağlamda somutlaştırılmalıdır. Üstelik her biri bağımsız olarak var olan birbirinden farklı iki sınıfa sahip olamayız ve bunları birbiri ile ilişkiye sokamayız. Âşıklar olmadan aşk olmaz, köy eşrafi ve çalışanları olmadan riayet olmaz. Ve ne zaman bir takım insanlar ortak deneyimlerin sonucu olarak aralarındaki çıkarların özdeşliğini, çıkarlarını kendilerinininkinden başka (ve genellikle karşı) olanlara göre duyumsar ve ifade ederlerse o zaman sınıf oluşur (Thompson, 2006:39–40).

Sınıf oluşumunu, Thompson’un “deneyim” kavramı gibi kavramlara başvurmadan açıklamak zordur. İnsanlar üretim ve artığa el koymaya doğrudan katılabilirken, sınıf kendini onlara bu kadar hazır biçimde sunamaz. İnsanlar hiçbir zaman sınıfların oluşumunda uyguladığı belirleyici basınç, ortak bir deneyim gibi bir şeye başvurmadan kolayca açıklanamaz (Wood, 2001:108).

Thompson’da “sınıf deneyimi” kavramının ipuçlarını ilk olarak “sınıf oluşumu” kavramı verir. Thompson’a göre, işçi sınıfı belirli bir zamanda orada kendiliğinden güneş gibi doğmadığını (Thompson, 2004:39) kendi oluşumunu hazırladığını belirtirken, sınıfın kendini içinde bulduğu ortama müdahale etmeye başladığı öz-faaliyetleriyle oluşumunu hazırladığını belirtir. Sınıf oluşumları belirlenme ve öz faaliyetin kesişme noktasında ortaya çıkarlar. İşçi sınıfı oluşturulduğu kadar kendi kendini de oluşturur. Biri diğerini izleyen iki varlık olarak

“sınıf”ı buraya, “sınıf bilinci”ni şuraya konulamaz; ikisi birlikte birbirleriyle etkileşimleri içerisinde ele alınmalıdır (Thompson, 1994:183).

Thompson’ın çözümlemesinde ilişkisel mantık, sınıflar açısından, birbirlerinin yaşam dünyalarına etki eden karşılıklı süreç olduğundan, bu sürecin sonunda açığa çıkan yaşantılar “sınıfların deneyimlerdir.”

Thompson’da deneyim kavramı, bize sınıfların (tıpkı aşk gibi, kardeşlik gibi, dostluk/düşmanlık gibi ilişki biçimlerini açığa çıkaran) var oluş tarzlarının ipuçlarını vermektedir. Bir başka deyişle, Thompson’ın deneyim kavramı, bize “analitik bir çözümleme aracı” sunmaktadır. Thompson’a göre “sınıf deneyimi”, sınıf oluşumunu belirleyen ya da sınıfı kendisi yapan tüm süreci açığa çıkaracak tarihsel ve ampirik gerçekliktir.

Sınıf deneyimi, büyük ölçüde insanların içine doğdukları ya da iradeleri dışında girdikleri üretim ilişkileri tarafından belirlenir. Sınıf bilinci, gelenekler, değer sistemleri, düşünceler ve kurumsal biçimlerde somutlaşan bu deneyimlerin kültürel terimlerle ele alınmasıdır. Deneyim kesin görünürse de sınıf bilinci görünmez. Benzer deneyimleri yaşayan benzer meslek gruplarının tepkilerinde bir mantık görebiliriz ama bundan herhangi bir yasa çıkaramayız. Sınıf bilinci değişik zamanlarda ve yerlerde aynı şekilde ortaya çıkar ama hiçbir zaman tamı tamına aynı şekilde değil (Thompson, 2006:40).

Sınıf deneyim kavramının, analitik bir araç olarak toplumsal özneleri, eyleyenleri, sosyal teorinin merkeze alınmasında önem derecesi fazladır. Sosyal teoride teorik soyutlamaların merkeze çekilmesiyle sosyal bilimlerde kullanılan özneyi dışarıda bırakarak tanımlanan kavramları kullanılma sıklığı arasında bir ilişki vardır. Sınıf teorilerinde hem kavramlar arasında kurulan ilişkilerde hem kavramlarla sosyal sınıfların oluşu arasındaki ilişkide, toplumsal sınıflar dışarıda kalabilmekte ya da çalışmaya “konu mankeni” olarak davet edilebilmektedir. Buradaki sorunsal da Marksist perspektif de olsa başka bir deyişle sınıfların var olduğunu ispatlamaya çalışan bir teorik sorunsal da olsa işçi sınıfını meydana getiren öznelerin, bireylerin, kolektif oluşumların kapı dışarı edildiğidir.

Thompson sınıf deneyimi kavramıyla bütün hayatı boyunca, işçi sınıfının geleneklerini, adetlerini, işçi sınıfı edimlerinin arkasında yatan nedenleri anlamak için tarihin unutulmuş ve karanlık mağaralarından kurtarmaya çalışmıştır. Thompson, kazananların ya da egemen sınıfların yazılı metinleri tarafından doldurulmuş tarihi, alt sınıfların düşüncelerine, zihinlerine girmek üzere kurcalamıştır. Thompson'a göre, anlamlı ve insanlara hitap edebilen bir sosyalist strateji işçi sınıfının kültürel öğeleriyle bir rezonans kurularak tanımlanabilir ve pratiğe geçirilebilirdi. Bu anlamda, o, bu öğeleri kendi tarihsel bağlamlarına yerleştirmeye ve işçi sınıfının davranışlarının tarihsel sürecin sahne arkasında yatan mantığını ve sebeplerini bulmaya çalışmıştır (Balkılıç, 2009:117).

Thompson'un "sınıf deneyimi" analiz biçimi olarak, işçi sınıfının oluşturduğu değerler ya da kültürel süreçler yaratmasındaki etkinliğini anlamamız için büyük olanaklar sağlar. Deri işçileri özelinde bakıldığında "sınıf deneyimi" kavramı, ekonomik geçiş süreçlerinde ya da toplumsal dönüşüm süreçlerinde İzmir Kapılar Bölgesi'nde deri işçileri süreci nasıl yaşamakta, algılamakta ve değerlendirmekte olduğunu anlamak ya da açığa çıkarmak için epistemolojik bir olanak sunar. Tarihsel geçişlerin kaydını, kendi sınıf konumlarından ve bu konumların bakış açılarından yaşayan öznelerin (deri işçilerinin) sınıf deneyimlerine odaklanmak, sınıf tartışmalarına, sınıf teorisindeki sınıfın ne olduğuna, sınıfın nasıl konum aldığına ilişkin sorunsallara ampirik bilgiler sunması bakımından da önemlidir.

Sınıf deneyimi kavramının sınıfa ilişkisel yaklaşma kaygısı açısından bakıldığında iki ilişki biçimine girişen işçi sınıfının deneyimlerini (deri işçilerinin) anlamak gereğini doğurmaktadır. İlki, deri işçilerinin işçi sınıfı olarak, atölye sahibi ve işin asıl sahibi olan ana firma-şirket ile olan ilişkiler; ikincisi ise deri işçilerinin kendi aralarındaki ilişkilerdir. Bu nedenle, deri işçilerinin sınıf deneyimi, kendi tarihsel pratikleri de olmak üzere, ilişkide oldukları diğer sınıf konumlarıyla olan ilişkilerini de açığa çıkarma gereğini doğurmaktadır.

Diğer taraftan işçi sınıfının deneyimi "çoğul" bir deneyimdir. Sanayi devrimiyle birlikte fabrikalaşma ve sanayileşmenin yarattığı işçi sınıfı deneyimleri,

diğer sınıf konumlarının sınıf deneyimlerini görünmez kılmıştır. Oysa tarihsel olarak bugün de dâhil sınıfların oluşumunda sanayi işçi sınıfı deneyimi kadar, ev ekseni çalışan, kayıt dışı çalışan, fason çalışan, atölyelerde çalışan işçi sınıfı deneyimleri de sınıf oluşumlarının kaydını tutmak için önemlidir. Sınıfların oluşumunun kaydını tutmak bir başka deyişle sınıfların toplumsal oluşlarını araştırmak, işçi sınıfının deneyiminin çoğul olduğu gerçeğini görmekle mümkün olur. Bu nedenle, sınıf deneyimi kavramını metodolojik olarak kendisine çıkış noktası alan sosyal araştırmacı da bu sınıfların çoğul inşasını teorik inşasına da yansıtmak zorundadır.

Sınıf çalışmalarında işçi sınıfının araştırmaya dâhil edilmesini sağlayan başka bir analitik kavram ise Bourdieu'nun "sınıf habitusu" kavramıdır.

2.7. Pierre Bourdieu ve Sınıf Habitusu

Thompson'un sınıf deneyimi kavramı, bizi eş-güdümlü bir kavramsal araç olan Bourdieu'nun "sınıf habitusu" kavramına götürmektedir. Sınıf deneyimleri, kolektif ritüeller, kolektif anlam dünyaları ve sembolik inşalar gibi birçok oluşuma dikkat çekerken, "sınıf habitusu" kavramı da toplumsal eyleyenlerin deneyimlerinin ortaklığına başka bir deyişle, pratikte kendisini ortaklaştıran kolektif pratiklere dikkat çekmektedir.

Sınıfa ilişkisel açıdan yaklaşan bir başka kuramcı da Pierre Bourdieu'dur. "Her toplumsal yaşam, özünde pratiktir. Teoriyi gizemciliğe saptıran bütün gizemler, ussal çözümlerini insan pratiğinde ve bu pratiğin anlaşılmasında bulurlar" (Marks ve Engels, 2008:23) diyen Marks'ın "dünyayı anlamak için öncelikle pratik hayatı kalkış noktası alma fikrini paylaştıran ve bütün sosyal hayatın pratikten müteşekkil olduğu düşüncesini kabul eden Bourdieu'nun ilişkisel metodu bize sağlam bir zemin sağlar" (Wolfreys, 2007:464).

Bourdieu ile Marks'tan bir alıntı yaparak, Bourdieu'nun ilişkisel mantığını Marks'ta; Marks'taki ilişkisel mantığı da Bourdieu'da yakalayabiliriz:

Dünya beni bir noktaymışım gibi içerir ve yutar; ama ben onu kapsarım. Toplumsal uzam beni bir noktaymışım gibi yutar; ama o nokta bir görüş açısidir (Bourdieu,1995:28).

Ne öznesiz ve ereksiz bir süreç olarak tarih kavrayışına ne de ister birey ister kolektif olsun, nesnel koşullardan bağımsız özne kavrayışına ulaşabiliriz (Marks, Aktaran: Mısır, 2001: 121).

Bourdieu'nun sosyal sınıfların ele alınışında düşülen hatayı ve kuramsal sınıf inşalarını, gerçekliğin kendisiymiş gibi kabullenilmesine itiraz eder ve durumu şu şekilde açıklar:

Bilimsel sosyolojinin önündeki başlıca engellerden biri yaygın karşıtlıkları, kavram çiftlerini veya Bachelard'ın "epistemolojik çiftler" dediği şeyleri kullanma tarzımızdır: Toplumsal gerçeklik tarafından kurulan bu çiftler, hiç düşünmeden toplumsal gerçekliği inşa etmek için kullanılır. Bu tür temel ikiliklerden bir tanesi de nesnelcilik ve öznelcilik arasındaki, daha yerleşik tabiriyle, yapısalcılık ve inşacılık arasındaki karşıtlıktır (Bourdieu, 1987:1). Bir tarafta gerçekçi, nesnelci veya yapısalcı olarak yaftalayabileceğimiz görüş ile diğer tarafta inşacı, öznelci, kendiliğindenci diyebileceğimiz görüş arasındaki karşıtlığı aşabiliriz ve aşmalıyız. Toplumsal evrene dair herhangi bir kuram, dünya hakkında eyleyicilerin sahip olduğu temsiliyetleri, daha açık söylersek, dünya görüşünün inşasına yaptıkları katkıyı, böylelikle de eyleyicilerin o dünyayı inşa edişlerini içermek zorundadır. Bu kuram grupların üretilmesindeki simgesel emeği, grup-yapımını hesaba katmak durumundadır. Toplumsal eyleyiciler bu bitmek bilmez temsiliyet çalışması ile dünyayı algılayışlarını ve o dünyadaki konumlarını başkalarına dayatmaya ve sosyal kimliklerini tanımlamaya çalışırlar. Toplumsala dair bir kuram, dünyanın hakikatinin bir mücadele kozu olduğunu su götürmez bir gerçek olarak almalıdır. Aynı bağlamda kuramımız, toplumsal uzaydaki konumlarına, yani, farklı sermaye türlerinin dağıtımına bağlı olarak bu mücadeleye dahil olan eyleyicilerin, kendi hakikatlerini dayatmak için çok eşitsiz donanımlara ve çok farklı, birbiriyle çatışan hedeflere sahip olduklarını teslim etmek zorundadır (Bourdieu 1987:8).

“Sınıf, Bourdieu’ya göre alanlar içindeki ve arasındaki mücadelelerin sonucu ve koşuludur, zira bu mücadeleler insanların sermayenin genel dağılımı içindeki konumlarını üretir ve değiştirir. Belirli zamanlarda, daha fazla mücadele imkânının ve mücadelenin karakterinin en azından genel düzeyde sınırlandırılacağı bir dağılım yapısı vardır” Tatlıcan, 2009:15).

Bourdieu'nun sınıf habitusu kavramından önce habitus kavramından söz etmek gerekir. Habitus bir tür pratik bir yaşam hissidir. Görece tutarlılığı olan alışkanlıklar, yatkınlıklar ve eğilimlerin toplamıdır.

Bourdieu için habitustan söz etmek, bireysel olanın, hatta kişisel, öznel olanın dahi toplumsal, kolektif olduğunu ortaya koymaktır. Habitus toplumsallaşmış öznelliktir. Toplumsal olanın bedenlerde inşa edilmesiyle ortaya çıkan, dayanıklı ve aktarılabilir algı, beğeni ve eylem şeması sistemleridir. Habitus içselleşmiş tarihtir, içselleşmiş sınıftır (Bourdieu, 2003: 116–117).

Bourdieu, hem anlamlara failer sanki onların üretimini tamamen kontrol altında tutuyorlarmış muamelesi yapan spontane açıklamalardan, hem de failerin nesnel koşulları içselleştirmelerini açıklayacak araçlara sahip olmayan yapısalci açıklamalardan kopmak için sınıf habitusu kavramını geliştirir. Bu kavram genel olarak, ekonomik ve sosyal evrenin sınırlamalarının failin gündelik algıları, zevkleri ve çeşitli pratikleri üzerindeki bilinç-dışı etkilerine tekabül eder. Habitus, yaşam tarzlarına ve soysal zevklere ilişkin yapılan ayrımlar habitus üzerinden gerçekleşir (Türk, 2011: 7).

Bourdieu habitus kavramının, sosyal teorideki öneminden bahsederken, toplumsal pratiğin gerçek mantığını, bir başka deyişle Marksist ya da Marksist olmayan idealist açıklama tarzı eğilimlerindense, analizin kalkış noktası olarak, toplumsal dünyayı kuran pratiklerden yola çıkarak, pratikleri açıklayan materyalist bir bilgi teorisi oluşturmaktır. Bu nedenle asıl olarak ampirik bir sorunsal olan sınıf deneyimlerini, özcü ya da indirgemeci olmayan bir tarzla kavramak çabası göstermektedir. Bu nedenle Bourdieu'nun sınıf habitusu kavramı, kolektif eyleyicilerin inşa ettikleri sınıf deneyimlerini anlamak açısından kavramsal bir araç olarak sunulmaktadır.

Sınıf habitusu kavramı, hem bir sınıf üyesi olarak eyleyiciyi yani bir işçiyi feda etmeden öznelci sınıf perspektifinden kaçınarak hem de yapının eyleyen yani işçiler üzerindeki etkisini hesaba katarak yapısalci sınıf perspektifinden kaçınan bir

perspektif sunmasıyla, sınıf teorilerine sosyal dünyaya dâhil olmanın bir alanını açmıştır.

İlişkisel perspektifle birlikte ele alınabilecek olan sınıf habitusu kavramı, sahaya, başka bir deyişle toplumsal uzama giren sosyal araştırmacıyı, metodolojik bireycilik ile kolektivizm arasında tercih yapma zorunluluğundan kurtaracaktır. Sınıf habitusu, sosyal dünyayı yaşayan veya sosyal dünyanın içerdiği eyleyenlerin oluşturdukları kolektiviteleri (maddi manevi pratikler) açığa çıkarmak için araçtır.

Deri işçileri üzerinden tartışılacak olan araştırmanın ana-referans teorisi, ilişkielci analiz, Thompson'un "işçi sınıfının belirlenen bir zamanda güneş gibi doğmadığını, kendi oluşumunda orada bulunduğunu" (Thompson, 2004: 39) ve bu nedenle de sınıf çalışması yapmanın, yine Thompson'un vurguladığı "deneyimleri" ifşa etmek olması gerektiğini onaylamaktadır. Belirli ilişkiler içerisinde bir araya gelmiş işçilerin pratikleri üzerinden şekillenen "sınıf habituslarının" alanın içerisinde nasıl inşa edildiğini, sınıf ilişkileri ve tarihsellikleri içerisinde ele almanın imkânını burada yakalanmış olur.

Deri işçileri üzerinden sınıf çalışması yapmak, tıpkı diğer sınıf konumlarında olduğu gibi, işçilerin tarihsel deneyimlerine odaklanmak gerekliliğini doğurur. Sınıf deneyimlerini açığa çıkarma işi ise, sosyal bilimcinin metodolojik uyanıklık diyebileceğimiz bir stratejiyle deri işçilerinin sınıf habitusunu ifşa etmeye girişmesiyle gerçekleşebilir.

Bir sınıf olarak deri işçilerini çalışmak, herhangi bir sınıf konumunu çalışırken olduğu gibi, onlara özgü, onların tarihselliğine ve pratiklerine veya gündelik dünyalarına yaşama stratejilerine ilişkin özgüllükleri açığa çıkarma çabasını gerektirir. İşçi sınıfının sınıf habitusu, İngiltere'deki işçi sınıfı ile Türkiye'deki işçi sınıfı için farklı olacağı gibi, fabrikada çalışan işçi sınıfı ile atölyede çalışan işçi sınıfı için de farklılık taşıyabilir. Bu nedenle işçiler tarafından oluşturulmuş kolektif inşalar olan sınıf habitusları da coğrafyaya, tarihe, etnisiteye, kimliğe göre farklılaşacağı gibi, farklı aile, din, ekonomi, kültürel yapılara sahip olan toplumsal

dünyalara göre de farklılaşacaktır. Bu nedenle sosyal araştırmacının işçi sınıfının deneyimlerini çalışması, onların sınıf olarak deneyimlediği ilişkilerinin toplamını, başka bir deyişle, sınıf olarak deneyimledikleri toplumsal dünyanın mekanizmalarını da anlamasını zorunlu kılmaktadır.

Toplumsal sınıfların deneyimleri ve sınıf habituslarını, sosyal çalışmaya dahil etmek, kuşkusuz tarihsel bir perspektife sahip olmayı gerektirmektedir. İşçi sınıfının varlık yokluk sorunu, sadece teorik bir sorunsal değil, aynı zamanda ideolojik ya da pratik bir sorundur da. Sınıflar, sadece teoriden değil, pratiklerden de silinebilir. Bu da daha çok, sosyal teorinin tarih yazımı ile hesaplaşmasını gerektirir.

3. BÖLÜM: TARİH YAZIMI VE SOSYAL ARAŞTIRMADA İŞÇİ SINIFI

“Tarih, hiçbir şey yapmaz, büyük servetleri yoktur ve savaşlarda döğüşmez. Her şeyi yapan, sahip olan ve döğüşen insandır, sahici canlı insan.” (Marx-Engels,)¹

3.1. Tarih Yazımı

Tarih yazımı ile sosyal bilimlerin yöntemi arasında öteden beri sorgulanan kopmaz bir bağ vardır. Tarihi ele alış tarzı, nasıl bir sosyal bilim (tarih de dâhil) yapılacağını belirleyen önemli etmenlerden biridir. Daha da öte, sosyal bilimci, kendini karma karışık olaylar ortasında bulduğunda, söz konusu olayları belli bir tarzda yorumlamaya girişerek, öznel bir bakış açısı geliştirmeye başlar. Tarihi ele alış şekli, yani dünyayı yorumlama şekli, kendi hayatını yaşamaya giriştiğinde de kendini gösterir. Bu nedenle, sosyal bilim ile tarih arasındaki kopmaz bağ sorunsallaştıran şey, tarihçinin ya da sosyal bilimcinin olayları, olguları ele alış şeklidir. Sosyal bilimcinin bu öznel hissiyatı, başlangıcı ve sonu olmayan tarihsiz bir an'da (zamanda) değil de yine belirli tarihsel ilişkilerle ortaya çıkmış olan koşullar altında oluşur. Bu nedenle tarihçiyi, sosyal bilimciyi ve onun nesnesini (tarihi, olguları) nesneleştirmek (düşünme tarzını düşünmek ya da nesneleştireni nesneleştirmek) kaçınılmaz görünmektedir.

Bu nedenle, tarih yazımının, gerçekliği yeniden kuran etkinlik olması, tarihin kimin tarafından yazılacağı da toplumların tarihinde sürekli bir mücadele alanı olmuştur. Başka bir deyişle, tarih kimin yazacağına karar vereceği bir mücadele alanına dönüşmektedir. Olaylar olgular ya da kavramlar üzerinden yapılacak tarihsel analiz, tarihçi ve onun toplumdaki konumundan, çıkar ilişkilerinden ve kendi toplumsal yatırımlarından ayrı düşünülemez olduğundan, tarihçinin tavır alışı da

¹Marx-Engels, Gesamtausgabe, I, 3, s. 625.

sorgulanmalıdır. Gramsci'nin kullandığı organik aydınlar, aslında hakikati kuran ideologlar, yani hakikati kendi anlatısı haline dönüştürmeye çalışan sınıfların/grupların yazıcılığını yapan kişilerdir. Tarih ve tarihin yazımı bu nedenle iki ayrı şey olmaktansa, aslında aynı şey olduğunu söyleyebiliriz. Burada tarihçiye veya tarihi sorunsallaştıran sosyal bilimciye şu soru çifti sorulmalıdır: kime göre ve neye göre?

Sosyoloji ile tarih arasındaki ilişki, tarihin geçmiş, sosyolojinin bugün ile ilgilenmesi değildir. Sosyoloji, bugünkü toplumsal yapının hala dinamik bir ilişki yumağı olduğu ve bu yumağın karakteristiği ise, toplumun geçmişten bugüne aktardığı kültürel kodları/belleği reddettiğini, kabul gördüğünü ya da yeniden kurduğunu öngörür.

Toplumsal yapılar ve birey, sosyal bilimlerin ilgi alanına, tarihsel özellikleriyle girerler. Bağ her ne kadar farklı dönemlerde farklı bağlamlarda kurulmuşsa da, her paradigmatik dönemde veya her egemen makro düşünce formunda bu ilişkisi yeniden sorunlaştırılmıştır. “17. yüzyıldan itibaren Avrupa’da “tarihsel bilgi” sorununun ortaya çıktığı ve bu soruna kuramsal ve yöntembilimsel açıdan yaklaşılmaya başlandığı da görülür” (Özlem, 2004: 48).

Eski bir soru olarak bugün hala cevaplanmaya çalışılan “tarihi kimler yapar” sorusuna, Fransız Devrimi ile simgeselleşmiş olan aydınlanmaya kadar, tarihin öznesi olarak “iktidar salıkları” görülürken, aydınlanma ile birlikte halk kavramı ortaya çıkacak, geniş kitleler bir şekilde adını tarihin belleğine kazımaya aday olacaktır. Doğan Özlem de Aydınlanma öncesi dönemde sosyal ve doğa olaylarına tanrısal öngörünün egemen olduğunu; 16. yüzyılda başlayan dindeki reformasyonlarla birlikte tarih yazımında laikleşme sürecine girildiğini, bu sürecin ise, geçmişte kurulu olan krallıklar, imparatorluklar ve kurulmakta olan uluslar, kentler, önemli kişiler, devletler, sanat tarihi gibi “tarihler” yazımına dönüştüğünü belirtir (2004: 46–47). Makyavel’i iyi ve kötü bir prensin halkı yönetirken ne yapması ve ne yapmaması gerektiğine yönelik yazdığı *Prens* adlı kitabı ile bu sürecin geçiş ismi olarak nitelendirebiliriz.

Antikçağlardan beri bu soruya gelenek haline gelmiş bir otomatizm içinde "iktidar sahipleri" diye yanıt verilmiştir. Kutsal ya da seküler formlar içinde, Tanrı (veya Tanrılar), peygamberler (ya da azizler), kahramanlar, hanedanlar, krallar yüzyıllar boyunca tarihin öznesi olarak benimsenmiş ve tarih, "vakayinameler" şeklinde, saray (veya kilise vb) tarihi olarak yazılmıştır. İlginçtir ki, Antik Yunan'da doğan rasyonalizm çerçevesinde ortaya çıkmaya başlayan siyaset bilimi, iktisat, ahlak gibi toplum bilimlerinin ilk şekilleri de, tarih yazıcılığı ile senkroni halinde, prensleri aydınlatmaya ve onların neler yapmaları (ve yapmamaları) gerektiğini ifadeye çalışıyorlardı. Hatta modern anlamıyla siyaset biliminin kurucusu sayılan Makavel'in ünlü eseri de "Prens"e öğütler şeklinde değil midir? (Timur, 2009: 14).

3.2. Pozitivist Tarih Yazımı

Aydınlanmacı çağın epistemolojik temelini atan pozitivist felsefe, diğer disiplinlerle birlikte tarih disiplinini de "olguculuk" üzerinden kurmuştur. İlk pozitivist tarihçi olarak anılabilecek Pierre Bayie "olgu"ları merkeze çekmekte ve artık sosyal var oluş olgular etrafında dönmeye başlamaktadır. Aydınlanma çağını açan ünlü düşünürlerden Bayie tarihçiye, "tarihin kanunlarını bilenler görevini sadık bir şekilde yapmak isteyen bir tarihçinin övgü ve kötüleme esprisinden uzaklaşması ve mümkün olduğu kadar her türlü ihtirasını yenmiş bir Stoacı gibi davranması gerektiğini kabul etmesini, tarihçinin sadece gerçeğin çıkarlarına dikkatli olmalı ve gerisine aldırış etmemesi gerektiğini söylemekteydi (Timur, 2009).

Aydınlanmacı paradigmadan yazılan tarihe ilişkin eleştiri, tarih yazımında radikal dönüşüm gerçekleşmesine karşın, halkın, alt sınıfların, madun konumların varlığının eksikliği eleştirilmektedir. Yaşanan tarih insanlar tarafından yapıp edilenler üzerinden oluşurken, yazılan tarihte ise geniş halk kitlelerinin anlatı olarak edilgenleştiği, tarihin kurumsal (devletler, uluslararası ilişkiler) bir yazıma dönüştüğü bir tarihtir. Tarihçinin, kendi değerlerinden, sosyal konumundan bağımsız "saf gerçekliğe" ulaşma gayesi olarak tarihçilik yapabileceği inancı Ranke'de de görülmektedir.

"Gerçek belgedir" üzerinden kabul gören Rankeci tarih, siyaset alanını, ekonomik ve toplumsal alana başat kılarak Fransa'nın restorasyon çağının anlayışıyla, toplumun madun/ ezilen kesimini toplumsal pratiklerin dışında tutmuş ve tarihin eyleyenlerini/öznelerini, bürokratik sınıfın yapıp etmeleri ile sınırlandırmış ve

olguları dayandırdığı tarihi kaynakları ise yine bu devletli sınıfının belgelerinden ibaret kabul görmüştür. Böylece, “nasılsa öyle göstermek” olduğunu söylediğinde, bu çok derin anlamlı olmayan özdeyiş, “tarih doğrulanmış olgular kümesidir” ön kabulüyle hazır belgeleri, kaynakları akşam evine götürerek masasına istediği gibi seren okuyan, yazan şaşırtıcı bir başarı sağlayan sağduyucu tarih görüşü gibi (Carr, 2005:11–12) Rankeci tarihte de, işçi sınıfı ya da ezilen sınıflar dışarıda bırakılmıştır. Bir başka deyişle, Ranke’nin yazdığı tarih ile ezilen sınıflar, kendi sesleri, pratikleri, anlam dünyaları tarihçinin belgelerinde olmadığından, tarih sahnesinden indirilmiştir. “Bu tarih anlayışı aynı zamanda, kendi mantığında, toplumsal felsefenin ve toplumsal tarihin yapılmasını imkânsız kılmış, tarihe de ekonomik alan gibi, liberal bir anlamda, kendini ikame eden, kendi kendine işleyen “görünmez elci” araçsal rolü yüklemiştir (Öğütte ve Çeğin 2010).

Sosyal bilimlerin, pozitivist paradigmanınolgucu-belgeci tarihçiliğini eleştirmesi uzun bir dönem aldığı söylenebilir. Belgeler üzerinden toplumsal tarih yapılması “dönemin ruhunu” ya da toplumsal ilişki tarzlarını açıklamada yetersiz kaldığını söyleyen toplumsal tarih çalışmaları yapan kuramcılar da vardır. “Michelet, bugün bizim “aşağının perspektifinden tarih” adını verdiğimiz tarihin yazılması için kendi sözleriyle “ızdıraplarını dile getirme gücünden yoksun bir halde ıstırap çeken, çalışan, çürüyen ve ölen insanların tarihinin” yazılması için çağrıda bulunuyordu” (Burke, 2002:31).

3.3. Pozitivizm Sonrası Tarih Yazımı

Bugünkü tarih yazımını (Özellikle Batı’da) temelden etkileyen bir okul olan Annales Okulu, Marksist tarihçiler dâhil birçok geniş kesimi etkisi altına almıştır. Annales Okulu’nda, olaylardan oluşan geleneksel anlatının yerini sorun-odaklı bir analitik tarih incelemesi alır. İkinci olarak da siyasete odaklanan bir tarihin yerine insan faaliyetlerinin tamamına eğilen bir tarih geçer. Üçüncü olarak da, diğer disiplinleri de kapsayan inter-disipliner bir perspektifi savunur (Burke, 2002:24). Annales Okulu’nun konu açısından önemi ise, tarihin insan faaliyetlerine, pratiklerine ilişkin bir araştırma, yazma etkinliği olduğunu belirtmesidir.

Voltaire'nin "hayat tarzını incelemelere dâhil eden tavrı", Gibbon'un meşhur "Roma İmparatorluğu'nun Çöküşü"nde "sosyo-kültürel tarihi siyasi olaylar anlatısıyla bütünleştirmesi", Michelet'in "aşağının perspektifinden tarih" yaklaşımı, Green'in "İngiliz Halkının Kısa Tarihi" eserindeki sosyal çözümlemeleri gibi sosyo-kültürel yaklaşımları, 19. yy.ın sonlarına doğru geleneksel tarihçiliğin karşısında yeni bir anlayışın yerleşmesini sağladı" (Şimşek, 2009:2).

Devletler tarihi, padişahlar tarihi, dönemler tarihi, savaşlar tarihi, ekonomik krizler tarihi gibi tarih anlatıları, aynı zamanda öznel ya da kolektif deneyimleri dışarıda bırakmanın anlatılarına dönüşebilmektedir. Bu nedenle, sosyolojik araştırmaların tarihsel anlatıya başvurması, bu büyük değişimlerin, anlaşmaların, kararların, yasaların (siyasal, hukuksal) tarih anlatılarını referans almasına, daha doğrudan söylenirse, özneyi ve öznenin deneyimlerini dışarıda bırakan bir tarih anlatısıyla kuramsal çerçevenin kurulmasına; bu nedenle de öznenin araştırmada edilgenleştiği bir ana akım sosyolojinin gelişmesine neden olduğuna dair eleştiriler yapılmaktadır.

Edward Hallet Carr, sağduyucu tarihçilerin, tarihsel olgudan anladıklarının, herkes için değişmez olan I. Dünya Savaşı, Hastings Savaşı gibi olaylar olduğunu belirtir. Fakat Carr sanıldığı gibi, tarihe konu olan olayların/olguların değerinin, olayların/olguların kendisinde değil, bunları seçen, sıraya koyan, ayrıştıran (tasnif eden), tarihçinin kendisinin verdiği bir apriori karardan kaynaklandığını, tarihteki olayların ise, tarihçinin ancak (bir mimar için taş, kum, çimento ne anlam ifade ediyorsa) ham verileri olabileceğini belirtmektedir. Hiçbir belgenin, bize o belgeyi yazanın kendisinin ne düşündüğünden – neyin olmuş olduğunu düşündüğünden, neyin olmuş olması gerektiği ya da olabileceğini düşündüğünden yahut belki yalnızca başkalarının onun neyi düşündüğünü sanmalarını istediğinden ya da hatta kendisinin ne düşündüğünü sandığından fazla bir şey söylemez. Bunların hiçbiri tarihçi onlar üzerinde çalışmaya ve onları çözmeye girişmedikçe bir anlam taşımaz (Carr, 2005: 13). Carr'ın tarihçi için söylediğinin, sosyal bilimler araştırmacısı için de geçerli olduğunu, tam da aynı nedenden dolayı, kendisini sorumlu tutması gerektiğini belirtmek gerekir.

Bu noktada, Carr'ın öne sürdüğü görüş, sosyal bilimler içerisindeki metod tartışmalarına da ışık tutar. Sosyal bilimci ile tarihçinin araştırmacı konumu, bir anlamda onların toplumsal uzamdaki ayrıcalıklı konumları, bize Gramsci'nin "Organik Aydın"ını hatırlatır. Sosyal bilimci, araştırmaya değer bulduğu şeye yönelmesiyle, araştırmaya değer bulunmayan bir başka şeyi de yaratmış olur. Bu nedenle de, sosyal bilimcinin kafasındaki değer haritası ile sosyal gerçekliğin haritası en kaba hatlarıyla ikiye bölünmüş olur. Bu sorgulama, sosyal bilimlerde, nesneleştirilenin nesneleştirilmesi fikrini, yani araştırmacının da araştırmasının her anında kendisini "epistemik ve metodolojik uyarılmaya" açık tutmalıdır. Bazı çalışmalarda araştırmacılar, araştırma bulgularını, araştırılan özneler ile paylaşarak, araştırma bulgularını ve değerlendirmesini, onların da kendi fikirleri ve bakış açılarıyla değerlendirmesini istemektedir.

Bugünkü gelinen noktada, tarih yazımının, nesneleştirdiği toplumsal oluşun düşünme biçimlerinden ve bu toplumsallığın özne konumlarından bağımsız olmadığı, bu nedenle, tarih yazımının, diğer "doğruluk iddiaları" gibi, söylemleri, pratikleri düzenleyen bir yazma edimi olduğu tartışması açılmıştır. Bir bakıma, mutlak hakikat iddiasıyla, bilgiyi düzenleme meşruluğunu elinde tutan modern bilim gibi, onun sosyal bilim kuramları (egemen makro düşünme formu: pozitivism, anti-natüralizm gibi) içinde yer alan tarihin de masum olmadığı ya da değerden arındırılmış kusursuz bir yazma edimi olmadığı açıkça ortaya konulmuştur. Buradaki sorun, Marksist tarihçilerin, sınıfların tarihte nasıl bir yeri olduğunu, tarihin dinamiğinde yatan sınıf ilişkilerini ve sınıf ideolojilerini tarihsel analizinde merkeze alarak, alternatif bir bakış geliştirmeye çalışmalarıdır.

3.4. İşçi Sınıfının Tarihini Tutmak

Marksist analiz, tarihi, sınıfların karşılıklı savaşımının süreci olarak görmesi nedeniyle, tarihin ideolojiler alanı olarak ele alınması gerektiğini belirtir. Üretim araçları hangi sınıfın elinde ise entelektüel üretim aracı olarak tarih yazımı da o sınıfın egemenliğinde olacaktır. Bu bakımdan tarih yazımı da toplumdaki sınıflar arasındaki mücadelenin bir parçası olarak vardır. İşçi sınıfının burjuvazi karşısında kaybettiği mücadelesi, yazılan tarihte kendi sesinin kaybına da yol açmakta, aşağının,

ezilenin deneyimi ya yok sayılmakta ya da egemen sınıf konumlarının çıkarları çerçevesiyle yazılmaktadır. İşçi sınıfının kendi öz çıkarı egemen ideolojinin manipülasyonuna çarparak kırılır ve işçi sınıfı, egemen ideolojinin dilinden konuşmaya başlar. Tarihi yapanlar, yazılan tarih dışında tutulduğu için kendi tarihlerine yabancı kalır. Buradaki pratik sorun, Marks'ın “yabancılaşma” kavramına denk düşer. Emek, kendinden çıkan değere yabancılaşır. Toplumsal dünyayı kuran emeğin, kendinden çıkarak (tez), kendi tarihine yabancılaşması (anti-tez), emeğin kendine, doğaya, topluma, yarattığı değere, neticede var oluşuna yabancılaşmasını doğurur. Bu yabancılaşmaya karşıt olarak işçi sınıfı için bir öz-aydınlanma/kendine gelme (sık sık Marks'a atıf yapılan indirgemecilik eleştirisine neden olan) girizgâhı olarak, “tarih sınıf savaşımının tarihidir” diyen Marks, aslında, tarihsel materyalist metodun bakması gerektiği yerin tam da tarihi yapan sınıfların eylemleri olduğunu belirtmiştir.

Sınıflar açısından “tarih yazımına” bakıldığında, tarih yazımını gerçekleştiren kişinin/öznenin (tarihçinin, sosyal bilimcinin) sınıf konumundan doğacak olan bir tartışma yapılabilir. Buradan doğacak tartışma, işçi sınıfı ya da ezilen sınıf konumları adına, ezen ya da üst sınıfların dünya algısı veya dili ile yazılması; daha doğrudan söylersek, sömürü ilişkilerinin parçası olarak, ezen sınıfın, ezilen sınıf konumlarının tarihi deneyimlerinin sömürgeleştirilmesidir. Osmanlı'nın son dönemindeki öğrenci ve işçi hareketleri ile bugünkü işçi ve öğrenci hareketleri arasındaki tarihsel ilişkinin yok sayılması, sınıfların deneyimlerini belleksizleştirmek açısından örnek olarak verilebilir. Buradaki sorunsal da tarih sahnesinden, işçi sınıfının kendi deneyimlerinin ve anlatımlarının kovulmasıdır. İkinci nokta ise, ezilen sınıf konumları içerisinden yazılan bir tarihin kendiliğinden (mekanik olarak), ezilen sınıf konumlarının deneyim ve anlatılarından oluştuğunu söylemenin yanıltıcı olacağıdır. Aşağı konumlardan yazılan bir tarih anlatısı da öznesiz bir süreç olarak, ya da belli sınıf konumlarını merkeze alarak ezilenin, madunun adına konuşma ayrıcalığını ele geçirme (genellikle aydın, entelektüel konumlar olur) stratejisi olarak da iş görebilmektedir. Bu türden bir tarih yazımında ise, işçi sınıfının “temsili” yaratılarak, ezilen sınıf konumları adına konuşma/yazma meşruluğunu ele geçiren kurumsal bir tarih yazımının varlığı tartışmaya dâhil edilmelidir. Örneğin sendikalar, sendikacı veya örgütlü işçiler, fabrika-sanayi gibi büyük çaplı işletmelerde çalışan işçiler,

erkek topluluklarından oluşan işçiler gibi pek çok kategorilerin egemenliğinden yazılan tarihin, diğer ezilen sınıf konumlarını örneğin kadın işçilerin, sendikasıız, taşeron, kayıt dışı çalışan işçileri, atölye işçilerini, işsizleri görmezden gelen dışlama mekanizmalarının çalıştırılmasına neden olmaktadır. Sınıfın temsili üzerinden yazılan kurumsalcı sınıf tarihi, “iktidarın döngüsellığı” ile egemen bakışın içselleştirilmiş hali olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kapsamda, tartışmayı iki sorunsal üzerinden (bir burjuva ideolojisi olarak tarih yazımı pratiği ve işçi sınıfının temsili üzerinden bazı sınıf konumlarının deneyimlerinin görmezden gelinmesi gibi dışlama mekanizması pratiğiyle yapılan tarih yazımı) yürütmek gerekmektedir.

İşçi sınıfı açısından tarih yazımının birinci sorunu, işçi sınıfının deneyimlerinin ezen sınıf konumlarının ideolojisi ile ele alınmasıyla, tarihin öznesi olmaktan bertaraf edilmesi olduğunu belirtmişim. Ezilen, aşağı sınıfların tarihteki boşluğu, “tarihsellik bilgi sorununun” ortaya çıkışı kadar eskidir. İşçi sınıfı 18. ve 19. yüzyıl’dan itibaren görmezden gelinmesine rağmen kent, göç, sanayileşme gibi tarihsel süreçlerle birlikte, ezilen sınıflar tarih yazımına “kalabalıklar” olarak girmiştir. Burjuvazinin “aşağı sınıflar” için ürettiği elitist dil Gusteva Le Bon’un “kalabalık yaklaşımı” kuramında görülebilir. Oy hakkı, ekmek fiyatları, ağır çalışma koşulları gibi isteklerle tarih sahnesine çıkan, Le Bon’un kavramsallaştırmasıyla kalabalıklar, daha çok korku ve tiksinden ifadesi olarak kullanılmaktaydı. Le Bon, insanın kalabalık içine karıştığında, kolektif bir ruha bürünerek bastırıldığı içgüdülerini ve şuuraltını harekete geçirerek mahlûklaştığını ve vahşileştirdiğini düşünmektedir. Kitle içinde bir insanın, zekâca normal insan ortalamasının altında olduğunu, kitle içinde bir bilim adamı ile bir ahmağın eşit hale geldiğini düşünmektedir (Çetinkaya, 2008:20). Böylece Le Bon’un normal ve ideal insanı, kendisinin de içine dâhil olduğu, burjuva bireyine dönüşür. Burjuva bireyinin yaşam tarzından olmayan insan ise, tarihsel ve toplumsal olarak, adı ve sesi olmayan “kalabalık”tır. Le Bon tarihindeki işçi sınıfının konumu, arzusu, istemi, ideali olmayan bir konumdur: Kalabalığın sesi yoktur, uğultusu vardır.

II. Dünya Savaşı dönemine gelindiğinde ise Kitle Topum Kuram’ları popüler olmuştur. Bu kuramlarda da, toplumsal hareketler, modernleşmenin faydalarından

henüz tatmin edilmemiş kitlelere ulaşılmasıyla son bulacak bir sorun olarak görülmektedir. Modernleşmenin nimetleri yayıldıkça toplumsal hareketler de yavaşlayıp bitecektir. İyimser kalkınmacı modellerin, modernleşme kuramlarının tezahürü olarak ezilen sınıf hareketleri kitle toplumlarının geçici sorunu olarak görülmektedir (Çetinkaya, 2008). Bu türden bakış/söylem toplumsal hareketliliği dışlayıcı bir dille ele alarak, pratik alanda egemen sınıf konumlarının bakış açısını temsil etmektedir.

Bu kuramların yanı sıra, toplumsal sınıfların varlığı, geleneksel siyaset teorilerinde “çıkar grupları” kavramı ile ele alınmıştır. David B. Truman, 1951’de yayınladığı *Governmental Process* kitabında çıkar gruplarının siyasal ve ekonomik süreçte kendiliğinden ortaya çıktığını savunmaktadır. Truman ve diğer yazarlara göre çıkar grupları, demokrasinin gelişmesinin vazgeçilmez bir unsurudur ve asıl amacı “toplumsal yarara” katkıda bulunmaktır (Aktan ve Çoban, 2007). Çıkar grupları kavramı, eşitsiz toplumsal konumların hiyerarşik yapısını ve işçi sınıfının toplumsal var oluşunun sömürgeleştirildiği gerçeğini yani sosyal grupların, kategorilerin çıkar ilişkilerinin oluş tarzlarını görmezden gelerek tüm konumları “eşit” kabul etmektedir. Oysa kavramlar (sınıf ya da çıkar grubu), toplumun düz bir haritasını değil, engebeli, çatışmalı haritası için vardır. Bu kuramlardan bir diğerini ise 1970 yılında kolektif eylemi hala yoksunluk duygusuyla açıklamaya çalışan TeddGurr ortaya atmıştır (Çetinkaya, 2008). Gurr’un “görelî yoksunluk” kavramsallaştırması, toplumsal eylemi/istemi rasyonel-bilinçli durumdan çok, irrasyonel süreçler ve durumların yarattığı yoksunluğun tezahürü olarak (ekonomik yoksunluk, ahlaki yoksunluk, akli yoksunluk, kültür yoksunluğu) kavramaktadır. Gurr’un kavramsallaştırması, işçi sınıfının öznel dünya algısından değil de, işçi sınıfının algı dünyasına karşı geliştirilecek olan egemen stratejilere kılavuz niteliğiyle gelişmiştir.

Bu kuramsal inşanın aksine, toplumsal hareketliliğin gelişmesi, artması ile birlikte, bu hareket kendi tarihçelerini, kuramcılarını da çıkarmıştır. Bu elitist, yukarıdan, ezen konumdan yazılan tarihe alternatif olarak Rasyonalist Ekol, Eleştirel Teori, Tarihsel Materyalizm gibi aşağının, madunun dilini, dünya algısını açığa çıkarma iddiasında tarih yazımları güç kazanmıştır. Fakat sınıf açısından tarih yazımı

meselesinde ikinci bir problem olarak ortaya konulan (önceki paragraflarda), işçi sınıfının temsili üzerinden, yine bu sınıf adına yazma pratiği de, diğer yandan bazı sınıf konumlarının deneyimlerini görmezden gelerek epistemik şiddete uğratabilmektedir.

Aytekin (2001:185–202), işçi sınıfı tarihinin yazımının ilk olarak “kurumsalcı emek tarihi” anlayışı ile ele alındığını belirtmektedir. Bu biçimiyle sınıf tarihi, işçi örgütlenmelerinin tarihi olarak görüldüğü, bu nedenle de örgütlenmenin temel odağında sendikaların ve çeşitli örgütlerin bulunduğu bir tarih yazımı pratiğine dönüşmektedir. Örgütlü mücadeleler, toplu sözleşmeler, sendika liderliği, sendikalar arası rekabet ve sendika içi iktidar çekişmeleri ile ilgilenilmektedir. Böyle bir tarih yazımıyla, toplumsal dünya, “işçi sınıfının temsili” ve “temsilin kenarında kalanlar” olarak ikiye ayrılır. Tarihçinin ve çoğu zaman sosyal bilimcinin yapmış olduğu, sınıflara bölünmüş bir dünyayı, öznel sınıf konumu algısıyla tekrardan bölme stratejisidir (Temsil ve Kenar tartışması için Ertuğrul, 2009:149).

Bir sınıf kültürü ile aynı sınıftan ötekinin nasıl resmedildiğine ilişkin en iyi örnek, Thompson’un çalışmalarından çıkarılabilir. 18. yüzyılda İngiltere’deki büyük dönüşümün ortasında İngiliz işçi sınıfının kendi oluşunu nasıl hazırladığını anlattığı kitabında, hikâyenin merkezinde, fabrikanın olmadığını belirtir. Thompson’un belirttiği gibi, sanayileşme ile birlikte önümüze sunulanın “buhar gücü+ tekstil fabrikası = sanayi devrimi” denklemidir. Oysa 1830’larda, tipik sanayi işçisi fabrikada çalışmamakta, ya küçük atölyelerde ya da sokaklarda şantiyelerde veya rıhtımlarda bulduğu geçici işlerde çalışmaktadır. Taşeron veya eve iş getirme son derece yaygın olmakla birlikte, bu konumlarda çalışan işçilerin, istisnai değil kaideyi oluşturmaktadır (Buğra, 2003:202). Taşeron işçilik, evde çalışanlar, çocuk işçiler, düzensiz çalışanlar, eve iş getirenler, İngiltere’nin fabrikalarda çalışanlar kadar İngiliz işçi sınıfının üyeleriydiler ve düzenli çalışanlar, düzensiz çalışanların yarısı bile değildiler. Bu yüzden sosyal ve mekânsal olarak hiyerarşileştirilmiş dünyada tarihsel analiz, tekrardan gerçeklik hiyerarşileri yaratmaktadır.

İşçi sınıfının tarihi, örgütlü mücadeleye girişen yani kamusal/siyasal alanda talebini mücadele ederek dile getiren konumlar üzerinden yapılırken, siyasal eyleme girişmemiş ya da henüz girişmemiş olan sınıf konumları bu tarihin dışında bırakılmaktadır. Bu nedenle, eylem üzerinde hak talep ederken sınıfın fotoğrafını çeken bir algı/perspektif, henüz görünür bir eyleme, yani kamusal/siyasal alanda taleplerini dile getirmeye girişmemiş olan ya da hiç girişmeyecek olan konumların varlığını, gündelik yaşam deneyimlerini sınıf tarihinden silen (örgütlü olanların örgütsüz olanlara göre daha çok sınıf olduğunu söyleyerek, kendince gerçeklik hiyerarşileri kurmak gibi) bir perspektif geliştirmesine neden olmuştur.

Spivak “Madun Konuşabilir mi” makalesinde (2009:53), ezilenler adına konuşan entelektüel konumun kendi öznel ayak izlerini görünmez kılarak öznel/tarihsel konumunu radikal merkezsizleştirmesinden bahseder. Bu nedenle, sömürü ilişkilerin ortasında, direnme ya da suç ortaklığı gibi stratejileriyle var olan madunun konuşmasının, söz söylemesinin, kendi sınıf dilini kullanabilmesinin tarihsel gerçekliği ile araştırmacının (tarihçinin) sosyal uzamda işgal ettiği yer/konum gerçekliğinin doğrudan ilişkisi vardır. Araştırmacının bu epistemik şiddeti yeniden üretip üretmemesi bir taraf olma (ideolojik dilin ham dili ve ideolojinin kurduğu vasat karşıtlıklar) sorunundan çok (bilimsel) etik ve epistemolojik bir sorundur. Eğer, çift katmanlı epistemik şiddete uğrayan işçi sınıfı konumları (örgütsüz, kayıt dışı, sigortasız, işsiz, ev eksenli çalışanlar v.s) bu şiddete direnme biçimlerini geliştirebilirlerse, görünür olacaklardır. İlişkiselci veya bağlamcı düşünme tarzı, sosyal bilimciyi kendisinin de dâhil olduğu toplumsal uzamda, sahip olduğu ayrıcalıklı konumunu (araştırma yapan ve sosyal gerçekliğe dair söz söyleme meşruluğu olan konum) kullanma sorumluluğunu hatırlatmaya davet eder.

Kurumsalcı tarih yazımına karşı, ikinci bir tarih yazımı olan “yeni işçi sınıfı (emek) tarihi” adlandırabileceğimiz bir bakış açısı gelişmiştir. Bu bakış, eleştirel sosyal teori, Batı’da Thompson’ın da dahil olduğu “karşı koymacı” Marksist teoriler, eleştirel gerçekçi kuram, ilişkiselci/bağlamcı perspektifler gibi pek çok kuramdan etkilenerik (ya da bizzat bu kuramlar içerisinde) ortaya çıkmıştır. Thompson’un, Stalin etkisine giren Batı’nın İşçi Partileri’nin merkezi otoritesine karşı

güvensizliklerini bildirip kurumsallaşmanın/partileşmenin ya da siyasallaşmanın, işçi sınıfı tarihini açıklamak için yetersiz kaldığını, bu nedenle de araştırmacıların ve tarihçilerin bir bütün olarak işçilerin hayatlarına yönelmesi gerektiğini belirten tarih/araştırma anlayışı gelişmiştir.

Yazılmayanı yazmak, söylenmeyi yazılı hale getirmek, ince detayları bile atlamamak, işçi sınıfı çalışmalarının olmazsa olmazlarından. Gazete kupürlerine yansıyanı değil, işçilerin yaşadıklarını yeniden ortaya çıkarmak; tarihi anlatanların değil, yaşayanların dilinden yeniden yazabilmek, emek tarihi çalışmalarının her zaman eksik kalmaya mahkûm, ama bu eksikliğe rağmen zengin olan tarafını oluşturacaktır (Beşeli, 2006).

Tarihsel Materyalist tarih yazımında farklı tartışmalar olsa da Marks ve Engels'in Alman İdeolojisi'nde "karşılıklı ilişkilerinin koşullandırdığı gerçek faal insan" vurgusu materyalist ve tarihsel analizin çıkış noktası olan toplumsal pratikleriyle kendisini var eden insandır. Marksın çıkış yolu olarak ifade ettiği tarih anlayışı, maddi ilişki tarzının temelinde insan pratiğinin olduğunu vurgulayarak, tarihin her döneminde belli bir kategori aramak yerine, tarihin gerçek zeminine basarak fikirlerin maddi pratiklerin oluş şekline göre açıklamalar geliştirmeye çalışır.

Fikirlerin, anlayışların ve bilincin üretimi, her şeyden önce doğrudan doğruya insanların maddi faaliyetlerine ve karşılıklı maddi ilişkilerine, gerçek yaşamın diline bağlıdır. İnsanların anlayışları, düşünceleri, karşılıklı zihinsel ilişkileri, bu noktada onların maddi davranışlarının dolaysız ürünü olarak ortaya çıkar. Bir halkın siyasal dilinde, yasalarının, ahlakının, dininin, metafiziğinin vb. dilinde ifadesini bulan zihinsel üretim için de aynı şey geçerlidir. Sahip oldukları anlayışları, fikirleri, vb. üretenler insanların kendileridir, ama bu inanlar, sahip oldukları üretici güçlerin belirli düzeydeki gelişmişliğinin ve bu gelişkinlik düzeyine tekabül eden –ve alabilecekleri en geniş biçimlere varıncaya kadar- karşılıklı ilişkilerinin koşullandırdığı gerçek, faal insanlardır. Bilinç hiçbir zaman bilinçli varlıktan başka bir şey olamaz ve insanların varlığı, onların gerçek yaşam süreçleridir (Marks ve Engels, 1992: 44–45).

Tarihi yapan öznelere deneyimleri, tarihsel materyalist çözümlemelerde teorik tartışmayı çatalaştırır. Öznenin tarihsel analize girişi, sınıf tartışmalarına paralellik göstermektedir. Sınıfa, yapısalcı ve öznelci yaklaşımlar, tarihsel analizlerini de bu yönde geliştirmektedir. Yapısal analiz, tarihte özneyi

edilgenleştirirken, öznelci analiz ise tarihte öznenin yerini yapısal koşulların üzerine yerleştirmektedir.

Tarihsel materyalist metodun deneyimleri ve dünya algısı ile gerçekte var olan insan vurgusuna önemi, tartışmayı Thompson'un "sınıf deneyimi" kavramı ve Bourdieu'nun "sınıf habitusu" kavramına götürmektedir. Hem içerden hem de dışarıdan girilen epistemik şiddetin dışına çıkarak, tarihi yapan gerçek öznelere "boyun eğdirilmiş bilgi" sini açığa çıkarmak sınıf çalışan araştırmacılar için, ilk başta sosyal gerçekliğin oluş tarzının açığa çıkarılmasının ve sosyal bilimsel etiğin temel gereğidir.

Sınıfın tarih yazımı, sınıf analizinden ayrılamayacağı için tarihsel olgulara bakışın sınıfları tahayyül etme biçimini ya da sınıfları tahayyül etme biçiminin tarihe bakış açısını yapılandırdığını belirtmek gerekir. Makro kuramsal açıdan ele aldığımızda, tarihsel perspektifin reddi ya da tarihselliği kabul ediş tarzı, sınıf kavramına yaklaşıma da büyük oranda etki etmektedir.

Habitus ve deneyim kavramının ikisi de sınıfların oluşumunu, ne ontolojik yasaların zorunluca kendini göstermesinin mekanik bir süreci olarak okur ne de bireyin toplumsal veya maddi üretim şartlarını göz önüne alınmaksızın saf eylemleriyle hiçbir belirlenim altında kalmayan iradi süreçlerin neticesi olarak okur. Sınıf habitusu ve sınıf deneyimi kavramları, sınıf tartışmalarının içindeki yapısal ve öznelci ikilemelerinin teorik mülahazaların dışında pratik nedenleri anlama yetersizliğini aşma iddiasından doğan kavram çiftleridir. Bu nedenle, Marksist sınıf analizindeki yapısal ve öznelci düalizmleri aşmaya girişen bu kavramlar, bizi sınıf teorilerinin içine çekmektedir.

4. BÖLÜM: ESNEK ÜRETİM TARZI VE DERİ İŞÇİLERİ ÜZERİNE ETKİSİ

4.1. Üretim, Emek Ve Esnekleşme

Kapitalist üretim biçimine odaklanan yazarlar, kapitalizmin ekonomik, kültürel, sosyal anlamda dönüştüğüne dair çerçeve sunarlar. Bu dönüşümün, kapitalizmin krizlerinden ve ihtiyaçlarından doğduğu ve kendi krizine çare üretme talebiyle şekillendiği belirtilir. 20. yüzyılın son çeyreğinde eğer böyle bir değişim yaşandıysa, bu değişimin temel argümanlarından bahsetmek gerekmektedir. İzleyen bölümde, 1970 öncesi süreç ve 1970 sonrası süreç emek açısından tartışılmıştır.

Modern kapitalist çalışma ilişkilerine baktığımızda fordist/taylorist iş örgütlenmesi ve üretim sürecinden bahsedilir. “Özellikle II. dünya Savaşı'ndan sonra hızla yükselen fordist üretim sisteminin 1970'li yılların başında ciddi ekonomik bunalımları atlama noktasında sıkıntıya düşmüş ve bu sistemin temelleri yeniden köklü bir değişim ve dönüşüm süreci içerisine girmiştir” (Uyanık, 2003:1). David Harvey'in belirttiği gibi; savaş sonrası ortaya çıkan kapitalizmin krizi ve 1973'ten bu yana yaşanmış olan bütün değişim ve çalkantıları öyle bir şekilde gösterebilmeliyiz ki, kapitalist üretim tarzının temel kurallarının tarihsel-coğrafi gelişmede biçimlendirici güçler olarak işleyişinin değişmeden sürmekte olduğu gözden kaçmasın (2010:143).

4.2. Fordist Dönem

Fordizm, 1900'lerin başından 1970'lere dek endüstriye hakim olan, özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında altın çağını yaşayan, standart ve az çeşitteki ürünün düşük vasıflı işçiler tarafından, Taylorist yönetim anlayışına göre örgütlenen büyük ölçekli işletmelerde kitlesel olarak üretildiği ve sosyal refah devleti tarafından

yürütülen Keynesyen ekonomik politikalarla paralel olarak uygulanan üretim tarzıdır².

Fordist üretim daha çok makineleşme, otomasyon, büyük üretim zincirleri, üretim bantları, yoğun meta üretimi üzerinden tartışılır. Bu tartışmayı sadece üretimin esnekleşmesi üzerinden değil, istihdamın esnekleşmesi, emek koşullarının ya da doğrudan emeğin esnekleşmesi üzerinden de yürütmek, “sınıf” açısından tartışmayı olanaklı kılmaktadır. İstihdamdaki değişimin başat eğilimi olarak kayıt dışı, sendikasız, sigortasız, parça başı ücretlendirme, ev merkezli çalışmanın yaygınlaştığı bir süreçten söz edebiliriz. Emek sürecini de toplumsal ilişkileri yeniden kurma sürecinden bağımsız göremeyeceğimizden, hatta temelinde emeğin yeniden düzenlenmesinin yattığını kabul etmemiz gerektiği üzerinden bir tartışma zeminini kabul ederek bu süreci açıklayabiliriz. Çünkü kapitalizmin sürdürülebilirliği Harvey’in de belirttiği gibi iki şekilde mümkün olmaktadır. Birincisi, fiyatı belirleyen piyasanın kaotik/karmaşık yapısının ayakta kalabilmesi; ikincisi ise sermayenin bu kaotik pazarda ayakta kalabilmesinin koşulu olarak azami kar elde etmek için “emek gücünün kullanımını kontrol altına alabilmesidir (Harvey, 2010:144).

Kapitalizmin ayakta kalabilmesinin ikinci koşulu olarak belirttiğim emek kapasitesini ve emek sürecini kontrol altına alma, sınıflar arasındaki ilişkiyi düzenleme (örneğin patron- işçi, işçi-ustabaşı, işçi-işçi) ve çalışma tarzlarını inşa etme açısından önem derecesi fazladır. Harvey’in (2010:146) de üzerinde durduğu emek gücünü, başka bir deyişle konumuz açısından işçi sınıfını belli bir tarzda disipline etmek, birikim rejiminin zamanına ve mekânına göre onu (emek gücünü) adapte etmek, burjuvazi için oldukça uzun yıllar almıştır. Aynı zamanda emek üzerindeki denetim hem zaman hem maliyet açısından burjuvazi için kar marjını düşüren oldukça önemli bir sorundur. İster katı üretim biçimi olarak adlandırılan fordist sistemde olsun isterse esnek üretim biçimi olarak adlandırılan post-fordist sistemde olsun, emek ve sermaye arasındaki ilişki birbirlerini belirleme ilişkisidir. Burjuvazi ile işçi sınıfı arasında karşılıklı çıkar çatışmaları çift taraflı kabul edişler,

²<http://home.anadolu.edu.tr/~tgonc/fordizm%2003.pdf>

boyun eğişler veya reddedişlerle sürmektedir. Üstelik emek üzerindeki denetim araçları veya uygulamaları salt maddi üretimi değil toplumsal yeniden üretimi de belirlemektedir. Harvey de bu denetimin sadece ekonomik olmadığını toplumsal bir denetim olduğunu aşağıdaki paragrafta belirtmiştir.

Bir kere bu denetim farklı ölçülerde baskı, alıştırma, massetme ve işbirliği içeren bir bileşim olmak zorundadır; bütün bunların da sadece işyerinde değil, genel olarak toplum çapında örgütlenmesi gerekir. İşçinin kapitalist üretime toplumsal entegrasyonu, fiziksel ve zihinsel kapasitenin çok geniş bir zeminde toplumsal denetimi anlamına gelir. Genel eğitim, mesleki eğitim, ikna, (çalışma etiği, şirkete bağlılık, ulusal ya da bölgesel gurur türünden) belirli toplumsal duyguların seferber edilmesi ve (çalışma aracılığıyla kişisel kimlik arayışı, bireysel inisiyatif, toplumsal dayanışma türünden) psikolojik eğilimlerin her biri burada bir rol oynar. Bunlar kitle iletişim araçlarınca, din ve eğitim kurumlarınca, devlet aygıtının çeşitli kollarınca beslenen ve fiilen çalışanların kendi deneyimlerinin basit biçimde dile getirilmesiyle vurgulanan hâkim ideolojilerin oluşumuyla iç içe geçer. Burada da “düzenleme tarzı” kavramı, emek gücünün sermaye birikiminin amaçları uğrunda örgütlenmesinin yarattığı sorunların farklı yer ve zamanlarda nasıl çözüme ulaştırıldığını düşünmek için yararlı bir yoldur” (Harvey, 2010:146).

Fordist sistem; büyük fabrika tipi işletmelerde çok sayıda işçinin bir arada çalıştığı, işçilerin ve üretimin hiyerarşik yönetime tabi olduğu, her işçinin yapacağı işin net ve belirli olduğu, işçilerin makinenin çalışma ritmine ayak uydurarak onun bir parçası olduğu, üretimin aynı, tek ve merkezi bir mekânda gerçekleştiği, üretim sürecinin bölünmediği ve işçilerin devamlı patron, müdür, ustabaşı gibi konumlar tarafından gözetim altında tutularak ve kontrol edilerek ve rekabet içerisinde çalıştığı bir üretim sistemidir.

İşin ve emeğin mekânsal örgütlenmesi, üretim aletlerinin niteliği ve belirleyiciliği en ince parçasına değin ayrıntılandırılan işlerin tek tip makineler tarafından yapılır hale gelmesi, üretim sürecini sürekli bir gelişmeye yatkın ve elverişli kılmıştır. Makinelerin iş sürecinde kullanılmaya başlanmasıyla birlikte işçilerin nasıl ve ne kadar istihdam edileceği üzerinde de belirleyici olmuştur. İşçinin makinenin pasif bir uzantısı haline gelmesi ise; işçinin bilgi ve becerisinin tümüyle gereksiz hale geldiği, tecrübesiz yeni işçinin uzun yıllar çalışan bir işçinin yerini

hemen alabilmesinin sağladığı ve bütün işsizlerin yedek işçi ordusu olabildiği bir avantajı sermayeye kazandırmaktadır (Yentürk, 1995:802). Bu nedenle de fordist tarzda, fabrikalarda üretim yapan emek niteliği vasıfsız kol emeği olarak nitelenir. Fordist üretim sistemi, bant sistemini kurarak, işçinin bedensel hızını ve ruhsal bağımlı makineye teslim etmiştir. Fabrika ve büyük makineler, aynı zamanda emek kontrolünü de sağlamaktaydı.

Üretim sürecindeki merkezîyetçi yapı, toplumsal ilişkide de disiplinli toplumların inşasını doğurmuştu. Fakat bu süreç rızalara olduğu kadar reddedişlere, boyun eğişler olduğu kadar direnişlere de yerini açtı. Modern kapitalizmin tarihi, fordist üretimin parçası olan işçi sınıfının örgütlü yapısını doğurmuş, sendikal ve politik direniş stratejileriyle genel grev, açlık grevi, uzun yürüyüşler, eylemler, 1 Mayıs gibi örgütlü işçi sınıfının ya da ücretli emeğin ve diğer emek bileşenlerinin (ücretsiz emek bileşenleri, öğrenciler gibi) modern kapitalizmin toplumsal sömürü ilişkilerine karşı duruşlar ortaya çıkmıştır. Ücretli işçi sınıfının örgütlü mücadelesi fabrika gibi büyük ölçekli üretim mekânlarında ve ağır sanayi gibi iş kollarında çalışan işçilerin başını çektiği bir emek hareketiyle gelişti. Bunun temel nedeni fabrikalar, ücretli emeği bir arada tutan, emeğin etkileşimini mümkün kılan ve aynı zamanda işçi sınıfı ile patronu bir araya getiren bir mekân özelliği taşımasıydı. Dolayısıyla, örgütlü ücretli emeğin istekleri-talepleri, çoğunlukla kabul edilmek durumunda kalmıştır. Dönemin toplu sözleşme, sendika, sigorta ve diğer sosyal hakları kazanan birleşik ve kitlesel mücadele sergileyen işçi sınıfı habitusuna aynı zamanda grev kırıncılığı, sendika ağalığı, sendikal bürokratism gibi benzer tarihsel kavramlar da dâhil olmuştur. Bir başka deyişle toplu sözleşmede, işçi sınıfının öz pratiği olarak içeriden de cereyan eden çatışmalı sınıf konumlarından söz edilebilir.

Fordist üretimi sağlayan temel etken, geniş ve istikrarlı pazarların varlığıydı. Büyük ölçekli üretim büyük ölçekte tüketici kitlenin varlığıyla mümkündü. Modern kapitalizmde istikrarlı ve büyük pazarların arzı ve talebinin arasındaki var olduğunun zorunlu kabulü 1970'li yılların başlarında sarsılmaya ya da yavaşlamaya yol açtı. 1970'li yıllarla beraber yavaşlamaya başladığı ve büyük istikrarlı kitlesel pazarların çöktüğü küçük ve istikrarsız bir pazar yapısının ortaya çıktığını görmek mümkündür.

Değişen bu koşullara, tüketici tercihlerinin standart ucuz mala doymuş olması ve talebin mal çeşitlenmesine kayması da eklenince Fordist sistemi ayakta tutan kitle talebi koşullarının ortadan kalktığı görülmektedir (Yentürk, 1993:45).

“1970’lerde ekonomik krizle birlikte ortaya çıkan üretim fazlası, ürün kalitesine daha fazla önem verme gereğini ortaya çıkarmış, bu da tüketim normlarının değişmesine neden olmuştur. Diğer yandan, üretimin uluslararasılaşması ile birlikte dünya pazarına üretim yapmak büyük belirsizlikler içermeye başlamıştır. Çünkü çok daha farklılaşmış ürünlerin büyük talep dalgalanmalarına maruz kalınmaktadır. Fordist üretim sisteminin katı yapısı böyle bir pazarın gerektirdiği esnekliğe uygun değildir. Bu yüzden de sermaye, içinde bulunduğu krizden yeni iş örgütlenme ilkeleri uygulayarak, Fordizm’i daha esnek kılmaya çalışarak ve talep değişikliklerine adapte olabilen yeni üretim sistemleri yaratarak çıkmaya çalışmaktadır” (Piore ve Sabel, 1984).

Örgütlü ve ücretli emeğin direnişi, emek değerini ve “yüksek” ücret talebini arttırması modern kapitalist burjuvazinin yeni ekonomi politik çıkar arayışlarına girişmesini sağladı. Fakat öte yandan, geniş pazar hadlerinin tıkanması, üretim sürecindeki katılıklar, büyük maliyetler, azalan kar oranları gibi nedenler ve bunun yanında “üretim hattının yüksek tampon stoklarla çalışması gerek ölü sermaye, gerekse depolama giderlerini arttırmakla, sistemin eldeki stoklara bağlı olarak arz yönlü işlemesine ve talep değişikliklerinin iyice kopmasına neden olurken”(Yentürk, 1993:46) üretim ve kontrol krizine giren üretim tarzı, kendisini değiştirmeye gitti.

Bourdieu, bu sürece bir çağın yıkılışı demektedir. “Kamu hizmetlerinin, eğitim, sağlık, kültür, araştırma, sanat ve her şeyden önemlisi, çalışma hakkının varlığıyla birleşen bir uygarlığın yıkılışına şahit oluyoruz” (2006:21) demektedir. Alman Bankası Başkanı M. HansTietmeyer şöyle demektedir: “kamu bütçesini denetlemek, vergi ve dolaylı vergi düzeyini uzun vadede katlanabilir düzeye getirmek için indirmek gerekir. Toplumsal koruma sistemini yeniden yapılandırmak, emek pazarındaki katılıkları yıkmak gerekir. Öyle ki, ancak biz emek pazarında bir esneklik çabası gösterirsek gelişmenin yeni bir evresi yeniliğe erişecektir”. Tietmeyer’in övdüğü esnekliğe karşı Bourdieu da esnekleşmenin gece işi, hafta sonları çalışma, düzensiz çalışma saatleri gibi öteden beri patronların düşlerinde kayıtlı stratejileri, bir başka deyişle neo-liberalizm adı altında çok şık, çağcıl bir

görüŖle patronluğun en eski düşüncelerini geri getirmektedir. Geri gelen şeyin adı ise muhafazakar devrimin yeniden canlanmasıdır (Bourdieu: 2006:38).

4.3. Post-fordist Dönem

Modern dönem ile modern sonrası döneme ilişkin yapılan birçok tartışmanın ekonomik boyutunda esnek üretime değinilir. Bunun yanında esneklik kavramı sadece ekonomik yaşam üzerinden açıklanmaz; kavram daha geniş boyutuyla, yani sosyolojik boyutuyla ele alınır. Çünkü esneklik Harvey'in de belirttiği gibi (Harvey, 2010) sadece üretim sürecinin geçirdiği bir değişim olarak değil, teknolojinin, zamanın, mekânın, toplumsal zihnin/belleğin toplumsal kontrolü ve yeniden düzenlenmesi üzerinden okunarak daha geniş perspektifte ele alınması gerekir. Ekonomi politik olarak ise; post-fordist ya da post kalkınmacı çağın, emek süreçlerinde, tüketim alışkanlıklarında, üretim tarzında, istihdam şekillerinde toplumsal konum-alışlarda radikal bir değişimi gerçekleştirdiği literatürde kabul edilen olgudur.

Üretim sürecinin düzenlenmesi, işçinin sadece makine karşısındaki konumunu değil, yaşam alanını da yeniden düzenlemesini gerektirmektedir. Tıpkı fordist üretimde makineye bağlanan ücretli işçinin yaşamını yeniden üretecek yaşam alanının düzenlendiği gibi. Esnek üretimde de ücretli emeğin çalışma koşulları/zamanları yoğunlaşırken, ev içi ücretsiz emeğin çalışma koşulları/zamanları da yoğunlaşmaktadır. Ücretli emeğin ve ailesinin geçinebilmesi için genelde ev-kadını, ev içi ücretsiz emeğinin yanı sıra ücretli işte çalışmıyorsa piyasada ucuz emek olarak konumlanmış kadın emeği konumuna yönelerek çalışmaya ya da geçinme stratejisi olarak ev içi domestik üretimi arttırıcı tasarruf stratejisi uygulamaya gider. Bunun yanında çocukların da bu yoğun çalışma temposuna katılabildikleri de görülmektedir.

Post-fordist ya da esnek üretim şekli olarak belirtilen sürecin temel dinamiği; kapitalist "birikim rejiminde ve onunla el ele giden toplumsal düzenleme tarzında gerçekleşen tarihsel bir geçiştir (Harvey, 2010: 143). Bu değişimin en genel

açıklaması üretim sürecinin parçalanmasıdır. Post-fordist üretim tarzı olarak da kavramsallaştırılan bu süreç, üretim sürecini parçalarken örgütlü ve ücretli emeğin mekânsal bir aradalığını da parçalamıştır. “Post-fordist gelişmeler bir yandan küçük ve istikrarsız pazarlara ve değişken tüketici tercihlerine uyum sağlayabilecek; diğer yandan sermayenin verimliliğini düşüren aşırı stok, aşırı makineleşme, aşırı hatalı ürün gibi kısıtları aşabilecek yüksek sendikal mücadeleyi engelleyebilecek bir verimlilik ve karlılık artırma arayışının ifadesidir (Yentürk, 1993:47).

Ulusal pazarlara sığmayan, dünya üzerinde yeni pazarlar yaratma stratejisini uygulayan şirketler yeni bir karaktere bürünerek küresel şirketlere dönüştüler. Katı bir üretim örgütlenmesine sahip olan sermaye, üretim sürecini, üretim mekânını, zamanını esnekleştirerek hareket özgürlüğü kazanmış ve hem üretim hem de tüketimde kendisine yeni pazarlar açmıştır. Kapitalizmin coğrafi büyümesi büyük masrafları da doğurduğundan küresel şirketlerin giderlerini/harcamalarını kısımlarının yolunu aramışlardır. Aynı zamanda yüksek kazanç kaidesiyle pazara tutunabilme amacı, emeğin ücretinde, güvencesinde, emeklilik süresinde ya da emeğin örgütlülüğünde, başka bir deyişle kazanılmış haklarında esnekleştirme stratejisine başvurmayı doğurmuştur. Harvey toplumsal katılıkların esnekleşme mantığını emek açısından aşağıda belirtmiştir:

İş gücü piyasalarında, emek dağılımında ve iş sözleşmelerinde katılıktan kaynaklanan sorunlar vardı. Bu katılıkları aşma yolundaki her girişim, işçi sınıfının derinlerine kök salmış ve kumildatılamaz gibi görünen gücüne çarpıyordu. Üretimde katılıkların devlet harcamalarının mali tabanında herhangi bir genişlemeye olanak vermediği bir dönemde, meşruluğu korunabilmesi kaygısının basıncı altında kamu hizmeti programları (sosyal güvenlik, emeklilik hakları v.b) büyümeye devam ettiğinden devletin taahhütlerinin katılıkları da daha ciddi hal aldı (Harvey, 2010:165).

Bunun sonucu olarak üretim, sanayileşmemiş, örgütlü işçi sınıfının var olmadığı ve pazara kapalı Asya, Afrika gibi bölgelere kaymıştır. “Daha önceden sendikal gelenekleri olmayan bölgelerde esnek birikim odaklarının kurulması ve bu yeni bölgelere yerleştirilen geriletici norm ve uygulamaların eski merkezlere ithali, örgütlü işçi hareketinin altındaki zemini kaydırıyordu” (Harvey, 2010:171).

“Bugün fordizmden post-fordizme geçişle, işçilere dayatılan esneklik ve hareketlilikle ve de fabrika işine özgü sabit ve uzun süreli istihdamın gerilemesiyle birlikte, bu durum norm haline gelmektedir. Emek piyasasının her iki kutbunda da, yeni paradigma iş zamanı ile yaşam zamanı arasındaki ayrımın altını oymaktadır” (Murray, 162).

Türkiye’de de post-modern esnekleşme sürecine çalışma ilişkileri veya emek açısından bakıldığı zaman da benzer bir süreç yaşandığı görülebilmektedir. “İlk elden uluslararasılaşmak isteyen sermaye için rekabet önem kazandığı ölçüde, işçi sınıfı ile olan ilişkisi daha çelişkili bir biçim almıştır. Sermaye ile emek arasındaki sınıfsal çelişki iki düzlemde açığa çıkmıştır. İlki, bir yandan bizatihi siyasi gücün, yani devletin baskı araçlarının emek aleyhine harekete geçmesi ile emek-sermaye çelişkileri artmıştır. İkincisi ise, dar anlamda işbölümü olarak tanımladığımız üretim süreci için de, sermayenin emek üzerindeki kontrol mekanizmaları hızla değişmiştir. Emek/sermaye ilişkileri/çelişkileri de buna bağlı olarak biçimlenmiştir” (Ercan, 2004:27).

Sendikal ve örgütlü ücretli emek hareketinin 1980 darbesiyle ivme kazanan yeni liberal politikalarla bitirilmesi ve uluslararası neo-liberal politikalarla küresel rekabete açılan ve yeniden düzenlenen kapitalist pazarda emek, ücretli değerini yitirmeye, sınıf ve örgütlü duruşunu kaybetmeye başladı. Türkiye’de de yeniden düzenlenen sermaye ilişkileri ve emek piyasasında radikal değişimler, emeğin değerinin ucuzlamasına yol açarken, Türkiye burjuvazisinin büyümesini, güçlenmesini ve uluslararası pazara açılmasını sağladı. Fuat Ercan’a göre 1980’de gerçekleştirilen askeri darbenin işçi sınıfının örgütlü mücadelesini ve işçilerin hareket alanını önemli ölçüde zayıflatmasının asıl nedeni emek üzerinde önemli bir dizi denetim/kontrol mekanizması geliştirmektir. Fuat Ercan’a göre bu süreçte ucuz ve marjinalleşmiş emek kullanım tarzlarına olanak sağlayan alt sözleşme ilişkilerine dayalı üretim biçimleri çeşitlenerek çoğalmış, büyük işletmelerde az sayıda işçilerin daha yoğun çalışacak uygulamaları ortaya çıkarmıştır (Ercan, 2004:27). Bu süreç sadece fabrika, sanayi bölgeleri gibi büyük çalışma birimlerindeki değişimi

kapsamamakta, bununla birlikte büyük üretim yerleri parçalanarak alt birimlere ayrılıp, iş küçük çalışma birimlerine de kaydırılmaktadır.

Esnek kapitalizmin emek üzerine en büyük etkisi iş güvencesizliği ve işten çıkarma koşulunun kolaylaşmasıdır. Eğer işveren, ücretleri üretim maliyetlerini arttırıcı ve kar payını azaltıcı bir sorun olarak görürse, hem nitelikli hem de niteliksiz işgücü olarak düzenlediği ücretli emeğin her iki kategorisinde de işten çıkarmaya daha kolay gidilebilmektedir. İşveren, üretiminin devamını sağlamak zorunda olduğundan, üretimi başka coğrafyalara kaydıracağı gibi esnek üretimin temel stratejisi olarak üretimi “taşeron” kuruluşlara, şirketlere de kaydırabilmektedir. Emek karşısında en son başvurulan yöntem ise işverenin iflas göstererek, fabrikasını kapatması ve işçilerin yaşamlarını idame etmeye zorlandıkları her türlü koşulların sorumluluğundan kurtulmasıdır. Bu nedenle esnek çalışma tarzı güvencesiz, güvenliksiz çalışma yaşamını da beraberinde getirmektedir.

Esnek çalışma, taşeron şirketler, fason üretim, kayıt dışı çalışma ilişkileri sadece özel sektörde ya da liberal piyasada değil, belediyelerde, memur alımlarında sözleşmeli personel tanımlamasıyla kamusal hizmet istihdamında da görülmektedir. Geçirdiğimiz son süreçlerde güncel olarak televizyonlardan izlediğimiz TEKEL işçilerinin eylemi, sağlık ve eğitim sendikalarının grev veya iş bırakmaları yeniden düzenlenen iş ve emek piyasasına bir sınıf pratiği olarak verilen tepkidir. Devletin yeni piyasayı düzenleme pratiğinin bir parçası olan medya üzerinden söylem üretmesi de (işçilerin yan gelip yattıkları, o kadar işsiz varken, TEKEL işçilerinin 3,500 TL maaş aldıkları iddiası, tüyü bitmemiş yetimin hakkını yedikleri v.s.) bu değişimin bir parçasıdır. Parantez içinde belirttiğim bu söylem, emeği kendi içinde bölen ve sermaye-emek arasındaki çatışmalı ilişkide, sermaye tarafından üretilen politik dilsel pratiğin bir örneği olarak gösterilebilir.

Esnek istihdam düzenlemeleri her iki taraf için de avantajlı olabilir mi? Örneğin part-time çalışma ya da mevsimlik çalışma hem işveren hem de işçi tarafından zaman zaman onaylanabilmektedir. Esnek üretimin, kendiliğinden, emeğin değerini ucuzlatmayacağını belirtmek gerekir. Örneğin esnek üretimle

birlikte emek değeri yükselen yeni sınıf konumları da oluştu. Fakat bu konumların değerlendirilen emeği, yine diyalektik olarak sınıf çıkarları ve uzlaşmaları üzerinden düşündüğümüzde yeni kontrol ve mülkiyet sahiplilikleri de yaratmıştır. Uluslararası iş gücü piyasasında yeni nitelikli işçi sınıfının sınıf ayrıcalığı, yeni ucuz işgücünü kontrol edebildiği, yönetebildiği oranda değerli olabilmektedir. Yeni piyasanın üretim ilişkilerinde uzman konumların ayrıcalığa sahip olduklarından bu türden değeri yükselen emek konumlarını da yine sermayenin ve iş örgütlenmesinin asıl ana eksenini içerisinde koyarak tartışmak gerekir. Bu çalışmada tartıştığımız asıl konu ise, esnek üretimin birçok iş kolunda nasıl emeğin değerini ucuzlattığıdır. Bilindik anlamda esnek üretimin, yoğun emek gücü, derin sömürü olarak belirtilir. Kaldı ki, part-time, eve iş verme, ev eksenli çalışma gibi esnek çalışma koşullarının getirdiği en büyük sonuç, ucuz iş gücünden yararlanma ve emeğin kendi gözünde bile, kendi öz varlık kaynağına yani emeğini değersiz görmeye yol açmaktadır.

Akademik olarak tartışmalarda esnek üretim ve post-fordist üretim gibi kavramsallaştırmalara odaklanılsa da esnek üretimin bu ucuz iş gücü yaratma stratejilerinden biri olan kayıt dışı çalışan işçi sınıfı ya da atölyelerde çalışan işçiler üzerine pek söz söylenmektedir. Burada sermayenin stratejisi olarak esnek çalışma biçimlerine değinilecektir.

4.4. Esnek Çalışma Biçimleri

Enformel çalışma biçimlerinden önce enformel kavramını; “standart bir biçimi olmayan ya da biçim değiştirerek yeni bir form alan ilişki, davranış, süreç bütünlüğü olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır. Kentlerde düzensiz işlerde düşük ücretlerle çalışan, sosyal güvenceden yoksun, iş güvenliği olmayan, sigortasız ve herhangi bir sosyal ya da mesleki örgütten yoksun, “esnek” çalışan emek kesiminin dâhil olduğu ilişkiler bütünü tanımlamak için kullanılmıştır” (Semayış, 2006:6).

Esnek çalışma ilişkileri olarak en meşru ve yasal zemini taşıyan taşeronlaştırmadır. “Sermayenin krize karşı geliştirdiği biçimi ile taşeronlaşma ya da alt sözleşmeye gitme, işverenin bizzat ürettiği ürünün belirli parçalarını fabrika dışında ya alt sözleşme ile başka bir birime devretmesi daha çok gözlemlenen bir yöntemdir. Bu haliyle kavram, ana üretim biriminde gereksiz, ya da ikincil tüm unsurların ana firmanın dışına atılması biçiminde ele alınmasına rağmen bu dışarı atılan üretimin dinamikleri üzerinde pek fazla durulmuyor. Taşeronlaşma post-fordist ya da basit üretim olarak tanımlanan yeni ilişki biçimlerinin arka bahçesini oluşturuyor ve bu yönüyle kavram geleneksel kullanım tarzının dışında, sermayenin genel dinamikleri içinde ele alınmalı” (Ercan, 1994:19).

Üretimin örgütlenmesi olarak Taşeronlaşma, fason üretim ilişkilerine de gereksinim duyar. Taşeronlaşma yasal bir sözleşme biçimi olarak görülmekteyken yani yasal olarak kabul edilmişken (devlet tarafından meşru olarak görülüyor) fason üretimin kayıt dışı ya da vergiden, iş güvencesi ve sosyal haklardan kaçınma stratejisi görmezden gelinmektedir. Taşeronlaşma üretim yerinde işin bir kısmının işveren tarafından başka bir işverene verilmesi olarak (Ercan, 1994) tanımlanmaktayken; fason üretim “biri diğerine göre ekonomik üstünlüğe sahip iki firma arasındaki ilişki sonucu, küçük firmanın büyük firma için anlaştıkları türde, miktarda ve kalitede sürekli olacak şekilde üretim yapması ve bu üretimi anlaştıkları tarihte teslim etmesidir” şeklinde tanımlanabilir” (www.gençbilim.com).

Bu haliyle taşeron ve fason üretim arasında tanım farkı da yoktur. Fakat taşeron bir şirket ya da iş yeri, alt sözleşme olarak yasal kabul edilirken, bir firmaya üretim yapan diğer işletme (fason tarzı) sadece ana firmaya iş yapmış olsa da yasal olarak taşeron sayılmamaktadır. Fason üretim bu yüzden de kayıt dışı çalışmayı veya sigortasız çalışmaya daha fazla neden olmaktadır.

Son 15 yıldır taşeronlaştırma fabrikalarda yaygınlaşmıştır. Fabrikanın içinde onun büyük bir bölümünü ayırarak taşerona devredilmekte ve beraberinde işçiler de taşerona devredilmektedir. Git gide fabrikanın asıl sahibi ortadan kaybolmakta ve her departmanın ayrı bir patronu oluşmaktadır. Hatta taşeron üretim kapasitesini aşan bir

iş alıyor ve fazlasını bir alt taşeronu yaptırtabiliyor yani taşeronun taşeronu oluşmuştur. Nihayetinde, yeni iş yasası ile bu resmi hale gelmiş çerçevesi çizilmiştir. Buralarda çalışan işçiler genellikle asgari ücret veya onun biraz üzerinde ücret almaktadırlar. Yol parası, yemek yahut yemek paraları ve sigortaları vardır. Son yıllarda sigortalı işçilerin sayısı azalmıştır. Çünkü işçiler deneme süresi bahanesiyle 23 ay çalıştırıp çıkartılabiliyor. Yerlerine yenileri alınıyor ve bu sirkülasyon sayesinde patronlar sigortalı işçi külfetinden kurtuluyorlar (Köz, 2003).

Fason üretim, asıl şirketin (patronun) başka bir alt şirkete/kişiyeye yapılmak üzere işinin bir kısmını veya tamamını vermesidir. Başka bir tanımlamayla fason; birbirine eşit olmayan firmalar arasındaki dikey, asimetrik ve hiyerarşik ilişkiyi tanımlar (Güler-Müftüoğlu, 2005b: 168). Bir üretimin fason üretim olması için üretimin mekânsal olarak parçalanmış olması ve farklı mekânlarda üretilmesi gerekir. Üretimin bir defalık değil, sözleşmeye dayalı ya da belli bir süreliğine devamlı olması gerekir. Bunun yanı sıra belli bir miktarda üretilecek ürünün belli bir zamanda teslim edilmesi söz konusudur. Çalışma ücretleri ise genelde parça başı olarak belirlenmektedir. Bazen de haftalık ücret (genelde tekstil işinde) üzerinden maaş şekliyle ücretlendirilmektedir. Fason mal veren şirket, fason mal alana göre daha büyüktür.

Parça başı çalışma ise, ücretlerin yapılan iş miktarına endekslenmesidir. Ücretler haftalık ya da aylık değil, yapılan iş adedine göre (parça başı) alınır. Parça başı ücretlendirme şekli, esnek çalışma hayatının bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Parça başına çalışma, işçinin çıkarmış olduğu parça başına ücret aldığı bir hizmet sözleşmesi türü olarak kabul edilir.

Parça başına çalışma, hizmet sözleşmesini tanımlayan Borçlar Kanununda öngörülmüştür. “Borçlar Kanunu madde 313/2'ye göre, “Ücret, zaman itibariyle olmayıp yapılan işe göre verildiği takdirde dahi işçi muayyen veya gayri muayyen bir zaman için alınmış veya çalışmış oldukça, hizmet akdi yine mevcuttur; buna parça üzerine hizmet veya götürü hizmet denir”. Parça başına çalışmada işçinin

belirli bir zaman içinde elde ettiği ücret, bu süre içinde çıkardığı parça ücretlerinin toplamından oluşur”³

Kayıt dışı çalışma, kayıt dışı işçiler tarafından yapılan iş olarak tanımlanabilir. Kayıt altındaki ya da kayıt dışı firmalar için çalışıklarına bakılmaksızın kayıt dışı çalışan olarak tanımlanmaktadır (Chen, Jhabvala, Lund 2001: 5; ILO 2002: 9–10). Kayıt dışı işçi çalıştırma genelde kaçak işçi çalıştırma olarak da adlandırılmaktadır. Kaçak işçi çalıştırma ise 4857 sayılı İş Kanunu’na göre yasaklanmıştır. İşçilerin sigortasını ödememe, sağlık ve güvenlik tedbirlerini alma, çalışma saatleri, asgari ücret yönetmeliği, kadın, özürü ve eski hükümlü işçiler için haklar gibi işçilerin özlük hakları, işveren ya da işveren vekili tarafından yerine getirilmesi yasal olarak tanımlanmıştır. İşçi, İş Kanunu’na göre yerine getirilmeyen hakkını, İş Mahkemelerine ihbarda bulunarak alabilmektedir. “Kayıt dışı istihdam, çalışan kişilerin, çalışma gün sayılarının veya ücretlerinin Sosyal Güvenlik Kurumuna hiç bildirilmemesi veya eksik bildirilmesi şeklinde göstermektedir. Buradan hareketle üç türlü kayıt dışı çalışma olduğunu söyleyebiliriz. İlki, sigortalıların Sosyal Güvenlik Kurumuna hiç bildirilmemesi, ikincisi sigortalıların çalışma gün sayılarının eksik bildirilmesi, üçüncüsü ise çalışanların sigorta primine esas kazançlarının(genel anlamda aldıkları ücretlerin)eksik bildirilmesidir” (Yetim, 2010). Hukuksal olarak kayıt dışının önüne geçiliyor gibi görünse de, kayıt dışı ve kaçak işçi çalıştırma, esnek çalışma koşullarında denetlenememektedir.

³ İZVEREN ADİL, İş Hukuku, C.1-2-3, Ankara 1974, s.95; İZVEREN ADİL, İşçinin İhtimam Mükellefiyeti II, AD., S.1, 1954, s.18

5. BÖLÜM: ARAŞTIRMA BULGULARI

Bu bölümde araştırma sonucu elde edilen bilgiler tartışılacaktır. Bu bilgiler literatür taraması, grup görüşmesi ve mülakatlardan elde edilen verilerden oluşmaktadır. Verilerin sergilenmesinden önce deri sektörü tarihini gözden geçirmek konunun daha iyi anlaşılması açısından yararlı olacaktır.

5.1. Deri Sektörü ve Tarihi

Cumhuriyet öncesi dönemde Türkiye dericiliği babadan oğla geçen lonca karakteri görünümündedir. 1924 tarihinde İzmir İktisat Kongresinde deri sektörü, tekstil gibi önemli bir sanayi kolu olarak kabul edilmiştir. Türkiye deri sektörü dünya pazarı için üretim yapan, ihracata odaklı bir sektör olarak gelişmiştir. Deri sektörünün ihracatçı özelliği 1960'lı yıllarda planlı ekonomiye geçişle başlasa da ilk ihracatlar 1975 yıllarında başlamıştır. Türkiye, 1990'lı yıllara kadar daha çok Avrupa pazarı özellikle de Almanya için üretim yapmıştır. Deri üretim merkezi olan Avrupa çeşitli nedenlerle (az gelişmiş olarak kabul edilen ülkelerdeki sanayileşme hamleleri) deri sektörünü Türkiye gibi ülkelere kaydırarak derinin sanayideki yeri önemli hale gelmiştir. 1980 sonrası ithal ikameci modelden ihracata dayalı modele geçen Türkiye, dış ticaret hacmini geliştirmiştir. “Kamuoyunda 24 Ocak Kararları olarak bilinen ekonomik programın 1980 yılında uygulanmaya konmasıyla birlikte dış ticaret hacmi 7 milyar dolardan 11 milyar dolara sıçramıştır. Ekonominin her alanında serbestleşmenin başlatıldığı bu dönemde dış ticarete de serbestlik ön plana çıkmıştır. İhracat, ekonominin lokomotifi kabul edilmiş ve aşamalı olarak tüm malların ithalatı serbest hale getirilmiştir. ‘İthal İkameci Sanayileşme’ stratejisi yerine ‘İhracata Dayalı Sanayileşme’ stratejisinin izlenmeye başlanmasıyla ihracata daha büyük bir önem atfedilmiştir” (Dış, Ticaret Müsteşarlığı).

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla yeni açılan Rusya pazarı ile Türkiye dericiliği yapısal bir değişim yaşamıştır. 1991 sonrası dönem deri

sektörünün en hızlı büyüdüğü dönem olmuştur. Deri sektörü, 1990'dan 2001 yılına kadar ithalatını yaklaşık 3 kat, özel faturalı ihracat ve bavul ticareti dâhil ihracatını ise 4 kat artırmıştır. 1996–2001 döneminde, Rusya pazarının etkisiyle kürktük deriye artan talep dünya fiyatlarının artmasına paralel olarak kalitenin bozulmasına da yol açmış, bu durum Türkiye'deki üreticilerin ürün kalitelerini olumsuz etkilemiştir. Bu dönemde Türkiye deri piyasası neredeyse tek pazara (Rusya) üretim yapar hale geldiğinden Avrupa'daki pazar payını kaybetmiş, Rusya'nın 1998'de girdiği kriz nedeniyle de Rusya'ya büyük yatırımlar yapan Türkiye deri sektörü kriz içerisine girmiştir. (İSO, 2004:1–2)

İstanbul Sanayi Odası Başkanı Tanıl Küçük, Türkiye deri sektörünün bu gelişimini “daha önceki tecrübeler ve sektörün esnek yapısının, Türkiye'yi küçükbaş deri işleme ve giyim sektöründe dünya birincisi yaptığını” belirtmiştir. Bu esneklik ise, Türkiye'deki deri iş üretiminin büyük çoğunluğunun küçük çaplı atölyelerde yapılıyor olmasıdır. Türkiye'deki deri sektörü, daha çok küçük ve orta ölçekli işletmelerin bulunduğu sektördür. Deri sektörü sanayi mantığıyla uyuşmadığı için ağırlıklı olarak konfeksiyonculuk üzerinden gelişmesine neden olmuştur. Bu da sektördeki işletmelerin rahatlıkla küçük çaplı örgütlenmesini doğurmuştur.

Deri sektörünün temel sorunlarından birisi ham maddenin % 90'ının ithalata dayalı karşılanmasıdır. Bu nedenle Türkiye deri sektörü maliyet yüksek olduğundan, Çin, Hindistan gibi daha düşük maliyete mal üreten ülkelerle rekabet edememektedir. Bu nedenle İstanbul Sanayi Odası, hayvancılığın geliştirilerek ucuz hammadde yaratılması gerektiğini belirtmiştir. Hammaddeyi ucuza sağlayamayan Türkiye deri patronları, dünya pazarında ayakta kalmaya çalışmak için yapabilecekleri en karlı yolu, ücret stratejilerinde bulmaktadır. Yılmaz'ın yurt içi ve yurt dışında faaliyet gösteren Türk deri işletmeleriyle yaptığı çalışmaya göre (2009:15); girişimcilerin tamamı SSK primlerinin yüksek olduğunu, girişimcilerin %80'den fazlasının ise, işgücü maliyetlerinin rakiplere göre yüksek oluşunu, kayıt dışı sektörün yarattığı haksız rekabeti ve de kalifiye işçi sağlamakta sorunlar yaşandığını dile getirmiştir. Burada deri patronları emek maliyetlerini yüksek bulurken, aynı zamanda sektörün en önemli yapısal özelliği olan kayıt dışı çalışma biçimini de dile getirmişlerdir.

Yılmaz'ın yaptığı çalışma her ne kadar deri işçilerinin yaşadığı dönüşümü, yaşam şartlarını ya da sömürü mekanizmalarını yansıtmasa da deri patronlarının ayak uydurmaya çalıştığı neo-liberal politikaların iş piyasasına dayattığı esnekliği başka bir açıdan dile getirmelerini yansıtmaktadır.

Burjuvazi azalan kar oranına iki türde dayanabileceği bilinmektedir. Bunların ilki yukarıda tartışılan işçi maliyetini azaltmak veya işçi ücretlerini düşürmek iken diğeri de teknolojik gelişim ile daha ucuza ve daha az maliyete üretim yapmaktır. Fakat deri sektöründe kullanılan makineler baktığımızda öteden beri makine tipinde bir değişim olmamıştır. Çünkü deri işinin özgül iş süreci ve deri sektörünün örgütlenme tarzı (küçük ve orta boy işletmeler) bugüne dek deri sektöründe manüelli/merdaneli makinelerin kullanılmasını gerektirmiştir. Yine İstanbul Sanayi Odasının raporunda makineleşme meselesine de değinmektedir. Ancak değinilmeyen nokta olarak küçük ve orta boy işletmelerin üretim ilişkilerini nasıl örgütlediğidir. Sektöre egemen olan küçük işletmeler ya da orta boy işletmeler nasıl oluyor da uluslararası piyasada rekabet edebiliyor? Buradaki küçük ve orta boy işletmelerin ayakta kalabilme stratejileri olarak, özellikle dericilikte ve ayakkabıcılıkta yaygın olan kayıt dışı veya fason olarak çalışan atölyelerin önemine değinilmemiştir. İstanbul Sanayi Odası'nın hazırladığı bu raporda kayıt dışı ekonominin deri sektöründeki haksız rekabeti arttırdığını deri sektörünün patronları açısından haksız rekabete yol açması bakımından ele alınmışken, kayıt dışı çalışma biçiminin deri işçilerine nasıl bir hayat sunduğundan söz edilmemektedir.

5.2. Dericiliğin Altın Çağı

Dericilerle yapılan grup görüşmesine göre deri sektörü, 1982'den 90'a kadar altın çağını yaşamıştır. Bu dönem, dışa açık, ihracata yönelik ekonomi modelinin uygulandığı dönemdir. İthal ikameci ekonomi politikalarından vazgeçen Türkiye koşulları, ihracat odaklı büyüyen dericilik için de önemli fırsatlar doğurmuştur. İhracat için üretilen malların ticaretini kolaylaştırmaya yönelik “İhracatı Teşvik Politikası” adı altında uygulayan devlet politikası bu dönemde çok önemlidir. İhracatı Teşvik Politikası dâhilinde “ihracatta prim sistemi” ile ihraç malı üreten

üreticilere devlet tarafından parasal yardımlar yapılmıştır. İhracatta “Vergi İadesi ile Vergi Muafiyeti ve İndirimi” uygulamasıyla da vergi indirimine ya da muafiyetine gidilmiştir. Üretilen mal üzerinden üretimi destekleyen vergi geliri ihracatın yükselmesini hedeflemek amaçlanmıştır. Dönemin olumsuz özelliği ise naylon fatura olarak adlandırılan sahte fatura olaylarının ortaya çıkmasıdır. İhracat yapılmış gibi düzenlenen faturalardan vergi iade parası olarak devlet bütçesinden haksız kazanç elde eden kişiler ortaya çıkmaktadır. Naylon fatura tartışmaları, o dönem, medyada da sık sık tartışılan konuların başındadır.

Bu dönemde (1982–90 arası) sadece deri sektörü değil, mobilya, beyaz eşya sektörü gibi sektörler de altın çağını yaşamaktadır. Türkiye’deki sermaye bileşenlerine (alanlarına) baktığımızda bugün hala sektör bazında güçlü olan ihracata dayalı şirketlerden birçoğu güçlerini bu dönemde arttırmıştır. İstanbul, İzmir gibi ihracat hacmi fazla olan illerde bu dönem oldukça hareketlidir. Deri sektörü, bu dönem Rusya, Almanya, Belçika, Ukrayna, ABD gibi ülkelere ihracat yapmaktadır. Bu ülkelerin firmaları, Türkiye’den aldıkları deri mallarının üzerine kendi etiketlerini dikip sattığı deri görüşmeleri sırasında belirtilmiştir.

Bu dönemde, İzmir’de Arap ülkelerinden gelen birçok insana rastlamak oldukça normal karşılanmaktadır. Özellikle Libya’dan büyük yük gemileriyle gelen Libyalılar ve diğer Arap ülkelerinden insanlar deniz yoluyla gelerek buzdolabı, mobilya, televizyon ve deri giysileri gibi mallar satın almaktadırlar. Bu hareketliliğin yaşandığı yer Kapılar Bölgesi’nin de bulunduğu Basmane’dir.

5.3. Körfez Krizi Süreci

Türkiye ekonomisi, 1980’de yüzde 115.6’lık yıllık enflasyonla en yüksek oranlara ulaşmıştır. 1990’lı yıllardan itibaren yüzde 60’ların altına indirilemeyen enflasyon, 1994 krizinde yüzde 106.3’lere tırmanmıştır. Böylece Cumhuriyet tarihinde 1980 yılından sonra ikinci kez üç rakamlı enflasyon yaşandı (Hürriyet, 1998). Türkiye ekonomisinin karşılaştığı dış etkilerden kaynaklanan krizin asıl nedeni Körfez Savaşı’dır. Bu tarihlerde düşüş eğiliminde olan ve ılımlı seyreden

enflasyon, yeniden yükselmeye başlamış, enflasyonun artış yaşadığı dönemde ise iş hacmi hala yüksek iken enflasyon iş hacmini engelleyen bir olgu haline gelmeye başlamıştır. İşlenmiş derinin ham maddesi dış ülkelere ihraç edilmektedir. Enflasyon dönemi, derinin ham maddesi de enflasyon oranlarında artmıştır. Ham maddesini pahalı fiyatlarla alan Türkiye'deki dericiler, yaptıkları ürünü enflasyon oranı normal seyreden yurtdışındaki ülkelere daha pahalı satmak zorunda kaldığından, ihracatta sıkıntı yaşamaya başlanmışlardır. Türkiye, 1990'lardan sonra deri sektörü için ucuz pazar olmaktan çıktığı için, Avrupa, kendisine daha ucuz pazar arayışına girmiştir. Pakistan, G. Kore, Çin gibi Asya ülkeleri, bu ucuz pazar arayışına aday ülkelerdir. Ucuz işgücü potansiyeline sahip bu ülkeler, aynı zamanda ucuz hammadde kaynaklarına sahip olduğu için, Türkiye deri ihracatını bu ülkelere kaptırmak durumunda kalmıştır. İstanbul Sanayi Odası'na göre de 1995–1998 yılları arasında Avrupa'ya yapılan ihracat sürekli olarak düşmüştür. (İSO, 2004)

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra dünya tek kutuplu bir küreye dönerken, dünya pazarının yeniden bölüşümü stratejisinde Kore Savaşı patlak vermiş, bu savaşta taraf olmakla birlikte ekonomik krizin içerisine giren Türkiye yüksek enflasyonun önüne geçememiştir. Turgut Özal hükümetinin başta olduğu, Özalcı dönem diye anılan bu dönemde Körfez Savaşı sonrası, derinin hammadde pahalı fiyatlarla alınmaya başlanmıştır. 2. ve 3. kalite deri işi, Asya pazarına kaymış, Türkiye'de ise deri iş kalitesine sahip olması nedeniyle Avrupa, 1. kalite deri ürünü için yine Türkiye deri sektörünü tercih etmiştir. Böylece Türkiye'nin deri piyasasındaki yeri “kimlik değiştirmiştir”.

Deri sektöründe artık “az iş, sıcak para, çok kazanç” söylemi önem kazanmaya başlamıştır. Yapılan iş sayısı düşerken, işçi sayısı da beraberinde düşmekte, sektör kendisini ancak nakit parayla idame eder duruma gelmektedir. Bu süreçte, büyük deri şirketleri, az işle çok kazanç elde etmek için az işçiyle iş yapabilecek yapısal bir özelliği kazanması gerektiği için, deri işçileri arasında işsizlik sorunu artmıştır. Büyük ihracat sürümleri yapan deri sektörünün yeni kimliği, parça başı iş alan butik işi çıkarıcı yapıya dönüşmüştür.

5.4. Bavul Ticareti

1995–1998 yılları arasında Avrupa'ya yönelik ihracatta ve toplam ihracatta sürekli düşüşün nedeni, ihracatın çoğunlukla başta Rusya olmak üzere diğer pazarlara yönelmiş olmasıdır. Ancak bu ülkelere yönelen İhracat, "bavul ihracatı" ağırlıklı olması nedeniyle resmi ihracata yansımadığından, resmi kayıtlı ihracatın düşme eğiliminde olduğu şeklinde bir izlenim uyanmaktadır (İSO, 2004)

Sıcak parayla ayakta kalan Türkiye Deri Sektörünün yeni iş ortağı Rusya'dır. Bu dönemde yine medyada da sık sık tartışılan konu "Bavul Ticareti"dir. Bavul ticareti literatürde "gümrüksüz ve vergisiz ithaline izin verilen eşyayı yabancı ülkelere satın alıp bavul veya çantalarla sınırdan geçirerek iç piyasada değerlendirme işi" olarak tanımlanmaktadır⁴.

Kayıt dışı ekonomi tartışmalarında her zaman örnek olarak gösterilen ve çoğunlukla vergi kaybı ve kaçaklarına yol açtığı konusunda fikir birliği sağlanan bavul ticareti: Cumhuriyet Türkiye'sinde etkinliğini, 1990'lı yıllarda Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla hissettirmeye başlamıştır. Sovyetler Birliği'nin yerine kurulan Cumhuriyetlerde meydana gelen ekonomik gelişmeler, Türkiye'den bu ülkelere önemli ölçüde mal ihraç edilmesi sonucunu doğurmuştur.⁵

Katma Değer Vergisi Kanununda yukarıda belirtildiği üzere yer alan ve Türkiye'de ikamet etmeyen yolculara yapılan teslimlerin istisna sayılmasına ilişkin sistem 43 Seri No.lu KDV Genel Tebliği ile düzenlenmiş olup katma değer vergisinin satış sırasında tahsil edilip malın yurt dışına çıkarılışını müteakip alıcıya iade edilmesi şeklinde uygulanmaktadır (28 Temmuz 1994 Tarihli Resmi Gazete, Sayı:22004).

Rusya'dan gelenler, ilk başlarda sıcak parayla yani peşin parayla ucuz ve düşük kalitede deri malları almışlardır. 1994-2000'e kadar deri sektöründe bavul

⁴TDK, Bkz. Bavul Ticareti

⁵http://www.mazarsdenge.com.tr/index.php?contentId=437&mid=398#_ftnref1

ticareti önemini korumuştur. Dericilere göre bu dönem, niteliksiz ve en ucuz işlerin dikildiği dönem olarak anılmaktadır. Günübirlik gelen kişiler, bir-iki gece otellerde kalarak, acil verdikleri siparişleri yaptırıp tekrar ülkelerine dönmekteydiler. Bu dönemde Rusya ve Romanya'dan gelen kadınlar Türkiye'deki deri mağazalarında tezgâhtar, satış elemanı olarak çalışmaya başlamışlardır. Rus ve Roman kadınlar, bavul ticaretinin organizasyonunu yürütmeye başlamışlardır. Bu dönemde İstanbul, İzmir'in yanı sıra özellikle Trabzon gibi Karadeniz illerinde dericilik sektörü gelişmeye başladı. Trabzon'da deri atölyeleri kuruldu ve dericilik istihdamı artmaya başladı. Bunun nedeni ise bavul ticaretini kolaylaştıran Karadeniz Bölgesinin Rusya'ya olan yakınlığıdır. Türkiye'deki deri sektörü arasındaki ilişki 6-7 yıl sonra 2. bir boyuta taşınmıştır.

Rusya'daki deri sektörü, artık deri işini öğrenmiş ve Türkiye'de uygulamaya konulan bavul ticaretinden alınmaya başlanan KDV alımı gibi uygulamalardan ve diğer taşıma masraflarından kurtulmuştur. Bu gelişmeyle birlikte Rus pazarının kendilerine kapanacağını sezdiklerinden, Türkiye'deki büyük deri firmaları, Rusya'da mağazalar açmaya başlamışlardır. Fakat deri işini öğrenen Rusya, kendi ihtiyacını üretebilecek duruma geldiğinden ve Türkiye'den giden firmaların Rus mafyasıyla yaşadıkları sorunlardan kaynaklı, Türkiye deri sektörünün Rusya'ya yaptığı yatırım başlamadan sona ermiştir. Türkiye-Rusya arasındaki deri sektörü, 2. döneminde "kaliteli iş isteyen" piyasaya dönüştü. İstanbul Sanayi Odası'nın değerlendirmesine göre de Türkiye deri sanayinin dünya pazarında rekabet edebilmesi, ayakta kalabilmesi önemli ölçüde ürün kalitesini iyileştirmesine bağlı olduğu görüşündedir. İstanbul Sanayi Odası düşük ve orta kaliteli deride diğer deri üreten ülkeler ile rekabet şanslarının olmadığını kabul etmektedir.

Türkiye deri sektörünün "düşük" ve "orta kalite" deri işleyerek rakiplerine üstün gelme şansı bulunmamaktadır. Piyasanın kaymağı olarak görülen ucuz deri iş piyasasını kaybeden deri sektörü ister istemez az mal, çok kalite vasfına dönüşme çabasına girmiştir. Avrupa ve Rus pazarındaki dönüşümler böylece Türkiye deri sektörünü ikili bir kimlik değişimine sürüklemiştir.

Türkiye’deki deri sektörünün yapısal krizi, büyük deri şirketlerini turizme yönlendirmiştir. Turistik bölgelerde otellerle birlikte deri sektörü mağazalar açmaya başlamıştır. Avrupa’ya açılan mağazalarda ve Türkiye’nin turistik bölgelerinde açılan mağazalar, birinci kaliteye yönelmek durumunda kalan deri firmalarının yeni ekonomik stratejileri olmuştur. Bugün Kapılar Bölgesi’nde sahil işi denilen işler, turistik yerlerde açılan mağazalara yapılmaya başlanan işlerdir.

Az iş, çok kalite ve çok kazanç politikası, deri sektöründeki yapısal değişim stratejisi olarak işsizliği de doğurmuştur. Deri sektörü, nitelikli iş gücünü tercih ettiğinden, dericiliğin altın çağını yaşadığı dönemde artan işçi kapasitesi bu dönemde küçülmüş, işsiz kalan niteliksiz işgücü deri sektörünü ya bırakmış ya da kötü koşullarda çalışmaya devam etmiştir. Sürecin en büyük getirisi ise yüksek kazanç için işçi ücretlerinin aşağıya çekilmesidir.

Deri sektöründe, “kusursuz iş” söylemi önem kazanmış, patronlar tarafından iş kazası kabul edilemez (sıfır tolerans gibi) görülmeye başlanmıştır. Kötü işlenmiş deriye 1. sınıf işçilik yaptırma gerekliliği, büyük şirketleri nitelikli işçiyi arama stratejisine yönlendirirken diğer yandan da işverenler keyfi olarak iş süresini, çalışma zamanlarını belirli periyotlara bölmüşlerdir. Bunun nedeni, deri sektörünün çalışma koşulları ve zamanları artık turizm sezonuna göre düzenlenmesidir. Yaz mevsiminde turizmin canlanmasıyla birlikte deri malları üretimi de bu sezonlara göre hareket etmeye başlamıştır. Bu yapısal değişimin deri işçisine yansması ise işsizlikle birlikte çalışma koşullarının/sürelerinin ve ücretlerinin esnekleşmesi oldu. Ücretlerde düşüşler, çalışma saatlerinde keyfi oynamalar bu sürecin emek cephesine getirileri olmuştur. Bu sürecin deri sektörünün yapısına kendisini uyarlamasında en büyük dayanak, “parça-başı” denilen çalışma tarzı olmuştur.

İstanbul, büyük firmaların bulunduğu yer olması nedeniyle, bu süreci çok yoğun yaşamıştır. İzmir’deki deri sektörü de bu süreçten oldukça kötü yönde etkinleşmiştir. İzmir’den yaklaşık olarak 2.000–3.000 arası deri işçisi İstanbul’a çalışmak için mevsimlik göç etmiştir. Bunun dışında, İzmir’de kalan dericiler ise İstanbul deri sektörünün yetiştiremediği malları yapmakla yetkilendirilmiştir.

İzmir'deki deri atölyeleri, işlenmiş deriyi, İstanbul'dan Salihli'den ve Uşaktan elde etmektedir. İzmir Kapılar Bölgesi ise sahil işi dışında hem İstanbul'un yetiştiremediği malları hem de organize sanayi bölgelerinde kurulu büyük şirketlerin yetiştiremediği malları yapmaya başlamıştır.

5.5. Kapılar Bölgesi

İzmir'in Basmane Bölgesi 1980'li yıllardan 2000'lere kadar kentin en hareketli yeridir. İstanbul gibi sanayileşmemiş İzmir, küçük ve orta büyüklükte üretim birimlerine sahiptir. Basmane Bölgesi, küçük birimlerde yapılan üretimin yoğun olduğu bölgedir. Basmane'de yer alan İkiçeşmelik'te sıralanan küçük dükkânlar 1990 öncesi dönemki hareketliliğini yitirmişse de bugün sayıları hala fazla olan dükkânlar, hem spotçuluk yapmakta hem de birinci el malları daha ucuz satmaktadır. Basmane bu dönem, işçi sınıfının ve memur kesiminin yaşamı için önemli bir yerdir. Hem yiyecek hem giyecek alışverişini "Yeşil Dere" olarak bilinen kanalizasyon akıntısının (sonradan ıslah edilerek kanalizasyon suları yerin altına alınmıştır) yanında kurulan tepecik pazarı, esnafı ve müşterileriyle birlikte oldukça hareketlidir. Bunun yanında alt sınıf sağlık işleri için de Basmane-Tepecik Bölgesini kullanmaktaydı. İlaç, muayene, hasta kuyruğu ve sürekli tam kapasite dolu yatak sayısı gibi kalabalığıyla bilinen SSK Tepecik Hastanesi de buradadır. O dönemde Şehirlerarası İzmir Otogarı da Basmane bölgesine çok yakın olan Tepeciğin uç kısmında kuruludur (daha sonra taşınmıştır). İhracat yapan büyüklü ufaklı şirketler, kobiler, perakende ve toptan satış yapan esnaflar Basmane bölgesinde yoğunlaşmaktadır. Özellikle tekstil ve deri sektörü bu bakımdan İzmir'in kalbidir. Bugün hala deri, ayakkabıcılık, tekstil işi yapan konfeksiyon atölyeleri, küçük ve orta ölçekli işletmeler burada yer almaktadır. 2000–2010 döneminde bu küçük işyerlerinin ve atölyelerin bir kısmı kent merkezinin dışına, Ayakkabıcılar Sitesi, Tekstilciler Çarşısı, MTK Sitesi (mobilyacılar, tekstilciler ve kunduracılar) gibi çarşı ve siteler kurularak taşınmışlardır. Yine de merkezde Basmane-Çankaya hattında tekstilcilerin yerlerini iyileştirerek, Mimar Kemalettin Tekstilciler Çarşısı gibi yerler kurulmuştur. Bunun yanında Kapılar Bölgesi'nde yoğunluklu olarak deri konfeksiyon atölyeleri hala bugün de faaliyet göstermektedir.

Yeşildere Bölgesinde daha öncelerde bulunan tabakhaneler ve konfeksiyon atölyeleri, kentsel dönüşümle birlikte İzmir'in farklı bölgelerine taşınmıştır. Gıda çarşısı, Karabağlar, Çiğli, Menemen gibi bölgelere taşınmıştır. Fakat buna rağmen, farklı özellikteki birçok deri konfeksiyon atölyeleri Kapılar Bölgesinde faaliyet göstermeye devam etmiştir. Kapılar Bölgesi'ndeki atölyeler küçük ve orta büyüklükte atölyelerdir. Kapılar Bölgesi'nde büyük deri şirketleri bulunmamaktadır. Bütün büyük firmalar, organize sanayi bölgesinde yer almaktadır. İzmir'in en büyük deri firmalarının başında Çiğli Organize Sanayi Bölgesi'nde bulunan "Lider Deri" gelmektedir. Lider derinin fabrikasında çalışan işçi sayısı yaklaşık olarak 150 kişiliktir. Burada, Lider deri fabrikasında çalışanlar ile Kapılar bölgesindeki atölyeler arasında yapılacak karşılaştırma, Kapılar Bölgesi'ndeki atölyelerin kapasitelerinin küçük olduklarını gösterecektir. İzmir'de en köklü deri şirketleri başlıca Lider Deri, DERMA Deri, Antilop Deri, Tokullar Deri, Kısmet Deri'dir. Bu çalışmaya dahil olan Kapılar Bölgesi'ndeki atölyeler ise küçük ve orta ölçekli atölyelerden oluşmaktadır. Aşağıdaki kısımlarda deri işçileri ve atölye sahipleriyle yapılan mülakat bulgularına yer verilmiştir.

5.6. Görüşme Analizi

Görüşmeler ses kayıt cihazına alınarak moda mod raporlanmıştır. Bu bölümde raporlanan görüşmelerden yola çıkarak işçilerin ve atölye sahiplerinin söylemlerinin bozulmamasına dikkat edilmiştir. Aşağıda her bir paragraf, bir görüşme sorusunu açıklamaktadır.

Görüşülen kişilerin genel özelliklerine bakıldığında, benzer profil ortaya çıkmaktadır. Atölye sahiplerinin ve işçilerinin eğitim durumu genelde ilkokul, ortaokul mezunu veya terktir. Birkaç işçi ve işveren lise mezunu olmuş ya da yarıda bırakmış, bazıları ise dışarıdan okumaya çalışmıştır. Görüşülen kişiler genelde Güneydoğu Bölgesi'nden göç etmişlerdir. Görüşülen kişilerin yaşlarına bakıldığı zaman 30'un üstündedir. Fakat 40-50 yaş arası kişiler yoğunluktadır. Görüşülen kişilerin hemen hepsi 1980'ler ve daha sonrasında dericiliğe başlamışlardır. Görüşülen kişilerin birçoğu Kapılar Bölgesi'ne yakın olan bölgelerde

yaşamaktadırlar. Kadifekale başta olmak üzere Kürt vatandaşların yoğunlukta yaşadığı yerlerde ikamet etmektedirler. Bunun dışında, işçilerin hemen hepsi tek vesaitle gidip gelinebilen yerlerde ikamet etmektedirler.

Deri işçileri arasındaki hemşerilik bağı oldukça kuvvetlidir. Dericilik mesleğine başlayanlar genelde akrabalıkları ya da arkadaşlıkları üzerinden bağlantı kurmuşlardır. Görüşülen kişiler arasında başta Mardinliler olmak üzere, Diyarbakırlı, Elazığlı kişiler vardır. İş bulma durumları da genelde bu ilişki ağları ile olmaktadır. Görüşülen kişilerin işçilik deneyimi aile bağları ile de iç içedir. Görüştüğüm atölyelerden birini baba ve iki çocuğu işletmektedir. Görüşülen atölye sahiplerinin ve işçilerin geçmiş deneyimlerinde hem atölye sahipliği hem de işçilik deneyimleri olanlar vardır. başka bir deyişle, bugün işçi olan bazı dericiler geçmişte atölye açıp işletmiş, bugün atölye sahibi olan işçiler de işçilikten gelerek atölye açmıştır.

Görüşmede deri mesleği ile kaç yıldır uğraştıkları sorulduğunda, görüşülen kişiler Kapılar Bölgesi'nde uzun zamandır deri işinde çalıştıklarını belirtmişlerdir. İşçiler ve atölye sahipleri arasında dericiliğe yeni başlayan yoktur. Bunun temel nedeni deri sektörünün küçülmesi ve bu nedenle de yeni işçi almamasıdır. Yapılan görüşmelerde son senelerde başka bir mesleği bırakıp ya da çalışmaya yeni başlayıp dericilik mesleğini seçen kişiler yoktur. 2000 öncesi, özellikle de 1990–1995 arası birçok meslekten insanlar, işlerini bırakarak deri işçiliğini seçtikleri belirtilmiştir. Muhasebeci, kahvehane sahibi, çeşitli esnaf ve diğer iş kollarından işçiler mesleklerini bırakarak deri işçisi olması nedeniyle Kapılar Bölgesi'nde işçi sayısı artarken, bugün deri işçisi sayısının çok düştüğünü belirtmişlerdir. Bunun nedeni olarak dericiliğin eskisi kadar para kazandırmadığı, deri işinin sezonluk/süreksiz bir iş olması, sigortasız ve güvencesiz olması, sağlık durumunu olumsuz etkilemesi gibi nedenler olduğu belirtilmiştir.

Görüşmede işçi ve atölye sahiplerine farklı atölyelerde çalışıp çalışmadıkları, geçmişte çalıştıkları atölye ve işyerlerinin büyüklüğü, özellikleri ile ilgili soru sorulmuştur. Grup görüşmelerinden ve mülakatlardan elde edilen bilgilere göre Kapılar Bölgesinde fason ve bağımsız çalışan atölyeler küçük ya da orta çaplı

atölyelerdir. Küçük çaplı atölyeler hiç makinesi olmayan ve 1-2 makineyle iş gören atölyelerdir. Görüşme yapılan makinesi olmayan atölyelerde kesicilik yapılmaktadır. Atölyelerden sipariş alan kesiciler, belli bir kalıba göre mal kesip, hazırladıkları derileri atölyelere satmaktadırlar. Bu nedenle kesicilerin makineye gereksinimleri yoktur. Orta çaplı atölyeler ise 5-10 makinelik atölyelerdir. 1990-1995'lere kadar 20-40 makine ile çalışan büyük çaplı atölyeler varken, kentsel dönüşüm, piyasa ilişkileri, tabakhanelerin taşınması gibi nedenlerle büyük atölyeler ya taşınmışlar ya kapanmışlar ya da makine sayılarını azaltarak küçülmüşlerdir. Görüşülen bir işçi, bu oranlardan farklı olarak daha önceleri 70 makinelik, 200 kişilik, 7-8 katlı olan Domino Deri'de kesimci olarak çalıştığını belirtmiştir. Deri işçilerinin ve atölye sahiplerinin geçmişteki işçilik deneyimlerinin geçtiği atölye büyüklüklerinin 20-30 makinelik atölyeler olması, atölyelerin bugüne değin ufaldığını ya da büyük atölyelerin kapandığını ya da taşındığını doğrulamaktadır.

Görüşmede, deri işçileri ve atölye sahiplerine deri mesleğine başlarken başka çalışabilecek iş alanı olup olmadı sorulduğunda hemen hepsi dericiliğin o dönemde daha iyi olanakları olduğu, daha iyi ücret alabildikleri için dericiliği tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Bir işçi ayakkabı boyacılığı yaparken tabakhanedeki işçiler, boyacılığı bırakıp derici olmasını söyledikleri için dericiliği seçtiğini, dericiliğin ayakkabı boyama işine göre düzenli iş olanağı ve iyi ücreti olduğu için tercih ettiğini belirtmiştir. Görüşülen kişilerden atölyeyi aile emeği ile geçindirenlerin çocukları ise baba mesleği olması nedeniyle dericiliği seçtiğini belirtmişlerdir.

Görüşülen kişilere bugün için dericilik dışında yapabilecekleri bir iş olup olmadığı sorulduğunda yaşı 40'ın altında olanlar iş olursa çalışabileceklerini, fakat deri işinden başka ellerinden gelen bir işin olmadığını belirtmişlerdir. Yaşı 40 ve üstü olan işçiler ise bugün için başka bir iş yapabileceklerini düşünmemektedirler. Görüşülen bir işçi, çalışabileceği meslek olarak mobilya sektöründe dikimcilik olabileceğini belirtmiştir. Görüşmelerde deri işçiliğini bırakan işçilerin hamallık, temizlik gibi meslekleri seçtiklerini, onların deyimiyle, hamallığın bile dericiliğe tercih edildiğini belirtmişlerdir.

Görüşmede işçilere ve atölye sahiplerine atölyenin büyüklüğüne ve niteliğine ilişkin soru sorulmuştur. Görüşmede atölyeler küçük ve orta ölçekte atölyelerdir. Görüşmeler arasında küçük ölçekli atölyeler, makinesiz ve 1-2 makinelik atölyelerdir. Makinesiz atölyeler sadece kesim yapmaktadır. Orta ölçekte atölyeler ise 5-6 makinelik atölyelerdir. Görüşme yapılan iki işçinin çalıştığı 6 makinelik atölyede; 6 makineci, 6 ayakçı, 3 el işi işçisi, 3 çırak ve 1 ustabaşı olmak üzere 20 kişiye yakın kişinin çalıştığını belirtmiştir. Görüşme yapılan diğer atölyelerde çalışanlar ise daha azdır. En az kişiyle çalışan atölyeler sadece kesim yapan atölyelerdir ve bir kişi çalışmaktadır.

Kapılar Bölgesindeki deri atölyeleri fason ve bağımsız olmak üzere iki türde çalışmaktadır. Fason çalışan atölyeler, deri firmalarına iş yapmakta bağımsız çalışan atölyeler ise farklı mağaza ve firmalardan kendilerine iş bulmaktadırlar. Görüşme yapılan atölye sahiplerinin hiç birisinin kendi deri satış mağazaları yoktur. Yapılan iş firmaya ya da mağazaya yapılmaktadır. İşin verildiği yere göre fason ve bağımsız çalışan atölyeler açısından bir fark yoktur. İki atölye biçimi de firmaların ya da mağazaların işlerini yapmaktadır. Atölyeler bazen büyük bir şirket için “fason üretim” yapmakta bazen “bağımsız” olarak sahil yerlerinde açılan deri ürünleri satan büyük mağazalar için bazen de İstanbul ve İzmir’deki mağazalar için mal üretmektedirler.

Atölyeler genelde ya bağımsız çalışmaktalar ya da hem bağımsız hem de fason iş yapabilmektedirler. Başka bir deyişle atölyeler bazen büyük bir şirket için “fason iş” yapmakta bazen sahil yerlerinde açılan deri ürünleri satan büyük mağazalar için bazen de İstanbul ve İzmir’deki mağazalar için mal üreten “bağımsız” çalışmaktadırlar.

Görüşmede atölyede kaç kişinin hangi konumlarda çalışıldığı sorulmuştur. Bu soru, işçi konumlarına ilişkin bilgi vermektedir. Görüşmelere göre hiç makinesi olmayan atölyelerde sadece 1 kişi çalışmakta ve kesim işini yapmaktadır. 1 ya da 2 makine ile çalışan atölyelerde ise ayakçı ve makineci vardır ve kesicilik, dikiş gibi işler makineci ve ayakçı olan kişiler tarafından yapılmakta ya da kesici ve el işi işçisi

çalıştırılmaktadır. Kesim, dikiş gibi işçi konumları için emek satın almaktan kaçınmak için bu işler makineci ve ayakçı tarafından yapıldığı belirtilmektedir. 4–5 makinelik atölyelerde ise makineci, ayakçı gibi konumların yanında kesici, el işi işçisi ve çırak gibi işçi konumları da oluşmaktadır.

Görüşmelerde atölye sahibinin kim olduğu ve atölyede çalışıp çalışmadığı sorulmuştur. Sorunun sorulmasındaki amaç ise işçi ve atölye sahibi arasındaki sınıf konumu uzaklıklarına ilişkin bilgi almaktır. Görüşmelerde iki atölye sahibi hariç, genelde işçiler gibi atölyelerde çalışmaktadırlar. Atölye sahipleri, yapılan işin sahibi değildir. Sipariş almakta ya da bir firmanın fason üretimini yapmaktadır. Görüşmelere göre atölye açmanın çok zor olmadığını, atölyede yapılacak işin bulunmasının zor olduğunu belirtmişlerdir. Görüşme yapılan bir işçi, patronunun atölyede çalışmadığını, bir başka işçi de patronunun sadece işin “asort” (aynı parti içindeki derilerin üzerinde iş yapılmadan önce derilerin gruplandırılması) kısmını yaptığını belirtmiştir.

Atölye sahiplerinin atölyede çalışma nedeni, kendisi de derici olduğu için, işçiye vereceği ücretin kendisinde kalmasını sağlamaktadır. Başka bir strateji olarak ise, atölyesinde işçi çalıştırmak yerine işin bir parçasını dışarıya vererek yaptırmaktadır. Örneğin, görüşme yapılan bir atölye sahibi, kesiciye vereceği parayı, dışarıda bağımsız çalışan başka bir kesiciye daha ucuza vererek yaptırmaktadır. Emek masraflarından kaçınarak, ayakta kalmayı sürdürmenin başka bir stratejisi de “aile emeğine” dayanan atölyelerdir. Görüşme yapılan bir atölyede baba ve iki çocuğu çalışmakta ve böylece daha az emek gücü satın alarak var olabilmektedirler.

Görüşme yapılan atölye sahiplerinin hepsi deri işçiliğinden gelmektedir. Atölye sahiplerinin payı ücret olan işçi konumundan atölye kiralayarak, makine ve emek satın alarak üretimdeki payı kar olan patron konumuna geçmişlerdir. Bağımsız ve fason çalışan atölye sahipleri, atölyelerini kendi ekonomik sermayeleri ile kurmuşlardır. Başka bir deyişle, mal ürettikleri büyük şirketlerle ya da mağaza sahiplerinin ekonomik-sosyal sermaye desteği olmadan kurulmuştur. Görüşme yapılmadan önce atölyelerin sosyal dayanışma ağları ile kurulabileceği

düşünülmüştür; fakat görüşmelerde böyle bir bulguya rastlanmamıştır. Atölye açmanın kolay bir iş olduğunu, atölyeyi ayakta tutmanın, çalıştırmanın ise daha zor olduğunu, bunun nedeninin ise piyasada iş bulmanın zor olmasından kaynaklı olduğunu belirtmişlerdir. Atölye sahipleri makineleri ikinci elden ucuza aldıklarını, yeni atölye açanlar, makinelerini atölyesini kapatan dericilerden ucuza satın aldıklarını belirtmişlerdir.

Görüşmelerde atölyelerde yapılan iş türlerini ve yapılan işlerin farklı olması işçi ya da atölye sahibi için öneminin olup olmadığı sorulmuştur. Görüşmelerde kesici olarak çalışan atölyelerdeki kişiler (bir kişi çalışmaktadır), şapka ve omuz çantası kalıbı kestiklerini belirtmişlerdir. Çanta kesimi şapka kesimine göre zor olduğundan daha fazla zaman aldığı ve daha az parça iş yapıldığı belirtilmiştir. Diğer atölyelerde ise deri ile ilgili çeşitli işler yapıldığı; fakat daha çok deri ceket işi yapıldığı belirtilmiştir. Görüşmelerde genellikle yapılan işin önemli olmadığı, işin modelinin önemli olduğu, zor modeli yapmanın daha yorucu, stresli ve zaman alan işler olması nedeniyle işçilerin daha az kazandığı belirtilmiştir. Modelin zorlaştığını fakat işçiye parça başına verilen ücretin ortalama 10 yıldır pek değişmediğini bu nedenle, zor modellerin, işçi için hem stres kaynağı hem de daha az kazanç anlamına geldiği belirtilmiştir.

Görüşmelerde ücretlendirmenin nasıl olduğu, parça başına verilen ücret miktarını kimin belirlediği ve ücret türleri sorulmuştur. Kapılar Bölgesi'nde atölyelerde makineci ve ayakçıların ve kesicilerin hemen hepsi parça başı ücret aldıklarını, el işi işçilerinin ise haftalık aldığını belirtilmiştir. El işi işçilerinin kendi işinin dışında çay, yemek, temizlik gibi konularla ilgilenmesi nedeniyle ücretlendirme biçiminde de farklı uygulamaya gidildiği fakat haftalık üzerinden ücretlendirme de el işi işçisini ayrıcalıklı kılmadığı belirtilmiştir. Deri işçileri Kapılar Bölgesi'nde daha önceden de parça başı esasına göre çalışıldığını belirtmişlerdir. Parça başına verilen ücretin kimler tarafından belirlendiği sorusuna verilen cevaplar ise atölye sahipleri genelde piyasada o sene nasılsa o fiyattan verildiğini, işçiler ise daha çok ücretlerin firmalar tarafından belirlendiğini belirtmişlerdir. Görüşmelerde bazı işçiler parça başı önceden dericilerin yaşam koşullarını sağlarken bugün

yaşamlarını sağlayamaz koşullar sunduğunu, bu nedenle dericilerin parça başı biçimiyle çalışmak istemediklerini belirtmişlerdir. Bazı işçiler ise parça başı ücret sisteminin değişmemesinin nedenlerinden birinin, deri işinin sezonluk ve sipariş üzerine olması nedeniyle şirketlerin ya da mağazaların maliyetten kaçma yolu olarak parça başı sistemini uyguladıklarını belirtilmiştir. Görüşmelerde parça başı çalışan atölyeler, parça başına verilen fiyatın, atölye sahipleri tarafından belirlendiğini belirtmişlerdir.

Görüşmede ücretlerin kim tarafından, nasıl dağıtıldığı sorulmuştur. Bu soruyla, atölye sahibi ile işçi arasında ücret üzerinden ilişkinin nasıl olduğu ve firma sahibinin muhatap olarak 3. sınıf konumu olarak nerede olduğu öğrenilmek istenmiştir. Görüşmelere göre bütün işçiler ücretlerini atölye sahibinden aldıklarını belirtmişlerdir. Mal sahibi firmanın ise atölye sahibi-işçi arasındaki hiçbir diyaloga karışmadığı gibi ücret dağıtımına da karışmamaktadır. Yine işçiler ve atölye sahibi, ücretlerin ancak mal teslim ettikten belli bir süre sonra ellerine geçtiği için, mal sahibinden para gelmesinin beklenildiği belirtilmiştir. Başka bir deyişle, ücretleri atölye sahibi, iş yapılan firma ya da mağazadan para geldiğinde anca dağıtıldığı belirtilmiştir. Görüşmelerden çıkan sonuca göre işçiler ücret alımlarında da ana firmayla değil atölye sahibiyle muhatap olunduğu ve ücretlerin gecikmesi durumunda işçilerin atölye sahibine paraların gelip gelmediğini sordukları ve asıl firmayla işçinin görüşmesi gibi bir durumun mümkün olmadığı belirtilmiştir.

Görüşmelerde işçilerin ortalama ücretleri ve geçmişe göre kıyaslandığında ücretlerde ne gibi bir değişiklik olduğu sorulmuştur. Görüşülen işçiler haftalık ortalama 150–200 TL kazandıklarını belirtmiştir. Aylık gelir ortalaması ise 600–1000 arasındadır. Bazı işçiler ise kazandıkları paranın zaman zaman 1.250 TL'ye çıktığını da belirtmiştir. Alınan ücretlerin mevsimlere-sezona göre değiştiği, eğer turistik sezon başlamışsa, işlerin yoğunlaşması nedeniyle daha iyi olabileceği fakat bu sürenin de 3 ay kadar sürdüğü belirtilmiştir. Görüşmelerde sadece kesim yapan atölye sahibi ise (tek başlarına çalışmaktadırlar) parça başına 1.50 TL aldığını belirtmiştir.

Görüşmelerde işçiler ve atölye sahipleri, geçmişte daha fazla kazanıldığını yaklaşık 10 senedi parça başına verilen ücretlerin hiç arttırılmadığını, fakat piyasada da her şeyin fiyatının arttığını, bu nedenle de geçimlerinin gittikçe kötüye gittiğini belirtmişlerdir. Görüşülen kişilere göre 1980 sonrasında özellikle 1990'larda deri işçilerinin aldığı ücretler çok iyi olması nedeniyle onların deyimiyle "kaliteli yaşamaya" yetecek kadar kazanılmakta olduğu belirtilmiştir. Görüşme yapılan işçiler "o dönemlerde 1-2 haftada kazandıkları ücretin, memur maaşının 4-6 haftalık maaşına denk geldiğini belirtmişlerdir. Bir başka deri işçisi ise şöyle ifade etmektedir: "Derici kız istemeye gittiğinde derici olduğu için gelinin yanında baldızını da verirlerdi". Bir başka işçi ise "eskiden renkli televizyon kimsede yokken, hanımla televizyon almaya gittiğimizde, dükkân sahibi derici olduğumdan ne zaman ödemek istersen o zaman ödersin diyerek taksitle buzdolabı satmıştı" demektedir. Deri işçilerinin ücretler üzerinden geçmiş ile bugünü karşılaştırmalarında, ekonomik sermayenin yanı sıra, kültürel sermaye kaybını, başka bir deyişle statü kaybını da yaşadıklarını göstermektedir.

Görüşmelerde işin nereden alındığı, işin kime ait olduğu, aynı firmaya ya da farklı firmalara üretim yapılıp yapılmadığı sorulmuştur. Görüşmelerde işin birkaç farklı şekilde alındığı belirtilmiştir. İlk olarak, sahil işi olarak belirtilen turistik yerlerde açılan mağazalar için üretim yapılmaktadır. Rusya ve Avrupa pazarları için üretimin azalmasıyla ve turizmin ülke ekonomisindeki öneminin artmasıyla, deri firmaları ve mağazaları, turistik yerlerde mağaza açarak deri sektöründe sahil işi olarak belirtilen sezon başladığı belirtilmiştir. Bunun yanı sıra atölyelerde İstanbul ve İzmir'deki mağaza ve firmalara da iş yapılmaktadır. İstanbul'a yapılan işler genellikle mağazalara ve deri firmalarıdır. İşlerin İstanbul'daki deri atölyelerine yaptırılmamasının nedeni, İzmir'deki deri işgücünün İstanbul emek piyasasına göre daha ucuz olduğu ve aynı zamanda işin İzmir'deki deri işçileri tarafından daha seri yapılması olarak belirtilmiştir.

Atölyeler genelde kendileri sipariş vermekte ya da iş çıkarsa kendi işini diktirmek için mağaza ya da firma sahipleri atölyelere kendileri sipariş vermektedirler. Görüşülen bir işçi, atölye sahibinin, İstanbul'a ve sahil yerlerine

giderek numune bıraktığını, beğenilen numune sipariş verildikten sonra atölyeye iş geldiğini belirtmiştir. Başka bir işçi ise, “örneğin İstanbul’daki bir mağaza Ruslardan mal talep etmişse, saat kaç olursa olsun atölye sahibine telefon gelir, biz de o işi zamanında yetiştirmek için saatine bakılmadan çağırılırız” demektedir. Sadece kesim yapan atölye sahibi ise önceden ne kadar yapılacağı, ne kadar malzeme gerektiği belli değil. Atölyeleri dolaşırız, modelleri atölyeye gösterip hangi modelden ne kadar ve kaç paraya dikeceğini anlaşıp sonra parça keseriz” demektedir.

Görüşmelerde deri işçileri ve atölye sahiplerinin tamamı gelirlerinin azaldığını belirtmiştir. Deri işçileri, kazandıkları ücret aynı kalsa da zaman içerisinde aldıkları ücretin değersizleştiğini, kendilerini yoksullaştırdıklarını belirtmişlerdir. Bir işçi, 1996’da şimdi kazandığının 5 katı kazandığını, fakat şimdi bazen haftalarca iş olmadığı için kazanamadığı zamanların da olduğunu belirtmiştir. Bir atölye sahibi ise çalışma sürelerine göre ellerine geçen paranın azaldığını, parça başına verilen fiyatın senelerdir artmadığını, büyük şirketlerin piyasadan aldığı malın fiyatını hep aynı tuttıklarını belirtmiştir.

Deri işçileri ve atölye sahipleri Türkiye’deki deri sektörünün bitmesinin nedenini, Avrupa’nın deri ticaretini, daha ucuz fiyata Hindistan, Çin gibi Asya piyasasıyla yapmaya başlaması olarak görmektedirler. Ancak bununla birlikte görüşme yapılan birçok işçi, deri işçileri olarak yaşadıkları bu olumsuz sürecin nedenini, işçilerin ve patronların yaptıkları hatalardan da kaynaklandığını düşünmektedirler. Görüşme yapılan deri işçilerine göre patronlar işin yoğun olduğu ve patronların (ve işçi olarak dericilerin) çok kazandığı dönemde bozuk ve kötü iş ihraç ettikleri için Avrupalı ve Rus alıcılar Türkiye’den mal alımlarını durduklarını düşünmektedir. Başka bir deri işçisi, özellikle bavul ticareti sırasında Rus müşterilerin (mağaza sahipleri ve Türkiye’den deri satın alan Rus dericileri) Türkiyeli patronlar tarafından dolandırıldığını, piyasada Türklere güvenin kalmadığını, bu yüzden de piyasanın bozulduğunu belirtmiştir. Son olarak iki işçi, atölye sahiplerinin çok kazandığı dönemde, pahalı ve lüks eğlence mekânlarında çok miktarda paralarını rahatlıkla harcadıklarını, birikim yapamadıklarını, bu nedenle de

bazı atölye sahiplerinin geç ödenen borçlar, işçiye verilemeyen ücretler gibi nedenlerle iflas edip atölyeyi kapattıklarını belirtmişlerdir.

Yapılan görüşmelerde deri işçileri ve atölye sahipleri parça başına alınan ücretlerin yeterli olmadığını belirtmişlerdir. Alınan bilgilere göre yaklaşık 10 seneden beri parça başına verilen fiyatın artmıyor oluşu, artan gider masraflarını karşılayamayan deri işçilerinin geçimleri zamanla kötüleştiği belirtilmektedir. Gelirinde artış olduğunu belirten deri işçisi yoktur. Görüşülen atölye sahipleri de 1990'dan 2011'e kadar sürekli güç kaybı yaşadıklarını, 10 makinelik bir atölye 5 makineye, 5 makinelik bir atölyenin 1-2 makinelik atölyelere dönüştüğünü, çoğu atölyelerin ise kapandığını belirtmiştir. Bir atölye sahibi ise dericilerin neredeyse açlık sınırında yaşadıklarını, ellerine para geçmediği için 6 aylık dükkân kirasını veremediğini, evin pazar ihtiyacını bazen iki haftada bir karşılayabildiklerini belirtmiştir. Tek makine çalıştıran başka bir atölye sahibi ise gelirlerinin azalmasıyla geçim sıkıntısı yaşadıklarını, tek makinecinin kazancının olmadığını, sadece mutfak masraflarını çıkarabildiklerini, 3 ay boyunca sahil sezonu döneminde iş yapabildiklerini, geri kalan aylarda sadece mutfak masraflarını çıkarabilmeyi amaç edindiklerini belirtmiştir. Kesim işi yapan atölye sahibi, haftalık eline geçen parayı 60 TL'den hesapladığında dahi, "kira parası, yemek ve çay parası derken 15 TL'sini masraflara" harcadığı, elinde en çok 50 lira para kaldığını, 50 TL'nin ise ev masraflarına yetmediğini belirtmiştir.

Görüşmede deri işçilerine aldıkları ücretler yetersiz geldiğinde, birinden daha fazla ücret talep edip etmedikleri sorulmuştur. Görüşmelerde deri işçileri, parça başına aldıkları fiyatta artış yapması için 2000'den önce atölye sahiplerine taleplerini dile getirirlerken, 2000'den sonra fiyat artışını talep edemediklerini belirtmektedirler. Geçmişte parça başına daha fazla ücret verilmesine ilişkin talepler olurken, bugün ise bu taleplerin olmadığını, en ufak talepte dâhil, işten atılabilme koşullarının olduğunu, birçok derici de parça başı fiyatta artış olmayacağını kabul ettikleri için artık fiyat artışı talep edilmediği belirtilmiştir. Görüşmelerde kesim işi yapan bir işçi, "daha önce çalıştığı yerde 4 kişi kesim yaptıklarını, başka bir atölye sahibi daha fazla para önererek kendilerine orada çalışmalarını için teklif yaptığını ve çalıştıkları atölyenin

patronu ise işçilerini kaybetmemesi için onun da aynı ücreti vereceğini, yeter ki gitmemelerini istediğini” belirtmiştir.

Geçmişe dönük deneyimini anlatan başka bir işçi ise 1994’te çalıştıkları iş yerinde sendikalaşmaya başladıklarını, 80 kişilik bir işyerinde 50 kişiden fazla örgütlendiklerini (sendikalaşmak için % 51 oranını geçtiklerini), fakat sendikanın çalışan işçiyi sattığını, bazı işçilerin de sendika ve patronla gizli olarak anlaşmalarını, sendikalı olanların birer birer sendikadan istifa ettiklerini, sendikalı işçilerin sayısı azaldığı için de sendika girişiminin başarısızlıkla sonuçlandığını belirtmiştir.

Görüşülen işçi ve atölye sahiplerine çalışma zamanları ve çalışma zamanlarının değişimi sorulmuştur. Görüşülen işçi ve atölye sahiplerinin hepsi, sezonun açık olduğu zamanlar işin yoğun olduğunu, sabah 9.30’dan akşam 19’a kadar çalıştıklarını, iş olduğu sürece çalışma saatlerinde sorun olmadığını belirtmişlerdir. İşin yoğun olduğu dönemlerde mesaiye kaldıklarını da belirtmişlerdir. Sezonun 3 ay kadar sürdüğünü, sezon dışındaki 9 ay ise aralıklı ve düzensiz çalıştıklarını, belirli çalışma saatlerinin ve temposunun olmadığını belirtmişlerdir. Sezon dışı zamanlarda işler genellikle düzensiz olduğu, iş geldiğinde akşam 18’de de işe gidebildikleri belirtilmiştir.

Görüşmelerde çalışma sürelerinin yeterli olup olmadığı sorulmuştur. Görüşülen kişiler genelde sezonun açık olduğu dönemlerde, çalışma sürelerinin iyi olduğunu fakat sezonlarda da artık eskisi gibi iş olmadığını, diğer zamanlarda ise çalışma sürelerinin yetersiz olduğu, geçimini sağlayacak kadar iş olmadığını belirtmiştir. Emekli olan işçiler ise çalışma saatlerinin kendisine göre uygun olduğu, yaşları nedeniyle fazla çalışmayı istemediklerini belirtilmiştir.

Görüşmelerde çalışma zamanına göre alınan ücret ve kazanılan para arasındaki ilişki sorulmuştur. İşçiler tarafından parça başına verilen ücretin yetersiz olduğunu parça başına verilen fiyatın en az 25–30 TL olması gerektiğini belirtilmiştir. Atölye sahipleri ise yapılan her işten kendilerine kalan paranın az olduğunu, işçi ücretleri, deri masrafları, kira parası, elektrik-su faturaları gibi giderler

atölyeyi geçindiremediğini belirtmişlerdir. İşçilerin büyük bir kısmı iş olduğu zaman, haftalık 200 TL zor kazandıkların, dericilerin haftalığının en az 250–300 TL olması gerektiğini belirtmişlerdir. Bir işçi, 10 sene önce de 200 TL para aldığını, şimdi de 200 TL para alabildiğini, fakat o zaman paranın değeri olduğu için ve o zaman göre 200 TL iyi para olduğu için kazandığı paranın yeterli olduğunu şimdi ise kazandıkları paranın yetersiz geldiğini belirtmiştir.

Görüşmelerde ücretler az ise buna ilişkin işçilerden (iş yavaşlatma, geciktirme, ustabaşına söyleme ya da patrona söyleme gibi) ne türden tepkilerin geldiği sorulmuştur. Görüşmelerde parça başına verilen ücretin artması için işçilerin bunu talep bile edemediği belirtilmiştir. Talep edildiği an işçilerin işten atılma ile karşı karşıya kaldığını, patronun ister çalış ister çalışma, dışarıda bir sürü çalışacak insan var diyerek, pazarlık dâhil yapmadığını belirtilmiştir. Başka bir deri işçisi, “işçinin kendi kuralını, kendi rakamını bile patronun önüne koyamadığını, koyduğu takdirde işten çıkarılabileceğini” belirtmiştir. Görüşme yapılan bazı işçiler, atölye sahibi ile işçi arasında liyakat ilişkilerinin olduğunu belirtmişlerdir. Küçük atölyelerde işçi ve atölye sahibi arasındaki ilişki arkadaşlık, ahbablık ya da akraba ilişkileri gibi yakın ilişkiler olduğundan, işçi de patrone sigorta talep etmemektedir.

Atölye sahipleri ise işçilerin ücret artış talebine karşı zam vermesinin imkânsız olduğu, mal sahibi ile belli bir parada anlaştığı, piyasada fiyatlar ne ise kendisine de onu verdiği, bu nedenle de işçilere fazladan ücret veremeyeceğini belirtmektedirler. Orta ölçekteki atölyede çalışan işçilerden bazıları ise atölye sahibinin kazanmadığı konusunda söylediklerini yalanlamaktadırlar. Bu işçilere göre, atölye sahipleri yeterince para kazanmaktadırlar. Grup görüşmesinde bazı işçiler, atölye sahibi bazen farklı fiyattan anlaştığını fakat işçiye daha düşük fiyattan iş aldığını söyleyerek işçiye oyun oynadıklarını belirtmişlerdir. Küçük atölyelerde ise atölye sahipleri daha az para kazanmaktadır. Küçük atölye sahipleri, aldıkları işlerden bazen zarar edebildiklerini de söylemişlerdir. Bir işten alınan para, çalıştırdıkları işçiye, kira ücretine, deri alımına ve diğer masraflara bölündüğünde, atölye sahibinin elinde para kalmadığı durumların da olduğu söylenmiştir. Bir işçi,

“öyle atölye sahibi tanıdık arkadaşlarımız var ki, bizden gelip sigara parası istedikleri günler oluyor” demektedir.

Görüşmelerde işçilere fason ya da bağımsız çalışan atölyelerden hangisini tercih ettikleri sorulmuştur. Görüşmeler sonucunda, deri işçileri, fason çalışan atölyelerdense bağımsız çalışan atölyelerde çalışmayı tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Bunun başlıca nedenlerinden birisi, fason çalışan atölyeler, diğerlerine göre makine sayısı fazla olan atölyeler ve iş disiplini daha sıkı olan atölyelerdir. İş disipliniyle birlikte hak veya ücret gaspının fazla olduğu, işçilerin ücretlerini alamama gibi durumlarla karşılaşıldığı ve bununla birlikte ustabaşı baskısının çok olduğu, bu baskıyla birlikte iş stresinin arttığı, işçinin en küçük ücret artışı talebi karşısında pazarlığın söz konusu edilmesi bir yana kolaylıkla ustabaşı tarafından işçiye “yarın sen gelme” denebildiği için fason çalışan atölyelerde çalışmak, bağımsız çalışan atölyelere göre daha az tercih edilmektedir.

Görüşmelerden çıkan sonuca göre, işçiler fason çalışan atölyelerde çalışma üzerinden baskı, ücret geciktirme, işten kolay atabilme/çıkarabilme, hak gaspları, tehdit v.s. gibi durumlarla/olaylarla daha fazla karşılaşmaktadır. Bu yüzden bağımsız çalışan atölyeler, parça-başın için aynı parayı alsalar bile fason çalışan işyerlerinde çalışmak istemediklerini belirtmişlerdir.

Görüşmede işçilere sosyal güvencesi olup olmadıkları varsa isteğe bağlı mı yoksa çalıştıkları atölye tarafından mı ödendiği sorulmuştur. Görüşülen kişilerden emekli olanlar dışında sosyal güvencesi olan işçi yoktur. Sosyal güvencesi olmayan işçilerin çoğu ise daha önceden atölye sahibi tarafından yatırılan sigorta primlerinin olduğu, fakat 10-15 senedir sigorta primlerini ödemediklerini, yatırılan sigorta primlerinin de boşa gittiğini belirtmişlerdir. Sigorta primlerinin geri kalanını yatırmak istedikleri halde, prim ücretlerinin çok fazla olması nedeniyle, sigortalarını isteğe bağlı yatıramadıklarını, bu nedenle de ortalama son 10 yıl sigortasız, sosyal güvenceden yoksun kaldıklarını belirtmişlerdir. Emekli olanlar ise sigortalarını daha önceden para kazanabildikleri dönemde isteğe bağlı yatırarak emekli oldukları için şu anda sigortalarının olduğunu belirtmiştir. Atölye sahibi bir işi, 2000 sigorta günü

olduğunu, emekli olması için 3000 günü daha gerekli olduğunu, fakat bu şartlarda primleri ödeyemediğinden emekli olamayacağını belirtmiştir.

Görüşülen işçilere kendilerinin ve aile bireylerinin sağlık masraflarını nasıl karşıladıkları sorulmuştur. Emekliler hariç, görüşülenler sağlık ihtiyaçlarını kendi imkânları ile karşıladıklarını belirtmişlerdir. Görüşülen kişilerden bazıları, umulmadık hastalıklarda hastane masraflarını karşılamak için para bulamadıklarında komşularından ya da arkadaşlarından borç aldıklarını, sağlık masraflarını bu yöntemle karşıladıklarını belirtmişlerdir. Bir işçi, hastanede ücretsiz bakılmak için muhtardan belge aldığını, fakat ilaçları kendi imkanları ile ödediklerini belirtmiştir. Atölyeyi çocuklarıyla çalıştıran kişi de sağlık masraflarını karşılayamadığını, eczaneye 300 TL borcunun olduğunu, eczane tanıdık olduğu için borçla ilaç verdiğini belirtmiştir.

Görüşmelerde deri işçilerinin ve atölye sahiplerinin sorunları sorulmuştur. Görüşmelerde belirtilen başlıca sorunlar, parça başına verilen ücretlerin 10-15 senedir artmamış olması, deri fiyatlarının pahalı olması, sigorta-güvencesiz ve sağlıksız koşullarda çalışıyor olmaları, dericilerin sağlık koşullarının olmadığı için kanser, akciğer ve solunum rahatsızlıkları yaşadıkları ve son zamanlarda ölümlerin olduğu, işçiler arasındaki birlikteliğin ve güvenin kırılmış olması, görüşmelerden elde edilen başlıca sorunlardır.

Görüşmelerde deri işçileri, dericiliğe devam etmelerinin nedenini “düzelir umudu” olduğunu belirtmişlerdir. Bir işçi “Ha bugün ha yarın bir şeyler değişir diye bekledik. Şimdi de belki bir şeyler değişir” derken bu umudu dile getirmektedir. Görüşme yapılan bir başka derici “bu yaştan sonra başka bir iş yapamayız, mecburen katlanıyoruz. Belki Rusya ile aralar düzelse ihracat da artar” demektedir.

Görüşmelerde işçilere geçmişe ve bugüne ilişkin grev, iş yavaşlatma, iş bırakma gibi eylemlikleri hatırlayıp hatırlamadıkları, kendilerinin katılıp katılmadıkları sorulmuştur. Geçmiş iş yaşamlarına ilişkin sorular sorulduğunda, görüşülen kişilerin hepsi, 2000'lere kadar atölyelerde, ufak ya da orta çapta

hareketlilik olduğunu belirtmişlerdir. Deri işçileri ve atölye sahipleri, özellikle 1990–2000 arası bazı atölyelerde sigorta, sendika, parça başına verilen ücretler ve diğer haklar için grev-iş bırakma, sendikalı olma gibi eylemler gerçekleştirildiğini belirtmişlerdir. Görüşülen işçilere geçmişe yönelik, işçiler tarafından talep edilenlerin atölye sahibi tarafından verilir verilemediği (taleplerin gerçekleşip gerçekleşmediği) sorulduğunda, genellikle işçilerin, talep ettiklerini aldıkları yönündedir. Bugün için taleplerin karşılığında ise direkt işten atılmayla karşılaşmaktadır.

Görüşmelerde, deri piyasasının aşırı mal talebi olması ve deri piyasasında kazancın çok olması nedeniyle, deri işçileri parça başına istedikleri fiyatı alabilmektedirler. Genellikle talepler, parça başı ücretin artırılması yönündedir. Parça başına verilen ücretin artırılması yönündeki eylemler ya iş yavaşlatma şeklinde olmakta ya da atölye sahibine tamamen işi bırakıp başka bir atölyeye gideceklerini söylemeleri şeklinde olmaktadır. Görüşülen bir kişi 1990’larda 6 yıl çalıştığı atölyede parça başına zam almak için işi durdurduklarını, yavaşlattıklarını, günde 10 iş dikiyorlarsa, 3 iş diktiklerini, patronun da istedikleri ücreti vermek zorunda kaldığını belirtmiş, şu anda ise bu eylemin mümkün olmayacağını, patronun anında kapı dışarı koyabileceğini belirtmiştir.

Araştırma bulgularına göre, deri işçilerinin bazıları, parça başına fazla ücret verdiklerini ilan eden atölyelerin Kapılar Bölgesi’ne astıkları ilanları yırtmaları (bunlar genelde işçileri kandırmaya yönelik atölye sahibi ya da işveren stratejileridir: Bu konuya da değinilecektir), sorunsuz bir geçiş olarak vurgulanan bilinçlilik meselesi, sadece eylemsel bir karşı duruş olarak anlaşılmaktadır. Oysa burada, ucuz emek niteliğine düşen, yaşama stratejileri azalan deri işçilerinin daha önceki dönemlere göre taleplerini azaltmaları ya da ortadan kaldırmalarının

Görüşmede atölye sahiplerine ve deri işçilerine yaşanan sorunlar ve sıkıntılar için ne yapılabileceğini, nasıl düzeleceği sorulmuştur. Görüşülen işçiler ve atölye sahiplerin istekleri farklılaşmaktadır. Atölye sahiplerine göre dericilerin durumunun düzelmesi için gittikçe pahalılaştan deri fiyatlarının aşağı çekilmesi gerektiğini

belirtmişlerdir. Deri fiyatlarının pahalı olması, küçük atölyeyi işleten dericilerin deri alamamasına neden olduğunu, deri fiyatları artınca da işin maliyeti üstüne konulduğunda firmalar, maliyet kısmını aşağı çekmek istediklerinden ucuza iş yaptırdıklarını belirtmişlerdir. Bazı atölye sahipleri deri alamadıkları için “geri dönüşüm” dedikleri, fabrikaların, tabakhanelerin ya da büyük deri işletmelerinin attığı deri artıklarını parayla satın alıp çocuk deri ceketleri ya da buna benzer işler diktiklerini belirtmişlerdir. Deri pahalı hale geldiği için, eskiden çöpe atık sayılan deri parçaları bugün büyük firmalar tarafından satılmaya başlandığını, durumun ciddiliğinin bu derece olduğunu belirtmişlerdir. Bir başka atölye sahibi, dericiler için yapılması gereken şeyin çoktan yapılmamış olduğunu, burada Yeşildere’ye arıtma tesisi kurularak tabakhanelerin ve büyük deri firmalarının burada kalması gerekirken, sanayi bölgelerine taşındığını, bu nedenle de deri piyasasının çökmesiyle birlikte dericilerin de yaşamının değiştiğini belirtmiştir.

Deri işçilerinin ise yapılması gerektiğini söyledikleri ilk şey, parça başına verilen ücretin artmasıdır. İşçilere göre ortalama 10 yıldır parça başına verilen ücretin artmadığını, İstanbul’da parça başına yapılan işin İzmir’den yüksek olduğunu, acil olarak deri işçisi için ihtiyaç olan parça başı ücretlerin yukarı çekilmesi gerekmektedir. Deri işçilerine göre bir başka sorun, deri işçileri arasında birlik ve güvenin olmadığıdır. 10 sene öncesine kadar, deri işçileri, birbirlerine güvenerek haklarını ararlarken, bugün birbirlerine güvenmedikleri ve bir arada duramadıkları için iş alabilmek için az ücreti kabul eden deri işçisi, daha da düşük fiyata çalıştırılmaktadır. Bir işçi, atölye sahiplerinin işçiler hakkındaki fikirlerinin “köle tuttum, ailesini doyursun yeter” şeklinde olduğunu, bu nedenle de işverenlerin “fazlasını verirsek, işçi kendi işine bakar, kendi atölyesini kurmaya girişir” diye düşünmeleri nedeniyle karın tokluğuna çalıştırıldıklarını belirtmiştir. İşçiler arasındaki ortak taleplerin olmaması, isteklerin ve taleplerin bireysel olarak halledilmeye çalışılması da işçiler arasındaki ortaklığı bozan bir durum olarak belirtilmiştir.

Görüşülen işçilere ve atölye sahiplerine geçmişte işten atılıp atılmadıkları, atıldıkları durumlarda nereye başvurdukları sorulmuştur. Bu soru, işçilerin ya da

işçilikten gelmiş atölye sahiplerinin bireysel mücadele biçimlerini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Görüşmelere göre işçilerin hemen hepsi geçmişte atölye sahipleri karşısında taleplerinin olduğunu belirtmişlerdir. Taleplerini patrona bildiren işçiler ya işten atılmışlardır ya da talepleri yerine getirilmediği için çalışmaya devam etmişlerdir. İşten çıkarılan işçilerden bazıları başka atölyelerde çalışmaya devam etmişler bazı işçiler ise atölye sahibini sigortasız işçi çalıştırdığı için çalışma bakanlığına şikâyet etmişlerdir.

Grup görüşmesinde işçiler Çalışma Bakanlığı'nın, işçilerin şikâyetlerini göz önüne alması için, işçilerden orada çalıştıklarını kanıtlayan doküman, belge ve şahit istemektedir. Fakat işçilerin çoğu zaman aldıkları ücretin dokümanı olmadığı için kanıtlayamadıklarını orada çalıştığını kanıtlayacak belge bulamadıkları için de tazminat alamamaktadırlar. Çalışma Bakanlığı'na başvurarak tazminat kazanan işçilerin ise atölye sahibinin kendileri için hesapladıkları haftalık hesaplarını saklayarak, atölyede fotoğraf çekerek ve eğer kabul ediyorsa çalışma arkadaşlarından şahit gösterdiklerini, bu yöntemle zar zor tazminat haklarını kazanabildiklerini belirtmişlerdir. Kapılar Bölgesi'ndeki işçilerin sigorta talebinin olmamasının yanı sıra işten çıkmaları dâhilinde Çalışma Bakanlığı'na şikâyet etmemelerinin nedeni, yukarıda da belirtildiği gibi liyakat ilişkilerinin varlığı ve en önemlisi de küçük atölyelerde işçilerin sabit bir çalıştığı yerin olmamasıdır. Son zamanlarda işçiler çağrı usulüyle çalışmakta, nerede iş varsa, sadece parça başı yaptığı iş üzerinden parasını almakta, çağrışan işçiler ise tanıdık aracılığıyla iş bulduğundan, sigorta talebinin ya da Çalışma Bakanlığı'na şikâyet gibi niyetin açığa çıkmadığını belirtmişlerdir.

Görüşülen kişilere makineci ve ayakçı arasında bir ayrım olup olmadığı, makinecinin mi ayakçının mı avantajlı konum olduğu sorulmuştur. Sorunun sorulma amacı ise, atölye içinde sınıf konumları hiyerarşisi olup olmadığını öğrenmektedir. Görüşülen işçiler ve atölye sahiplerine göre makineci ve ayakçı arasında bir ayrımın olmadığı, makineci ve ayakçının aynı eşitlikte olduğu belirtilmiştir. Bir işçi makineci ve ayakçı arasındaki ilişkiyi biri olmadan diğerinin olmayacağı karı-koca ilişkisi olarak değerlendirmektedir. Başka bir işçiye göre dericilikte iyi ya da kötü makineci

ve ayakçının olabileceğini belirtmiştir. Görüşmeler sonucunda makineci ve ayakçı arasında hiyerarşik olarak çalışma konumlarından söz edilememektedir. Ayakçılık, birçok iş kolunda vasıfsız eleman gibi konumlanırken, dericilikte ise tam tersidir. Ayakçı bir işçinin vasıflı ve nitelikli olması gerektiğini, kimi zaman makineciyi de yönlendirdiği belirtilmiştir.

Deri işçilerine ve atölye sahiplerine iş dışı zamanlarında neler yaptıkları sorulmuştur. Burada derici işçisi ve atölye sahiplerinin yaşam tarzları öğrenilmek istenmiştir. Görüşülen işçi ve atölye sahiplerinin hepsi dericilerin alkol alma sıklığının oldukça fazla olduğunu belirtmişlerdir. Öteden beri deri işçilerinin alışkanlıklarından biri olan alkol tüketimi, deri işçisi için öteden beri var olan eğilimdir. 2000 öncesi dönemde de sonrası dönemde de deri işçileri alkol içmektedir.

Görüşmelerde deri işçileri ve atölye sahipleri “alemci” olarak tabir ettikleri bir yaşam tarzını vurgulamışlardır. Deri işçileri ve atölye sahipleri iş saatlerinden sonra ya da işin olmadığı saatlerde arkadaş ortamlarını kurarak alkollü ortamın kurulmasını “alemci” olarak tabir etmektedirler.

Deri işçilerinin alkol tüketmesinin nedenlerine bakıldığında, mülakatlarda, deri işinin stresli ve yorucu bir iş olması nedeniyle, işçilerin ancak alkol alarak rahatladıkları belirtilmiştir. Sadece bir kişi ise alkol alımının sorumsuzluk olduğunu, içmek için her şeyin bahane olabileceğini belirtmiştir. Görüşmelerde alkol almadığını belirten işçiler, genellikle boş vakitlerini ailesiyle geçirdiğini, çocuğuyla ilgilendiğini belirtirken, alkol alan işçilere yönelik fikirleri ise ailesi ile arasının kötü olduğu yönündedir. Alkol kullanmanın nedenini işin stresi ve yoruculuğu olduğunu düşünen işçiler ise ailelerle ilgili problemlere daha çok ekonomik nedenle bakmışlardır. Örneğin bir görüşmeci, “sahil işi” olduğunda sahil bölgelerine çalışmaya giden işçilerin gece hayatı olduğu için işe geç geldiklerini, zamanında gelse de yorgun ve alkolün etkisi olduğundan ya yanlış iş dikerek hata yaptıklarını ya da verimli çalışmadıklarını, birçok işçinin bu tür yerlerde para kazanamadıklarını, bütün paralarını gece saatlerinde harcadıklarını belirtmiştir. Görüşülen kişilerin bazıları ise

birçok dericinin alkollü içki alışkanlığı olsa da bütün deri işçilerinin alkol kullanmadığını örneğin kendisinin alkollü içecek içmediğini belirtmişlerdir.

Dericiler aile ile ilgili sorunlarında, aile içi geçimsizliğin ve dericiler arasında boşanma oranlarının çok fazla olduğunu belirtmişlerdir. Çok iyi para kazanıldığı dönemlerde dericilerin gezmeye, eğlenmeye düşkünlükleri sorun doğurmazken, daha az kazandıkları bugünlerde alışkanlıkların devam ediyor olması, ailede huzursuzluklar yaşanmasına neden olduğu belirtilmiştir. Ailedeki geçimsizliğin boyutları artarak boşanmalara neden olduğu bazı derici eşlerinin evi terk ettiği, bazı deri işçilerinin ise kendileri evi terk etmek zorunda kaldığı belirtilmiştir. Görüşmelere göre boşanan dericilerin çoğunun kalacak evinin olmaması nedeniyle atölyelerde ya da ucuz otel odalarında kaldıkları belirtilmiştir.

Dericiler arasında iddia, şans topu, sayısal, at yarışı gibi oyunları sık oynayıp oynamadıkları sorulmuştur. Sorunun sorulma amacı, dericilerin alışkanlıkları, yatkınlıkları açısından bu türden oyunların oynanmasının yaygınlığını ve bu şans oyunlarına bakış açılarını değerlendirmektedir. Görüşülen kişiler, at yarışı, iddia gibi şans oyunlarının, dericiler için “umut kapısı” olduğunu belirtilmiştir. Bir işçi, Kapılar Bölgesi’ndeki atölyelerin bulunduğu yerin arka taraflarında bulunan ‘ganyan bayiiinin’ deri işçileriyle dolduğunu, şimdi ise dericilerin iddia, şans topu gibi birçok şans oyunlarını sık oynadıklarını belirtmiştir.

6. BÖLÜM: SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışmada, İzmir Kapılar Bölgesi'nde bulunan deri işçilerinin ve atölye sahiplerinin bir sınıf olarak toplumsal dünya deneyimleri anlaşılmasına çalışılmıştır. Sömürü ilişkilerinin kurulduğu sınıfsal topografyada liberal esneklik, toplumsal karşıtlıkları gizleyerek sınıflara bölünmüş bir yer olan toplumsal dünyanın düz bir haritasını çizmeye çalışırken, bu araştırmada da liberal illüzyoncu esnekliğin gizlediği sömürü ilişkilerinin geliştirdiği ilişki ağları, alandaki deri işçileri ve atölye sahiplerinin (öznelerin) kabul ve reddedişleri (boyun eğişleri) gibi bir takım deneyimler anlaşılmasına ve açıklanmaya çalışılmıştır.

6.1. Kapitalizm ve Deri Atölyeleri

Thompson'un deyimiyle, kapitalizm, sadece sanayi örgütlenmesiyle, makine gücüyle kurulmamış, aynı zamanda ev eksenli çalışanlarla, tarım işçileriyle, düzensiz-vasıfsız iş hacmi ve işçi kitleleriyle de oluşmuştur. Vahşi kapitalizm olarak nitelendirilen dönem, fabrikada çalışan erkek işçi topluluğuyla birlikte, fabrika dışında çalıştırılan erkek, kadın ve çocukların ucuz emeğine de azami düzeyde ihtiyaç duymuştur. Bu nedenle Keyder'in belirttiği gibi düzensiz iş her zaman vardı; bu yeni bir şey değil. Sermayenin sömürüyü arttıran en bariz girişimi, fason iş vermekle ve parça başı esasına göre işi dışarıya ihale etmekle, tam istihdamlı, düzenli, sigortalı ücretli işçilerin toplam istihdamdaki oranını düşürmekle sağlanmaktadır (Keyder, 1998: 225). 1990'dan bu döneme kadar ev eksenli çalışanlar, sabit işi belli olmayanlar, geçici işlerde çalışanlar, yarı zamanlı çalışanlar iş gücü piyasalarında, çalışma ilişkilerinde sayıları artmakta ve tüm bu güvencesiz emek sunum biçimleri başat hale gelmektedir. Kapılar Bölgesi'nde güvencesiz, kayıt dışı ve parça başı gibi esnek çalışan deri işçileri, bugünlerde birden/aniden orada doğmamıştır. Deri işçileri tarihsel süreç içerisinde, sınıf deneyimleriyle kendilerini oluşturmuş, değişim ve oluşum sürecini bir sınıf konumu olarak yaşamışlardır. Bu

nedenle de kapitalizmdeki yapısal değişimi deneyimleyen deri işçileri, tarihsel bir gerçeklik olarak tarih yazımında yer almak durumundadırlar.

Kapılar Bölgesi'nde deri işçileri, en az 30 senedir atölyelerde (kısmi anlamda) kayıt dışı, sigortasız-güvencesiz çalışmakta, parça başı olarak iş yapmaktadırlar. Kapılar Bölgesi'nde toplanan deri atölyeleri tıpkı parçalara ayrılmış fabrika görevini görmektedir. Başka bir deyişle, Kapılar Bölgesi deri sektörü, işlevsel olarak büyük bir "fabrika" görevi görmektedir. Deri sektörünün özgül yapısından kaynaklı, Türkiye'deki sanayileşme hamleleri bu sektörde yaşanmazken küçük atölyeler, büyük fabrikaların işlevini üstlenmiştir. Kapılar bölgesinin görünür olan kısmı mekânsal olarak küçük iş sahası ve üretim mekânı olması iken; görünmeyen kısmı ise iş sahasındaki parça başı ücretlendirmeye, sigortasız, güvencesiz ve kayıt dışı çalıştırılmaya dayalı esnek sömürü ilişkileridir.

Fordist ve Keynes tarihin kenarında kalmış Kapılar Bölgesi'ndeki deri işçileri geçiş döneminden farklı şekilde etkilenmiştir. Bu nedenle, deri işçileri neo-liberal süreci, örgütlü sanayi/fabrika işçilerinden farklı şekilde deneyimlemiştir: Ne düzenli, sigortalı ve sendikalı işlerini ne de fabrikalarını kaybetmişlerdir. Ama yine de deri işçileri, esnek kapitalizmin liberal piyasalarından etkilenen en önemli sektör olmuştur. Son süreçte kapitalizmin karanlık, merdivenaltı, bodrum kat, yer altı atölyelerinde hiçbir hakka sahip olmadan, kayıt dışı çalıştıklarından (çalıştırıldıklarından), işçi olarak bile görölmedikleri, sağlık ve emeklilik güvencesi gibi haklardan yoksun olan işçi sınıfının en avantajsız kesimlerini oluşturmaktadırlar.

Her ne kadar esnek üretim Kapılar Bölgesi'ndeki işin örgütlenmesini işin yapıma biçimini değiştirmese de çalışma ilişkilerini ve özellikle de sınıf ilişkilerini derinden etkilemiştir. Bu nedenle, esnek üretim şekli, Kapılar Bölgesi'ndeki deri işçileri için yeni bir olgu değildir. Fakat toplumsal yaşamın 1970'lerde geçirdiği dönüşümler, Kapılar Bölgesi'ndeki üretim tarzını değiştirmese de 2000'lerde deri piyasasındaki değişimler, bölgenin çalışma ilişkilerini, üretim ilişkilerini, sosyal ilişkilerini ve sömürü ilişkilerini tepeden değiştirmiştir. Esnek üretimin, üretim

ilişkilerinde başat hale gelmesiyle deri işçileri, ücretleri, iş güvenceleri ve sosyal haklarıyla birlikte kontrol edebildikleri yaşamlarını da kaybetmişlerdir.

Deri sektörü ihracat yoğunluklu bir sektör olduğu için, deri sektörünün dünyadaki liberal piyasa ilişkilerinin değişmesinden doğrudan etkilenmeleri araştırma yaptığım deri işçilerinin tarihlerinin kırılma noktalarından birini oluşturmaktadır.

6.2. Fasonluk ve Bağımsız Atölye Ayrımı

Araştırma sonucuna göre, işçiler fason çalışan atölyelerde çalışma üzerinden baskı, ücret geciktirme, işten kolay atabilme/çıkarabilme, hak gaspları, tehdit v.s. gibi durumlarla/olaylarla daha fazla karşılaşmaktadır. Bu yüzden bağımsız çalışan atölyelerdeki işçiler, fason atölyelerin parça-başına verdiği paranın aynısını alsalar bile fason yapan işyerlerinde çalışmak istemediklerini belirtmişlerdir.

Bağımsız çalışan atölyelerde ve küçük atölyelerde ise atölye sahibi ve işçi arasında kurulan birebir diyalog stresli iş disiplinini azaltmaktır. Bağımsız çalışan işçiler ve atölye sahibi arasındaki ilişki daha birincil derecede ilişkilerdir. Bağımsız çalışan atölyeler daha küçük atölyeler olduğundan, ustabaşı olmamakta ya da patron da iş üretme sürecine katıldığı için, patron ve işçiler arasındaki diyalog ve iletişim, birincil dereceden ilişkiler doğurmaktadır. Bu durumda patron ve işçi arasındaki modern sınıf ilişkilerinden çok geleneksel birincil ilişkileri ön plana çıkarmaktadır.

Atölyelerin işleyiş tarzları ve iş süreçlerinin örgütlenmesi açısından atölyeleri fason çalışan ve bağımsız çalışan olarak ayırdığımızda işçilerin tercihlerinde bir farklılık görülmektedir. Fakat buradaki çalışma ilişkilerine baktığımızda, bağımsız çalışma şekliyle fason çalışma şekli arasında üretim biçimi açısından bir fark olmadığı söylenebilir. Neticede ister büyük firma sahiplerine fason iş yapan atölyeler olsun isterse sahil kenarındaki mağazalara iş yapan bağımsız atölyeler olsun, her iki atölyede de esnek üretim tarzının getirisi olan parça başı ve kayıt dışı çalışma ilişkisi uygulanmakta, bu atölyeler aracılığıyla deri piyasasının (firmalarının) talebi

karşılanmaktadır. Yasal olarak ne bu atölyeler ne de atölyede çalışan işçiler, işin asıl sahibi olan firmalarla-mağazalarla hiçbir bağı yoktur. Fakat üretim ilişkisine baktığımızda yasal boşluklardan yararlanan şirketler/firmalar, kayıt dışı, güvencesiz, sigortasız işçi çalıştırmış olmaktadır. Başka bir deyişle, ister fason atölyelerde olsun isterse bağımsız çalışan atölyelerde olsun, firma sahipleri (patronlar) her iki durumda da işçilerin sorumluluklarını üstlerinden atarak atölyelerdeki ucuz ve kayıt dışı olan iş gücünü kendi sınıf çıkarlarına göre kullanabilmektedir. Bu konuda toparlama yapılacak olursa; fason ve bağımsız çalışan atölyeler arasında iki fark vardır: İlki, fason çalışanlar tek bir şirket/mağaza için üretim yapmakta, bağımsız çalışan atölyeler ise farklı şirketlere/mağazalara üretim yapmaktadır. İkinci fark, yukarıda da tartışıldığı gibi iş süreci açısındandır. Fason atölyelerde emek sömürüsü yanında, kontrol ve baskı mekanizmaları da sıkı çalıştığından, işçiler fason atölyelerde çalışmaktansa bağımsız atölyelerde çalışmayı tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Fason ve bağımsız çalışan atölyeler arasında benzer olan tespit; emek açısından bakıldığı zaman, deri işçileri neticede aynı sömürü koşullarını yaşadığından pek fark görülmemektedir.

6.3. Atölye Sahibi-İşçi İlişkisi

Kapılar Bölgesi'nde atölyelerde kurulu olan "patron-işçi" karşıtlığının, klasik teorideki gibi zemini olmadığını söyleyebiliriz. Klasik teoride emek sadece iş gücüyle var olurken patron sermayesiyle var olmaktadır. İşçi ve patron arasındaki ilişki, uzlaşsızlıklar, başka bir deyişle "çatışmalı" bir ilişkidir. Ancak, deri atölyelerinde patron, iş sürecine hem sermayelerini hem de emeğini katmaktadırlar. Atölye sahibi üretim sürecine emeğini kattığı için, işçiler atölye sahibini (patronu) kendi sınıf konumlarına yakın görmektedirler. Kısmi uzlaş ile kurulan bir ilişkinin varlığı, başka bir deyişle geçişken sınıf ilişkilerinin varlığı söz konusudur. Fakat buradaki zorunlu uzlaş, gönüllülük çerçevesinde tartışılması yerine, esnek piyasanın sömürü ilişkilerini gizleme becerisi (Bourdieuca anlamda illüzyon) üzerinden tartışılabilir. Çünkü işçi ile atölye sahibi arasındaki uzlaş (uzlaş kavramını çatışma karşıtı olarak kullanıyorum) ya da sömürü ilişkilerinin görünmezliği, işini/malını

atölyelere veren büyük şirketlerin-patronların kendi sınıf konumunu silikleştirmesinden, sermaye konumunu görünmez kılmasından kaynaklanmaktadır.

Atölye sahibi olarak patronun, her an işçi konumuna düşebilecek bir sınıf konumu vardır. Çünkü sömürü mekanizmasında bölüşüm ilişkilerinde, kendisine kalan kar, piyasaya tutunamamasını ya da yükselmesini sağlayamamaktadır. Diğer yandan, sömürü ilişkilerinde hiyerarşik olarak emeği kontrol eden bir konum olması nedeniyle, “suç ortaklığından” kaçamamaktadır.

Atölye sahipliği-işçilik arasındaki ilişkinin bir başka boyutu da sınıf atlama-sınıf düşme üzerinden gelişmektedir. Thompson’un İngiliz İşçi Sınıfı’nın Oluşumu kitabında, İngiltere’deki işçi sınıfının oluşumunu, halkın ahlaki ekonomisinden işçi sınıfının politik ekonomisine geçişi olarak kavramsallaştırmaktaydı. Ahlaki ekonomi, halkın yaşamak için temel ihtiyacı olan ekmeği bulamadıkları durumlarda fırınları basarak kendi talep ettikleri fiyat üzerinden ekmeği satın almakta ya da yağmalama yapmadan ekmeği satış yerlerini tahrip etmektedirler (Thompson, 2006). Thompson, liberal piyasaya bağlanmış hububat yasaları nedeniyle artan ekmeği fiyatları gibi ekonomik konulara, halkın ahlaki yargılarla tepkiler geliştirdiğini anlatmaktadır. Benzer bir olgu Kapılar Bölgesi’nde bir ilişki biçimi olarak işçilerin ahlaki yargılar üzerinden pratikler sergiledikleri söylenebilir. Kayıt dışı çalışan küçük atölyelerin işçileri sigortalamadıkları için, işçiler atölye sahiplerinin “kendi ücretlerimizi ödeyemediği halde bunun ötesinde nasıl bir şey isteyebiliriz ki” düşüncesini oluşturabilmektedirler. Hatta bazen işçiler, atölye sahibine acıyarak yük olduğunu hissettiği anda işi kendisi bırakmaktadır. Bazı işçiler de daha fazla çalışıp atölye sahibini kalkındırma gayreti içine girmektedir. Atölye sahipleri 12 ay boyunca iş alamayınca, atölyeyi kapatmak durumunda kalmakta, düşük bir fiyatla makineleri satmaktadır. Bir başka işçi hevesle atölyeyi satın almakta, biri batarken diğeri sınıf konumunu yukarıya çekmek istemektedir (Köz, 2003:38).

Atölye büyüdükçe, yani mülkiyet büyüdükçe, üretim, bölüşüm, dağıtım ilişkilerinde atölye sahiplerinin klasik teorideki patron konumuna yaklaştıklarını söyleyebiliriz. Orta büyüklükteki atölye sahiplerinin çalıştırdıkları işçi sayısının ve

kar payının fazla olması, onları işçilerle çalışma ortamından mekânsal olarak ayıştırdığı gibi, sınıf konumları olarak da ayıştırmaktadır. Orta büyüklükteki atölyelerde çalışan işçilerin algısında, işçi-atölye sahibi arasındaki sınıfsal ayırım netleşmekte ve ilişki olarak daha ayırık-öteki ilişkisi açığa çıkmaktadır. Aynı zamanda orta büyüklükteki atölyelerde çalışan işçiler atölyelere işyeri, atölye sahibine patron söylemini kullanma eğiliminde iken, küçük atölyelerde çalışan işçiler atölyelere dükkân, atölye sahibine ise patron ve atölyenin sahibi deme eğilimindedirler. Bu konuya ileride değinilmiştir.

6.4. İşveren ve İşçi Arasında Bir Ara Konum: İş Dağıtan

Küçük atölyelerde genelde, atölye sahipleri de emek sürecine katılarak diğer işçiler gibi çalışmaktadırlar. Fakat atölye sahipleri yanında işçi çalıştırdığı ve iş gücü satın aldığı için atölye sahibinin emeğini iş sürecine katması diğer işçilerden farklı olarak onu ayırır. Kendi emeğini iş sürecine katmasının pratik nedeni, piyasada kalabilmesi için daha az işgücü satın alarak maliyeti düşürme stratejisidir. İşçilerin iş sürecine katılımı ise işçi kalabilme, yani toplumsal var oluşunu (işçilik) sürdürebilme çabasıdır.

Kapılar bölgesinde atölye tarzı çalışma tipinin doğurduğu özgül bir ara konumdan ya da klasik çalışma konumlarından farklı bir ara konumun doğduğundan bahsedebiliriz. Atölye sahiplerinin, “işveren” ile “iş dağıtan” arasında bir sınıf konumundadır. Klasik anlamda sınıf konumları işveren-işçi ayrımını doğururken, deri atölyelerinde işin asıl sahibi ana şirketi işveren olarak kabul edildiğinde, atölye sahiplerini “iş dağıtan” olarak görülebilir. Yapılan görüşmelere göre, işin asıl sahibi olan ana şirket veya asıl firma, işçiler tarafından bilinmektedir. Bu nedenle işçiler asıl patron olarak işlerini yaptıkları büyük firmanın olduğu bilincindedirler. Başka bir deyişle işçiler, iş sürecinin ve üretim ilişkilerinin farkındadırlar. Fakat işçiler işverenin yani asıl işin sahibi olan patronunu bildikleri halde, bu şirketlerden hiçbir hak talep edemeyeceklerini kabullenmekte. Yine aynı şekilde deri işçileri, atölyenin ve kendilerinin asıl firmaya ait olmadıklarını, fason üretim veya sipariş olarak üretim yaptıklarını bilmektedirler. Sonuç olarak, bu asıl işveren ile işçi arasındaki kopuk bağ işçiler tarafından içselleştirilmiştir-kabullenilmiştir. Bazı

işçiler üretim yaptıkları firmanın, işçinin muhatabı olduğunu-olması gerektiğini düşünürken bazı işçiler ise böyle bir muhataplığı düşünmemektir. Neticede kayıt dışı ve güvencesiz çalışma koşullarında asıl firma, yani “sermaye ile emek karşıtlığı” kopuk ilişki olarak kurulduğu için sömürü ilişkisi hem hukuksal hem de toplumsal eyleyenlerin “kurulmuş kanıları” nedeniyle (Kapılar Bölgesi deri işçileri-atölye sahibinin kanıları), en küçük talepleri baştan tıkayan mekanizmalar olarak işlemektedir. “Benim işçilerim değil” diyen asıl firma patronunun fikri, alandaki işçiler ve atölye sahiplerinin fikrine dönüşmüştür. Buradaki liberal piyasa kuralları, bu kuralları meşrulaştıran yasal/hukuksal kurallar, Gramsci’nin kavramıyla işçinin kendi çıkar konumundan doğan fikri (benim yaptığım iş kimin ise talebime onun kulak vermesi gerekir) hegemonya altına almıştır.

Esnek çalışma tarzı olan kayıt dışı ve güvencesiz çalıştırılma tipinin sömürü ilişkilerinin devamını sağlamada tampon bir mekanizma olan “iş-dağıtan sınıf konumu” yani atölye sahibini doğurduğunu söyleyebiliriz. Bu iş-dağıtan konumu hem atölyede emeğiyle çalışıyor olması hem de üretim aletlerine/araçlarına sahip oluyor olması, atölye sahibini, sömürü ilişkilerinde tampon mekanizma işlevini gören bir ara konum olarak doğmasına neden olmaktadır.

İş dağıtanın konumu, Türkiye’deki sınıf tarihinde önemli bir yeri olan “esnaf” konumunun işlevine yakın bir konumdur. Ara mekanizma olarak esnaf da hem kendi dükkânını açarak mülkiyet üzerinden kendini var eder hem de açtığı dükkânda kendi emek gücüyle çalışarak kendi varoluşunu yeniden üretir. Küçük bir parantez açarak belirtilirse, Türkiye’de dükkân ile işletme arasındaki fark aslında, atölye ile işyeri arasındaki fark gibi ayrılmıştır. Dükkân, küçük esnafın mülkiyetine, işletme ise büyük esnafın mülkiyetine gönderme yapar. Türkiye’de işletmelerin birçoğunun, kendi emek gücünü de ortaya koyan küçük esnafın sınıf konumundan; sermayesini ortaya koyan, emek gücü satın alan bir konuma doğru yükselen sınıf konumu olduğu söylenebilir. Türkiye’de esnaflık meselesinde olduğu gibi deri atölyelerinde de işveren- iş dağıtan arasında sınıf konumları açısından net bir ayrım koyulamayacağını; fakat genel eğilimler dâhilinde bu tespitlerin geçerli olduğunu belirtmek gerekir. Buradaki esnaf ve atölye sahibi arasındaki ilişki, görüşmeler

esnasında da aile emek gücüne dayanan ve tek makine ile çalışan atölye sahibinin ve çocuklarının kendilerini “derici” yanında “esnaf” olarak da adlandırmaları ile ipucu vermektedir.

6.5. Kapılar Bölgesi Deri İşçileri

Engels’in İngiltere’de *Emekçi Sınıfın Durumu* adlı kitabında İngiltere’deki dokuma işçilerinin oluşumunu anlatır. Kapılar Bölgesi İşçi Sınıfı’nın oluşumunu, İngiliz İşçi Sınıfı’na indirgememekle birlikte Engels’in tespitlerine benzerlik taşıdığı söylenebilir. İngiltere’de dokunacak ip sayısı yetersiz olduğundan, şehirler etrafında kurulu köylerde dokuma tezgâhlarında çalışan köylüler, el tezgâhlarıyla piyasanın talebini karşılayacak kadar üretebilmekteydiler. Zamanla buharlı makinenin üretimde kullanılmasıyla makinenin ürettiği ip sayısı arttığında ve tezgâhlarda üretilen mal miktarı pazarın ihtiyacını karşılayamaz duruma geldiğinde manifaktür üretim önemli hale gelmiştir. İplik üretiminin maliyeti düşmesi ve pazarın dokuma ihtiyacı nedeniyle işçi ücretleri artmaya başlamıştır. Ücretlerde artış olduğundan köylüler, tarlalarda ve çiftliklerde çalışmayı bırakarak tüm gün dokuma tezgâhlarında çalışmaya başlamışlardır. İşçiler haftada sekiz saat ya da eğer iş yoğunluğu fazla ise daha uzun sürelerde çalışarak daha fazla para kazanmaya başlamışlardır (Engels, 2007:29–47).

Engels’in İngiliz İşçi sınıfı için aktardığı tarihsel oluşum, İzmir Kapılar Bölgesi’ndeki deri işçilerinin oluşumuyla benzerlik göstermektedir. Avrupa ülkelerinin ve Rusya’nın deri malı ihtiyacını Türkiye’deki deri sektörünün karşıladığı dönemler, Kapılar Bölgesi’nde deri işçilerinin sayısı, üretilen mal ve deri sektöründeki hareketliliği arttırmıştır. Aynı zamanda yine ham derinin bol ve ucuz olması nedeniyle tabakhaneler ve deri atölyeleri sürekli iş yapabilmektedir. Türkiye’deki deri firmaları pazarın talebini karşılamak için daha fazla iş yapmak durumunda kalmışlardır. Deri ham maddesinin bol ve ucuza elde edilmesi ve çok miktarda deri mal talebi olduğundan emeğin ücretini arttırmıştır. Bu dönemde deri işlerinin büyük bir bölümü bugünkü gibi atölyelerde yapılmaktadır. Deri işçileri günlük çalışma saatlerini arttırmakla kalmamış, emek piyasasında diğer sektörlerden işçiler bu dönemde dericiliği meslek/iş olarak tercih etmeye başlamışlardır.

Mülakatlardan da elde edilen bilgilere göre kahvehaneci, muhasebeci, küçük bakkalı olan esnaf ve işçiler, deri işçilerinin aldıkları ücretler artınca, mesleklerini bırakıp deri işçisi olmayı seçmişlerdir. Görüşmelerden çıkan bu anlatıya baktığımız zaman, deri işçiliğinin, esnaflığa ve diğer işçi konumlarına göre avantajlı bir durumu olduğunu söyleyebiliriz. İzmir Kapılar Bölgesi'nde iş piyasası ile birlikte emek piyasası da genişlemiştir. Sektör, patronlarına yüksek kar marjı bırakırken emekçilerine de dönemin ücret oranlarının üzerinde ücretler sunmuştur. İşçiler bu üretim ilişkileri içerisinde bir takım mücadelelere girişmiş ve 2000'lere kadar süren tarihsel bir deneyim geçirmişlerdir. Bu süre içerisinde sendika, sigorta, ücret artışı talepleri için deri işçilerinin küçük çapta mücadeleleri olmuştur. Deri ticaretinin azalması, deri sektörünün daralmasıyla birlikte deri emek gücünün kazandıkları haklar da azalmaya başlamış, deri işçilerinin emeği ucuz iş gücü arasına dâhil olmuştur. Deri piyasasının esnekleşmesiyle, başka bir deyişle, dünyadaki neo-liberal ekonomi politik ilişkilerin var olan “yapıyı” değiştirmesiyle birlikte bu yapıya dâhil olan deri işçilerinin yaşamları, deneyimleri ve stratejileri de değişmek durumunda kalmıştır. Emek piyasasındaki esnekleşme de 2000'lerde Kapılar Bölgesi'nde işçi, atölye sahibi ve firma (mağaza) arasındaki ilişki farklı boyutlara taşınmıştır.

Burada piyasa ilişkilerindeki değişim, üretim ilişkilerini devam ettirse de esnek üretim tarzının etkisi tartışmaya açılacak kadar önemlidir. Deri işçilerinin öteden beri atölyelerde fason ve kayıt dışı çalıştıklarını, bu nedenle deri işçilerinin zaten esnek piyasa ilişkilerinde kendilerini işçi olarak var eden sınıf konumu olduğunu bu nedenle de neo-liberal dönüşümden etkilenmediklerini belirtmek yanlış olacaktır. Başka bir deyişle, atölyelerde çalışma tarzının biçimsel olarak esnek olduğunu söylemek, sınıf ilişkilerini ve deneyimlerini anlamak bakımından yetersizdir. Çünkü kuramsal çerçevede tartışıldığı gibi, esneklik (post-fordist dönem) sadece üretim şeklini değil üretim ilişkileriyle birlikte toplumsal düşünce sistemini, yaşam tarzlarını ve toplumsal öznelerin sınıfsal pratiklerini de düzenlemektedir. Bu konuda ilk elden şu tespiti yapmak doğru olacaktır: Neo-liberal ekonomi politikalarının, başat kıldığı esnek çalışma tarzı (güvencesiz, kayıt dışı, yarı zamanlı, ev eksenli, geçici, güvencesiz emek sunum biçimleri), öteden beri Kapılar Bölgesi'nde kısmi anlamda var olsa da, bu bölgenin üretim tarzının değişmemiş

olması; esnek düzenlemelerin üretim, bölüşüm ve sınıfsal ilişkilerin değişimi topyekun görünmez kılmamaktadır.

Tartışılan konuda görüşmelerden elde edilen verilere göre örneğin atölye sahibi-işçi arasındaki ilişki, daha önceden sigorta, sendika, parça başına ücret artışı gibi hak mücadelesi açısından çatışmalı deneyimleri doğururken bugün üretim ve bölüşüm üzerinden geliştirilen çatışmalı konular azalmış, akrabalık, ahbablık gibi ilişkileri de barındıran uzlaşya dayalı sınıf ilişkileri yerini almıştır.

6.6. İradecilik ve Kendiliğindenciliğin Ötesinde Deri İşçileri

İkinci bölümde tartışıldığı üzere, öznel veya iradeci sınıf kavrayışı, sınıfı sadece eylemde görünür olan insan topluluğu üzerinden kavrarken, toplu bir eyleme girişmemiş, varlığı kamusal tartışmada yer almamış insan topluluğunu, sınıf olarak kavramamaktadır. Ya da sanki toplumsal oluşlarımızın doğru olarak saklı bir yanı varmış gibi eksik veya yanlış olarak kabul etmektedir. Bu bakış açısı daha da öteye götürüldüğünde; aslında Türkiye’de sınıf mı var, hani nerede? gibi akademik dilden popülist dile kayan ufuksuz, metotsuz, teorik hamlıkla örülmüş bir bakış açısına kadar varmaktadır. Bu iradeci bakışa göre bugün için İzmir Kapılar Bölgesi’nde atölyelerde çalışan deri işçileri, bir sınıf olarak görülemeyecektir. Bu noktada ister popülist bir siyasi tartışma toplantısında olunsun, isterse akademik bir tartışmada olunsun sınıfı öznel/iradi bakış açısından ibaret gören perspektif için, ne Kapılar Bölgesi’ndeki deri işçileri bir sınıf olarak sorun teşkil edecektir ne de böyle bir çalışma sınıf çalışması adı altında çalışılabilecektir. Bu bakış açısıyla yola çıkan bir sınıf çalışmacısı (eğer sınıf kavramını reddetmiş olan bir araştırmacı ise) elinde sınıfa ilişkin bir alet çantasıyla Kapılar Bölgesi’ndeki deri işçilerini ölçüp-biçip, bunların sınıf olmadıklarını belirtip, elindeki ideal ölçülere dayalı bilinci deri işçilerinde göremeyince bu bölgedeki sosyolojik sorunun ancak çalışan işçi kesimi, işsizlik, küreselleşme, yoksulluk olabileceğini düşünerek çalışmasını sürdürebilirdi. “İnançlı” bir araştırmacı ise Kapılar Bölgesi’ndeki deri işçilerine bir reçete yazıp, kendisini onların hastalıklı bilinçlerine derman olmaya adayabilirdi. Bu noktada diğer taraftan sınıfın varlığına doğa yasaları gibi inanmış “yapısalcı veya kendiliğindenci” başka

bir sosyal araştırmacı ise sarsılmaz teorik sistemi ile yine Kapılar Bölgesi'ndeki işçilerin yanına varır varmaz buradaki üretim ilişkilerinin gelişmemiş, tarihsel diyalektiğin yasalarına göre işçi sınıfının en geri halkasını oluşturan kesim olarak değerlendirebilirdi.

Araştırma bulguları ile kuramsal çerçevede referans bakış açısı olarak ele alınan ilişkiselci sınıf kavramı arasında değerlendirme yapılabilir. Yapısalcıların, daha çok Anderson ve Althusser'intarihselcilere ve inşacılar (Öznel Marksizm'e) getirdikleri eleştiri "Sınıfa ampirik bulgularla bakmak, genel, evrensel ya da genel geçer olanı bulanıklaştırmaya yarar ve bütünlüklü/makro bir sınıf teorisi kuramazsınız." yönündeydi. Fakat araştırma bulgularına bakıldığında da evrensel bir kategori özelliğine sahip işçi sınıfı özellikleri, yani soyut analiz kavramı olarak iş gören sınıfa, Kapılar Bölgesi'nde rastlanmamaktadır. Bu kuramsal perspektiften yola çıkarsak, Kapılar Bölgesi'nde çalışan deri işçilerine ya bunlar sınıf değillerdir denecektir ya da eksik sınıf bilincine sahipler denecektir. Sosyal gerçeğe, yani Kapılar Bölgesi'ndeki deri işçilerine döndüğümüzde ise görüşme yapılan bütün işçiler, kendi tarihlerinin, tarihlerindeki kırılma noktalarının, bunların nedenlerinin ve sonuçlarının farkındadırlar. Fakat bu farkındalık, firmalar (ya da mağaza sahipleri), atölye sahipleri ve işçiler arasında kurulan sömürü ilişkilerini ortadan kaldırmaya yönelik değildir. Ancak bunu işçilerin bilinçsizliğinde ya da üretim ilişkilerinin nesnel koşulların olgunlaşmamasında tartışmak yanlış olacaktır. Çünkü işçilerdeki bilinç de üretim ilişkileri ve üretim güçleri arasındaki olgunlaşma da mevcuttur. Bu nedenle, sınıf, sınıf ilişkileri teorik tartışmalardan önce pratik sorundur. Bir değişimin olup olmasını, ancak Kapılar Bölgesi'nde kurulu ister sömürü ilişkileri olsun ister firma, atölye sahibi, işçi arasındaki ilişkiler olsun anlaşılmadan, teorinin pratik hayata katkısı olmayacaktır.

6.7. Statü Kaybı, Kimliğin Aşınımı

Toplumsal sınıfların belleği, kendi sınıf konumları açısından geçiş süreçlerinin kaydını tutarken araştırmacının da bu kaydı işçilerin söylemleri üzerinden, onların deneyimleri üzerinden, değişimin ne türden etki yarattığının kaydını tutmalıdır. Görüşmelerde deri işçilerinin hem bugününe hem de geçmiş

yaşantılarına ilişkin sorular sorulmuş, işçilerin yaşantıları-deneyimleri anlamaya çalışılmıştır. Bu amaç, aynı zamanda kuramsal çerçevede tartışılan tarih yazımı tartışmasına yönelik sorunsallaştırmayı da içerir. Tarihsel süreçleri yaşayan ve kuran öznelerin deneyimleri, yapının bir parçası olarak toplumsal ilişkilere, belleğe ve olguya dâhil edilmeye çalışılmıştır. Tarihsel olarak Kapılar Bölgesi'ndeki sınıf ilişkilerinin deneyimlerini, “yazılan tarihin” kıyısından, merkezine doğru çekme çabası amaçlanmıştır.

Görüşme yapılan deri işçilerinin ve atölye sahiplerinin hepsi, dericiliğin 1990'lara kadar çok iyi olduğunu, 2000'e kadar azalarak devam ettiğini, 2000'den sonra ise dericiliğin bittiğini belirtmişlerdir. Bu sürece baktığımızda, 1980 sonrası dönemde klasik işçi sınıfı kazanılmış haklarını ve ücretlerini kaybederken, deri işçileri bu dönemde bugüne oranla ücretleri çok daha iyi ve küçük çapta da olsa sendika, sigorta gibi talepleri için atölye sahipleriyle pazarlığa oturmakta ve talepleri kısmen kabul olmaktadır. Kapılar Bölgesi'ndeki işçiler sendikalı olmasalar da yakacak parası, ücretli izin, bayram tatilleri, erzak yardımı, ayakkabı parası, gibi sendikal hakların hepsine sahiptirler. Deri işçileri ihracata yönelik yoğun iş piyasasında o günlerin şartlarına göre ücretleri ve yaşam standartları diğer işçi sınıfı konumlarına göre görece iyidir ve aldıkları ücretler onların deyimiyle “kaliteli” yaşamak için yeterlidir.

Kapılar Bölgesi'nde 2000'lerdeki değişim bu olumlu havayı işçiler aleyhinde değiştirmiştir. İşçiler, hepten kaybettikleri sendika, sigorta gibi hakların yanında uzun çalışma süreleri, ücretsiz izin ve denetimsiz çalışma koşullarıyla karşı karşıya kalmışlardır. Kapılar bölgesindeki işçilerin % 90'ı sigortasız çalışmaktadır. Haklarını güvenceye alamamakta ve hak talebinde bulduklarında işten rahatça atılabilmektedirler. Bu dönemde işçilerin çalışma süreleri ve saatleri esnekleşmiş, işçiler çağrı usulü, ücretsiz izin, dönemlik ve sezonluk çalışmalar gibi uygulamalarla karşı karşıya kalmışlardır. İşçiler kimi zaman 17 saat çalışmakta, kimi zaman işçi gece evden çağrılmakta kimi zaman iş olmadığı için atölyelerinde iş beklemektedirler. Aynı zamanda emek piyasasının esnekleşmesiyle birlikte parça başına verilen ücret azaltılarak ücret sömürüsü de yoğunlaşmaktadır. Birçok atölyede

iş disiplini artmakta, işçinin hata yapmasına tahammül edilememekte ve çalışma koşullarını kabul etmeyen işçiler işsizlik ile yüz yüze gelmektedirler.

Bu sürecin en önemli getirileri ücretlerin azalması, emeğin pazarlık gücünün azalması, örgütlenme gücünün kırılması, kolay işten çıkarılma, kayıt dışı ve sigortasız çalışma koşullarının yaygınlaştırılması ve ucuz iş gücü piyasasına yedeklenmeyle birlikte aşağı doğru kayan sınıf konumlarında yeni yaşam stratejileri oluşturmak zorunluluğudur. Türkiye’de ve dünyada esnek kapitalizmin üretim ilişkileri başat hale gelmesiyle, deri işçilerinin kendilerini var ettikleri görece iyi konumdaki sınıfsal zemin de onların deyimiyle “eskide” kalmaktadır.

Deri işçileri ve atölye sahipleri bugünkü durumlarını ise geçmiş yaşantılarına yönelik kıyasladıklarında avantajlı sınıf konumu kaybıyla birlikte statü kaybını da dile getirmektedirler. Statü kaybı, memur ve diğer işçi grupları ile kaybettikleri kendi avantajlı konumlarını kıyaslarken de açığa çıkmaktadır. Deri işçiliğini, memurluktan üstün bir durumdayken, bugün hamallıktan daha aşağı bir yerde görmeleri, bir bakıma, avantajlı konum kaybını dile getirmektedirler. Öte yandan, memur konumu karşısında kaybettikleri sınıf hiyerarşisindeki avantajlı durumları, aşınan “derici” kimliğinin bir parçasıdır. Deri işçilerinin geçmişe yönelik anlatıları, gerçek ile hayal arasında kaybedilen “statülü kaybının” üzerine kuruludur. Başka bir açıdan belirtilecek olursa, “ekonomik sermaye” ile birlikte, “sembolik sermayesini” de kaybetmiş bir sınıf konumunun anlatısıdır.

Görüşmede deri işçilerinin sık tekrarladıkları “eski günler, eskiden, önceleri” söylemi, kendi var olma koşullarını, yani yaşamlarını güvende hissettikleri, kendi yaşamlarını kontrol edebildikleri bir sürecin geride kalmasına ilişkin bir göndermedir. Esnek piyasa koşullarının deri işçileri üzerinde yarattığı bir tahribat da, sınıf konumu olarak deri işçiliğinin geleceksizliğidir.

Geleceksizlik açısından önemli bir diğer konu ise deri işçiliğinin devamı/var oluşu hakkındaki endişedir. Deri işçileri, kendilerinden sonra deri işçiliğinin Kapılar Bölgesi’nde son bulacağını, artık hiç kimsenin dericiliği meslek olarak seçmediğini,

çıracak yetiştiremediklerini belirtirken, meslek kimliği olarak endişelerini dile getirmektedirler.

Dericiler, toplumsal onur ya da saygınlık kaybının yanı sıra bununla birlikte ailevi ilişkilerde de sorunlar yaşamaya başlamıştır. Onların deyimiyle “eve ekmek götürmemeye” aile içindeki ilişkileri de aşındırmaktadır. Bazı işçiler bu sorunlardan dolayı eve gitmeyip atölyelerde yatmaktadır. Aynı sorun sağlık konusunda da kendini göstermektedir. Özellikle derinin hammaddesinde kanserojen kimyasallar ve iş yapımında kullanılan yapıştırıcı maddelerle birebir temas, deri işçilerinin sağlık koşullarını etkilemekte ve dericiler arasında görme bozukluğu, akciğer yetmezliği, solunum yolları iltihabı, nefes darlığı, liken hastalığı, kanser, lenf bezi hastalığı ve varis gibi rahatsızlıklar yaygın olarak görülmektedir. Sağlık güvencesi olmayan işçiler, hastalıkları engelleyemedikleri gibi hatalıktan sonra da tedavi olamamaktadırlar.

6.8. Deri İşçilerinde Sınıf Habitusu

David Harvey ve Gramscifordist üretim sistemine salt ekonomik ya da meta üretim süreci olarak bakılamayacağını belirtir. Fordizm, yeni çalışma yöntemleriyle birlikte yeni yaşama, düşünme ve hayatı hissetme tarzından koparılamaz diyen Gramsci'ye göre cinselliğe, aileye, ahlaki baskı biçimlerine, tüketim deliliğine, devlet politikalarına ilişkin sorunlar hep yeni tür çalışmaya ve üretim sürecine uygun özgül bir işçi tipi yaratma çabasıyla ilintilidir. Harvey'e göre Ford bu yüzden 1916'da kitle üretiminin yarattığı yeni insanının sermayenin ihtiyaçlarına ve beklentilerine uygun olabilmesi için ahlaki bakımdan dürüstlüğe, iyi bir aile hayatına, akli başında (yani alkol tüketiminden kaçınan) ve rasyonel bir tüketim kalıbını uygulayacak kapasiteye sahip olmasını sağlamak amacıyla, çoğu göçmen olan “ayrıcalıklı” işçilerin evlerine bir sosyal hizmet uzmanları ordusu göndermektedir. Bu işleyiş fazla uzun sürmese de fordizmin ortaya çıkardığı derin toplumsal, psikolojik ve politik sürecin göstergesidir (Harvey, 2010:148).

Kapılar Bölgesi deri işçilerinin, sınıf habitusuna ilişkin çıkarımlar, sınıf deneyimlerinin bir parçası olarak düşünülmelidir. 2000'lere kadar süren iş yoğunluğu nedeniyle, atölyelerde çalışan deri işçilerinin çalışma süreleri, fabrika işçisinin çalışma süreleri ile neredeyse aynıdır. İşçilerin gece saat 22-23'e kadar mesaiye kalmaları, onların anlatısıyla "yemek yeme zamanlarının bile olmadığı" bir geçmiş, bugün deri işçileri tarafından dile getirilirken, iş süreleri bakımından standart fabrika işçi tipinin çalışma koşullarına sahip oldukları anlaşılmaktadır. Bu nedenle işçi, üretim sürecinin dışındaki "boş zamanını" klasik fabrika işçisi gibi ayarlamak durumundadır. Başka bir deyişle, sanayi (fabrika) işçileri gibi Kapılar Bölgesi'nde atölyelerde çalışan deri işçileri de işin yoğun olduğu dönemlerde işe zamanında gelmesi için uyku düzenini, ihtiyaçlarını, ailedeki ve toplumdaki rollerini ve görevlerini, çalışma hayatına göre düzenlemeye çalışması beklenmektedir. Fakat sınıf habitusu olarak deri işçileri, modern işçi tipi olan fabrika işçisinin sosyal ilişkilerine yine de tam olarak ayak uyduramamaktadır. Deri işçileri, modern dünyanın sınıf ilişkilerinin kenarında yaşam tarzı oluşturmuştur diyebiliriz. Ancak, deri işçilerinin bu yaşam tarzı, dünyadaki kayıt dışı çalışan, güvencesiz, devamlı olmayan, yarı zamanlı işlerde çalışan sınıf konumlarının marjinal yaşam tarzıyla da benzerlik göstermektedir. Deri işçilerini diğer meslek işçilerinden ayıran sınıf habitusu "çalışma zamanının ve yaşamının, sosyal yaşamlarını ve zamanlarını" tam olarak kontrol edememesi ya da belirleyememesidir. Deri işçileri standart işçi sınıfının sosyal ilişkilerinden, yaşam tarzlarından farklı bir eğilim göstermektedir.

Görüşmelerde bazı atölye sahibi ve işçilerin dolaylı yollardan bazılarının ise doğrudan söyledikleri şey, deri işçilerinin "âlemci" olarak tabir ettikleri, yaşam tarzına sahip olmalarıdır. Görüşmelerin çoğunda, dericilerin, genellikle Basmane-Kapılar Bölgesi'nde bulunan bar, birahane gibi alkollü mekânlarda geç saatlere kadar eğlendikleri veya zaman geçirdikleri belirtilmiştir. 2000'lere kadar kazandıkları paranın çok olduğu zamanlarda ve 2000'den bugüne kadar aldıkları ücretlerin düştüğü durumda da ekonomik durumları değişen deri işçilerinin alışkanlıkları, yaşam tarzları aynı kalmıştır. Bugün deri işçileri eskisi gibi birahanelere fazla gidemese de iş sonrası zamanlarda arkadaş ortamı kurularak ya deri atölyelerinde ya da herhangi bir mekânda alko almaktadırlar.

Toplumsal uzamda egemen olan ilişkiler tarafından bakıldığında, deri işçilerinin yaşam tarzı marjinal görünümündedir. “Âlemcilik” söyleminin içinde dışlama mekanizmasının çalıştığı sezilebilir. Görüşmelerde de sayısı az da olsa birkaç işçi ve atölye sahipleri, bazı dericilerin alkol almadığını belirtmenin yolu olarak “vaktini ailesine ayırdığını” söylemesi, aslında dışarıdan bir konum olan araştırmacıya, bu mekanizmanın kendisinde de çalıştığını söyleme biçimidir. Bir başka deyişle, bazı deri işçileri, “âlemcilik kültürünün” içinde olmadığını belirtmenin aracı olarak, “aile ilişkisine önem verdiğini” dile getirmektedir. Bu noktada Gramsci ve Harvey’in belirttiği gibi, egemen ilişki tarzına uymayan sınıf habitusu, ahlaki baskılamaya da uğramaktadır. Öte yandan, alkol aldığını belirten işçiler ise aile ilişkilerinin kötü olmasını sosyal ilişkilerine değil, ekonomik nedenlere ve iş stresine bağlarken, “âlemcilik”, kültürel bir imge olarak kimliğin bir parçası şeklinde sunulmaktadır. Sonuç olarak, deri işçilerinin alkol tüketimi, gece yaşantılarını niteleyen “âlemcilik”, dericilerin üzerinde uzlaşılabilir habituslarının bir parçasıdır.

Deri işçilerinin sınıf habitusuna dair söyleyebilecek başka bir özellik, deri işçilerinin “disiplinsiz sınıf kültürüne” sahip olduğudur. Dünyada da İşçi sınıfının avantajsız kesimlerinde, sınıf habitusu olarak “disiplinsizlik kültürünün” varlığı iddia edilebilir. Ancak, disiplinsizlik kavramı, fordist üretim sürecinde, alt bir kültür olan “planlı olmayan” bir hayatı olumsuzlamak için kullanıldığını söylemek gerekir. Esnek çalışma koşullarında ise post-modern ilişki ağlarında disiplinsizlik fordist üretim ilişkilerine ve modern dünyaya nazaran sorun olarak görülmemektedir. Disiplin, makine ve teknik üretime uyarlanmış işçi sınıfının tarihsel bir habitusudur. Deri işçilerinin kendi alışkanlıklarını, yatkınlıklarını disipline-zora gelemeyiz şeklinde belirtmeleri, yaşam biçimlerini dile getiriş biçimidir. Deri işçileri kendilerini disiplinli ve kontrol altında çalışan işçilerden ayırmaktadırlar. Disiplinsizliği sadece atölyelerdeki çalışma ilişkilerini-konumlarını belirtmek için değil, aynı zamanda yaşam tarzı olarak nitelendirebileceğimiz toplumsal ilişkilerini de dışa vurmak için kullanılmaktadırlar.

Kapılar Bölgesi’nde de atölyelerde çalışan deri işçileri öteden beri, fabrika tarzının çalışma disiplinine sahip olmadıkları için, bugün fabrikalardaki disiplinli

çalışma tarzına ayak uyduramayacaklarını düşünmekte. Mülakat yapılan atölye sahibi ve deri işçilerine göre, dericilerin % 60-80'inin disiplinli bir işyerinde çalışamayacağını belirtmişlerdir. Dışarıdan bakan bir konum, disiplinsizliği, olumsuz anlamda kodlayabilir. Fakat deri işçilerinin çoğu, disiplinsizliği “bağımsız ruha sahip olmak” şeklinde değerlendirmektedir.

Öte yandan örgütlü-sendikali işçilere kıyasla, toplumsal sermaye dağılımından (toplumsal olarak üretilen ekonomik ve sosyal değerler) paylarına düşen az da olsa, deri işçileri arasında kültürel sermayeye dayalı bireysel farklılık hissi gelişmiştir. Bunun nedeni, 90 öncesi deri işçilerinin aldıkları ücretler, diğer işçi konumlarının ücretlerinden (memurlar, işçiler v.s.) fazla olması nedeniyle, ekonomik sermayelerini kültürel sermayeye çevirebilecekleri sosyal ortamı yaratmış olmalarıdır. Atölye sahiplerinin İstanbul ya da İzmir'deki lüks eğlence mekanlarını tercih etmeleri, deri işçilerinin marjinal toplumsal ilişkilere girebilmeleri, bireysel ilgileri, eğilimleri, yaşam tarzlarına da etki etmiştir. Neredeyse her görüşme yapılan işçi ve atölye sahibi, bireyselliklerine dair vurguyu öne çıkarmaktadır.

Dericilerin marjinal yaşam tarzı, dericiler içerisinde tutucu ilişki ağlarının barınamamasına neden olmuştur. Örneğin deri işçileri arasında dinsel ayırım ya da cemaatleşme etkisine çok az rastlanmaktadır. Deri işçilerini marjinal kılan kültürel sermayeleri, Kapılar Bölgesi'nin mekansal habitusuyla da ilişkilidir. Basmane Bölgesi, yoksullukla, alt sınıfların toplumsal ilişkilerini yürütmeleriyle, bu sınıfların ihtiyaçlarını karşıladıkları yer olmasıyla, erotik sinema salonları, genel ev gibi müstehcen yerleri bulundurmasıyla, sayısız bar/birahanelerin merkez mekânı olmasıyla marjinal bir mekan özelliği, dericiler dahil buradaki tüm toplumsal konumların var oluşları üzerinde etkilidir. Bir yandan, çalışma koşulları, çalışma tarzı ve işçi hakları açısından olumsuz koşullara sahip olmaları, deri işçilerini marjinal sınıf konumuna sokarken, bu ekonomik avantajsızlık aynı zamanda deri işçilerinin yaşam tarzlarını da marjinalleştirmiştir. Burada marjinal olarak vurgulanan durum, ekonomik sermayeden yoksun olan sınıf konumunun, alt kimlik olarak kültürel sermaye birikiminin ortalama kültürden farklılaşmasıdır. Dışlanmış ya da avantajsız bir sınıf konumu olarak kendi içine kapalı “derici” kimliğinden söz

edilebilir. Aynı zamanda, diğ er sınıf konumlarının aksine disiplinli ve uzun çalışma tarzları olmadıkları için farklı toplumsal ilişkilere girebilmeleri, deri işçileri arasında marjinal yaşam tarzını etkileyen nedenlerden birisidir.

6.9. Söylem Olarak Dericilik

Derici, söylem olarak bir sınıf kimliğini açığa vurur mu sorusu, sınıf habitusuna ilişkin bir sorudur. Araştırmada görüşme boyunca kullanılan dil ile meslek arasındaki yapılaşmaya bakıldığında, “derici” kelimesi, “işçi” kelimesinden daha çok vurgulanmaktadır. Hem atölye sahibi hem atölyede çalışan işçi konumları, kendileri ve öteki (atölye sahibi, ustabaşı v.s.) hakkında konuşurken derici terimini kullanmayı yeğlemektedir.

Burada, derici kelimesinin işçi kelimesine yeğ tutulması mesleği icra edenlerin uzun zamandır deri işi ile uğraştıkları için kimlik ve yetenek olarak dericiliği zanaat olarak görmeleri, dericiliği düz bir terim olan başka bir deyişle sembolik sermayesi düşük olan işçi kelimesinden uzaklaştırma isteği olduğunu söyleyebiliriz. Sembolik sermayesi düşük olan işidense, sembolik sermayesi güçlü olan “usta, zanaati” kelimesine yakın anlam taşıyan “derici” terimine yaklaşma istekleri olduğunu söyleyebiliriz. Bir meslek olarak dericilik ve mesleği icra edenler olarak dericiler, her kişinin derici cemaatine girmesi (dahil olması) ve giren kişinin kabul edilmesi kolay bir iş değildir. Derici olmak için uzun yılların gerektiği, dericinin yetişmesinin (pişme demektedirler) zaman aldığı kabul edilmektedir. Piyasada “dericiliğin” sembolik değer kaybı yaşamasına neden olan konu, onlara göre dericilikten anlamayan kişilerin işin içinde para olması nedeniyle atölye kurmaları ve atölyelerde kötü iş üretiyor olmasıdır.

Diğ er taraftan deri işçilerinin, öteki ya da karşıt bir konum olan patron konumu ile olan ilişkisi çatışmasız (ya da kısmi çatışmalı) bir ilişki olması nedeniyle, bir başka deyişle atölye sahibi ile deri işçilerinin arasında çatışmasız geçen diyalog nedeniyle, klasik anlamda kurulan işçi-patron karşıtlığındaki gibi anlam yüklü olan işçi kelimesi kullanılmamış olabilir. Bu yorum ise sınıf kimliği de diğ er kimlik

oluşumları gibi karşıt konum ya da kimlikler ile şekillenebileceği görüşüne dayanmaktadır. Bu nedenle, işçi kimliğini güçlü kılan çatışma ilişkisi, klasik teorideki gibi yaşanmadığından, işçi kelimesine kodlanan anlam daha düşüktür denilebilir.

Derici ile işçi arasındaki dilsel anlatım farkının, bir başka deyişle hangi simgeselliği kullandıkları Kapılar Bölgesi'ndeki deri işçilerinin ve atölye sahiplerinin "bir tercihi olmaları bakımından" önemlilik taşımaktadır. Fakat işçi yerine derici tabirinin tercih edilmesi işçi olduklarının farkında olunmadığına ilişkin eleştiri yapılması ya da klasik anlamda tartışılan eksik/zayıf işçi bilincinin bir dışavurumu olarak görülmesi çalışma açısından çıkarılacak uygun bir sonuç değildir. Çünkü görüşme yapılan tüm dericilerin benzer çalışma tarzına sahip ayakkabıcıların, tekstilcilerin, çantacıların sorunlarından haberdar oldukları gibi benzer sorunlara, diğer iş kolları için de benzer açıklamalar getirmeleri, dericiliği diğer iş kollarına göre hiyerarşikleştirmemektedirler. Belki de bir yaşam problemi haline gelmiş dericiliğin, işçiler arasında kültürel bellek, başka bir deyişle sembolik sermaye birikimi olarak oluşması ve mekânsal olarak dericiliğin bir yerde toplanmış olması "lonca aidiyeti" üzerinden okunabilir. Teorik olarak da Türkiye'ye özgü olan sınıf ve lonca aidiyeti arasındaki ilişki bazı kaynaklarda tartışılmaktadır.

6.10. Örgütlenme, Sınıf Pratikleri ve Mücadele Ağları

Teorik çerçevedeki ana tartışmalardan biri de deri işçilerinin sömürü ilişkilerine nerede, nasıl hangi koşullarda direnebildiklerini, nerede (hangi şartlarda) direnemediklerini açığa çıkarmaktır. Kaba nedensellik ile bakıldığında işçilerin sömürü ilişkilerine karşı mücadele göstermeleri, proleter bilinci kazanmış olmasına, mücadele göstermemeleri ise bilinç yoksunluğuna ilişkin bağı vurgular. Oysa toplumsal veya sınıfsal mücadeleleri ortaya çıkaran öznel ve nesnel koşulları kavradıktan sonra sosyal eylemin oluşu hakkında konuşabiliriz. Bu nedenle deri işçilerinin mücadele pratikleri geliştirmelerinin ve geliştirememelerinin yapısal ve öznel süreçlerine bakmak gerekmektedir.

Deri işçilerinin örgütlülüğü, çalışma koşullarının ve çalışma ilişkilerinin esnekleşmeye başlamasıyla, başka bir deyişle, neo-liberal piyasa ilişkilerindeki dönüşümle, deri işçilerinin daha önceki görece sağlam sınıf konumlarını esnekleşirken, aynı zamanda deri işçilerinin arasındaki sosyal-kültürel ilişki biçimleri de dağılmıştır. 2000 yılı sonrası süreç, deri işçilerinin, sınıf konumlarından doğan birlikteliğin yanı sıra sosyal ve kültürel ilişkilerini de sarsmıştır. 1990–2000 yılları arası bazı atölyelerde sigorta, sendika, parça başına verilen ücretler ve diğer haklar için grev-iş bırakma, sendikalı olma gibi eylemler gerçekleşirken bugün bu türden eylemlilikler hiç yoktur.

Kapılar Bölgesi'nde deri emeğinin ucuz olmadığı dönemler, deri piyasasının deri emeğine ihtiyaç duyduğu ve emeğin iyi durumdaki ücretlerini kıramadığı dönemdir. Sermayenin, deri iş gücünü ucuzlatamama nedenlerinin en başında yoğun iş hacmiyle birlikte bu yoğun iş hacminin merkezinde duran işçilerin isteklerini kolektif olarak talep edebilmeleri gelmektedir. Patron ve işçi ilişkisi, üretimi durduracak güçte olan işçilerden ve üretimin durmasını göze alamayan patronlardan oluşmaktadır. Öte yandan 2000 yılına yaklaştıkça piyasa söz konusu olan işçi-patron arasındaki bu ilişki, üretime son vermeyi göze alan patronlar ile kolektif bir talep ortaya koyamayan işçiler arasındaki ilişkiye dönüşmüştür. Patronlar yani deri firmaları, işçilerin taleplerini kabul etmek zorunda kalırken, bugün ise bu talepleri görmezden gelebilmektedir.

Deri işçileri ve atölye sahibi arasındaki çatışma ilişkisini kıran farklı ilişki türleri de gelişmiştir. Küçük atölyelerde yaygın olan kayırmacı ilişkiler söz konusudur. Atölye sahibi ile işçi arasındaki ilişki, arkadaşlık, akrabalık, ahablık ilişkileriyle kurulduğu durumda, işçi-patron üzerine kurulu sınıf ilişkileri geri planda kalır. Bu nedenle de genelde bu türden birincil ilişkilerin kurulduğu küçük atölyelerde sigorta, parça başı ücret artışı gibi temel haklar işçiler tarafından talep edilmemektedir. Atölyelerde, sömürü ilişkilerinin mekanizmasını kuran, başka bir deyişle, sınıf mücadelesini kıran ilişki tarzı olarak liyakat ilişkileri de söz konusudur. Atölye sahibi “ben sana sigorta yapamam”, işçi ise “sigortasız çalışırım” diyerek işçi ve atölye sahibi arasında kurulan sözleşme deri piyasasında baştan kanıksanmış olgu

olarak karşımıza çıkmaktadır. Öte yandan sigorta için hakkını arayan işçiler de mevcuttur. Orta ölçekli atölyelerde çalışan bazı işçiler 2000 yılı ve sonrasında da (işçi sayısı az da olsa) atölye sahibine karşı toplu mücadele göstermeseler de sigorta üzerinden bireysel mücadeleler yürütmektedirler. Orta ölçekli atölyelerde az da olsa ödenen sigorta primleri, esnek piyasa koşullarında patronlar için fazladan külfet olarak görülmektedir. Bu nedenle, sigortasız deri emek piyasasının varlığı, orta ölçekli atölyelerde çalışan sigortalı işçileri de tedirgin etmektedir. Atölye sahipleri, görüşme sonuçlarına göre işçilere sigorta ödemediği çalışmayı teklif etmektedir. Bazı işçilerin güvencesizlik-sigortasızlık karşısında çalışma bakanlığına açtıkları dava ile atölye sahiplerinden tazminat alabilmektedirler. İşçilerin bireysel olarak patronlara verdikleri bu mücadele, esnek sömürü ilişkilerini meşrulaştıran deri emek piyasası karşısında zayıf durmaktadır. Çalışma Bakanlığı'na yapılan müracaatla, atölyelerde çalıştıklarını kanıtlayabilirlerse tazminat hakkı alabilmektedirler. Fakat bu yola başvuran işçilerin sayısı çok azdır. Buradan çıkan sonuç ise atölyeler büyüdükçe işçilerin mücadele edebilme koşullarının doğduğu, atölyeler küçüldükçe, işçilerin mücadele araçlarının kalmadığıdır.

2000 yılı sonrasında parça başına verilen ücretin arttırılması için iş yavaşlatma gibi eylemlige girişen atölye işçisini, işsizlik olgusu beklemektedir. Günümüzde deri işçisinin mücadele pratiği ise daha çok sembolik olarak gerçekleşmektedir. Grup görüşmesinde işçiler, örneğin direklere yapıştırılan yüksek miktarda ücret verildiğini belirten işçi alım ilanları üzerinden bir sembolik mücadele verildiğini belirtmişlerdir. Atölye sahipleri zor modeller için vereceği ücret miktarını, kolay modeller için verecekmiş gibi gösteren iş ilanlarını (afişlerini) direklere yapıştırdıklarında, bazı deri işçileri ya bu ilanları yırtmakta ya da iş ilanının üzerine “yalancı” gibi yazılar yazmaktadırlar. Bu noktada, “serbest emek piyasasını” meşrulaştıran neo-liberal ekonomi politikaları, deri işçilerinin sınıf konumlarından doğan taleplerini bastırmaktayken ancak sembolik pratikler üzerinden mücadeleler geliştirebilmektedir. Bir başka deyişle, toplumsal bir konum olan deri işçileri, direniş ya da mücadele araçları kapatıldığı için kendi taleplerini sembolik yollarla devam ettirmektedirler.

Başka bir talep ise sigorta talebidir. Özellikle 1990-1995 yıllarında Kapılar Bölgesi'ndeki deri işçileri çok para kazandığı için sigorta talebini dile getiren işçi sayısı, parça başına verilen ücretlerin artmasını isteyen işçilere göre azdır. İşçilerin deyimiyle, dericilerin bu dönemlerde iyi para kazanmaları, gelecekte de öyle devam edeceğini sanmaları, sigorta talebini önemsiz-gereksiz görülmesine neden olmuştur. Bu nedenle geleceğe dönük yatırım olan emeklilik talebi ya da işçi çıkarı, o günün sınıf çıkarına göre daha geri planda kalmıştır. Yine de sigorta yapılması için verilen mücadele tüm Kapılar Bölgesi işçilerinin talebi olmasa da bir sınıf talebi olarak o dönemlerde güncelliğini korumaktadır. Deri işçilerinin ücretleri, 1990'lı yıllarda ücret piyasasına göre iyi durumdayken, işçilerin sigorta talebi ya olmamıştır ya kendi imkânlarıyla yatırılmış ya da atölye sahiplerinden sigorta talep edilmiştir. Bugün için ise deri işçisi için emekli olmak onların deyimiyle bir hayaldir. Sigorta primleri, bir işçinin deyimiyle, bugününü “yaşamaya çalışan” deri işçisinin ödeyemeyeceği miktarda olması, deri işçilerini sağlık ve sosyal güvencesizler grubuna dâhil etmektedir. Bu noktada kendi sosyal ve sağlık güvencesini kendi kazanımıyla sağlayan deri işçisinin geçmiş deneyimi, bugün kendi hayatını kontrol edemediği yeni durumunu deneyimlemektedir. Başka bir deyişle, atölye sahipleri, işçiler ve mal sahibi firma arasında geçen diyalog, deri işçisinin taleplerin de dahil olduğu bir diyalog iken bugün bu üçlü arasındaki ilişki deri firmalarının taleplerinin söz konusu olduğu monolog halini almıştır.

Neo-liberal ekonomi politikalarının hukuksal boşluğundan (ya da tam anlamıyla belirlenmiş kuralından) yararlanan deri firmaları kendi izini kaybettirerek, başka bir deyişle, sömürü ilişkisinde kendi sınıf konumunu gizleyen deri firmaları, deri işçilerinin tüm sorumluluğunu üzerinden atarak, kısır döngüyü atölye sahibi ile işçi arasındaki ilişkiye yıkmaktadır. Örneğin kimisinin tuvaleti dahi olmayan, havasız, kapalı merdiven altı atölyelerde ya da semtin çöküntü binalarında deri işçilerinin sağlık sorunları, sigortasız ve güvencesiz çalışmaları deri firmalarının esnek sömürü ilişkileriyle ilgisiz, alakasız gibi görünmektedir. Oysa üretimin parçalanmasıyla birlikte ortaya çıkan mekânsal uzaklık, kapitalist üretim ilişkilerini yok etmemektedir.

Örgütlenme önündeki en büyük etkenlerden biri, parça başı çalışma tarzıdır. Parça başı yapılan iş için şirketler (firmalar) ve atölye sahipleri, atölyelerde çalışan işçilere düşük ücretler önermektedirler. İşçiler parça başına verilen ücreti az bulsalar da parça başına verilen ücreti yükseltme stratejileri geliştirememektedirler. Piyasada emeğin ücretini belirleyen deri firmaları, ucuz iş gücü piyasasını yaratmanın imkânlarını yaratmışlardır. Bu stratejilerden birisi ise liberal piyasada birbirleriyle var olmak için rekabet eden işçiler ve atölye sahipleri yaratmaktır. Birçok işçi “düşük ücretle iş yapmayalım” dese de, işsiz kalan deri atölyeleri ve deri işçileri diğer atölyedeki işçilerden habersiz olarak düşük fiyata iş yapabilmektedirler. Bu nedenle, patronlara, deri firmalarına karşı mücadele gelişmemektedir. Bu nedenle de parça başı çalışma tarzı, kapılar bölgesindeki fason çalışma tarzı üzerinden sömürü ilişkilerini devam ettirmekte ve örgütlülüğü kırmaktadır. İşçilere sunulan kötü yaşam koşulları, iş ve yaşam güvencesizliği, geçinmek zorunda kalan işçilerin karşı çıkış sergileyememelerine, şirketlerin işlerini ucuza yaptırarak yüksek oranda kar elde etmelerini sağlamaktadır.

Deri işçilerinin örgütlenmesini kıran parça başı çalışma sistemine karşı geliştirilebilecek stratejiler iki eğilim gösterebilir. İlki, parça başı üretimin ortadan kaldırılması; ikincisi ise parça başına verilen fiyatın aşağı çekilmesine karşı durmanın yollarının bulunmasıdır. Parça başı çalışma tarzının kaldırılması, deri işçilerinin sadece deri patronlarına karşı verecekleri bir mücadeleyi değil, tüm dünyada ve Türkiye’de uygulanan neo-liberal düzenlemelere karşı mücadele vermeleri anlamına gelmektedir. Parça başının ortadan kalkması, bugün için işçi sınıfının kapitalist ekonomi politikalarına karşı yürütecekleri bir mücadele olması bakımından daha genel, uzak ya da daha zor durumdur. Öte yandan, ikinci eğilim ise parça başına verilen ücretin aşağı çekilmesine karşı girişilebilecek bir stratejidir. Burada işçilerin parça başına verilen ücretlerin arttırılması için birlikte hareket edebilme zemini sağlanabilir. Bunun yolu olarak, patronlar tarafından tek taraflı belirlenen ücret piyasasında, işçilerin söz hakkını sağlayabilecek bir kurumsallaşma olabilir. İşçi-patron ilişkisinde, parça başına belirlenen ücret diyalogu işçilerin kurumsallaşmasıyla sağlanması, atölyeler ve işçiler arasında, ücretleri aşağı çeken rekabet ilişkisini de yok edebilir.

Şu anda Kapılar Bölgesi'nde işçilerin, atölye sahiplerine ve mal sahibi asıl firmaya karşı geliştirebilecek hukuksal mücadele biçimi eğilimindedir. Sayıları az da olsa işçiler bireysel olarak sigortasız çalıştıklarını ispatlayabilirlerse davalar açmakta ve tazminat hakkı kazanabilmektedirler. Fakat öte yandan sigorta talep eden ve dava açan işçiler işten atılmayla karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu nedenle de sigorta talebini arayan işçilerin işten atılmaların önüne geçen yasanın olmayışı da sigorta talebinde bulunan işçi sayısını da düşürmektedir.

İşçilerin taleplerinin devlete ya da hukuksal alana yönelik gelişmesinin ikinci boyutu ise “kayıt altına alınma” istekleridir. Bu nedenle kayıt dışı çalışma ilişkilerinin kendilerini görünmez kıldıklarını düşündüklerinden, işçiler, devletin kendilerini görmesi gerektiğini düşünmektedirler. Devlet ve işçi arasındaki pratik de “görünür/görünmez olma” mücadelesidir.

Kapılar Bölgesi'nde örgütlenme tarzı olarak klasik sınıf örgütlülüğü olan sendikal örgütlenme oluşturulamamaktadır. Sendikalaşma, ilk olarak sanayi işçi sınıfının öz örgütlülüğü olarak doğarken bugün hizmet sektörü de sendikalaşarak örgütlenmektedir. Fakat atölyelerde kayıt dışı ve parça başı sistemi ile çalışan işçilerin hukuksal olarak da sendikalaşması mümkün değildir. Deri işçilerinin örgütlenme pratiği, deri dernekleriyle olmuştur. Deri derneği, özellikle işçilerin sigortasız çalıştırmaya ve parça başı ücretlendirmeye karşı çözümler aramaktadır. TÜİK'in verilerinde her 100 kişiden 43'ünün kayıt dışı çalıştığı çalışma hayatında, deri derneğinin, deri işçileri için talebi; “sigortasız, kayıt dışı çalışan işçilerin kalmaması” talebidir. Deri derneği son dönemlerde işçilerin Çalışma Bakanlığı'na bireysel olarak açtığı davalar için, İş Mahkemelerine bilirkişi olarak çağrılmaktadır. İşçilerin bireysel olarak sigortasız çalıştırıldığına dair açtıkları dava, deri derneğinin sigortasızlığa, kayıt dışılığa karşı yürüttükleri mücadele pratiği ile örtüşmektedir. Derneğe üye olan işçi sayısı az olsa da üye sayısı dışında derneğin varlığı özellikle bilirkişi olarak hukuksal bir meşruluğu elde etmesi Kapılar Bölgesi işçileri ve atölye sahipleri üzerinde etkisinin olduğu söylenebilir.

6.11. Rekabet Kültürü

Sınıflar, üretimin toplumsal bir ilişkiyle kurulmasıdır. “Bir burjuva üretim ilişkisi, burjuva toplumunun üretim ilişkisidir” (Marx, 1987: 41) bakış açısı ilişkisel anlamda deri işçileri arasında burjuva toplumunu üreten egemen değer formlarına bakmayı olanaklı kılmaktadır. Esnek, güvensiz çalışma biçimi, bireysel ücretlendirme, bireyselleşmiş/yabancılaşmış egemen toplumsallaşma biçimi, deri işçilerinin yakındığı bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Deri işçileri arasında güvensizliğin başat olması, deri işçilerinin en önemli sorunlarından birisi olarak görünmektedir. Görüşülen işçiler, eskiye göre deri işçilerinin arasında güvenin, samimiyetin dağıldığını, hiç kimsenin birbiri ile güvenli ilişki kurmadığını, bu nedenle de bu durumun birlik olmanın önünü tıkadığı görüşündedir. Bugünden geçmişine bakan deri işçileri, ekonomik olduğu gibi sosyal, kültürel ve sembolik sermaye kaybı da yaşamaktadırlar. Esnek çalışma ve ücretlendirme koşullarının rekabet kültürünü yerleştirmesiyle, 2000'lere kadar kurulu olan dayanışma ağları, 2000'lerden sonraki süreçte yok olmaya yüz tutmuştur.

İşçiler arasında rekabet konusunda Engels, şu tespitleri yapmıştır: “Rekabet, modern sivil toplumda egemen olan herkesin herkesle savaşının tam ifadesidir. Bu savaş, yaşam savaşı, var olma savaşı, her şey için savaş, gereksinim durumunda ölüm kalım savaşı, yalnızca toplumun farklı sınıfları arasında verilmekle kalmaz, bu sınıfların tek tek üyeleri arasında da verilir. Herkes bir başkasının önünde engeldir ve herkes kendi önündeki engeli bir kenara itmenin ve onun yerine geçmenin yolunu aramaktadır. Nasıl burjuvazinin üyeleri kendi aralarında rekabet halindeyseler, işçiler de kendi aralarında sürekli rekabet halindedirler. Bir başkasının önünde engeldir ve herkes kendi önündeki engeli bir kenara itmenin ve onun yerine geçmenin yolunu aramaktadır. Mekanik dokuma tezgâhındaki dokumacı, el-tezgâhı dokumacısıyla, işsiz ya da düşük ücretli el-tezgâhı dokumacısı işi olanla ya da daha iyi ücret alanla rekabet halindedir; her biri ötekini ayağını kaydırıp yerine geçmeye çalışır. Ne var ki, işçilerin kendi aralarındaki bu rekabet, işçi üzerindeki etkisiyle, bugünkü durumun en kötü yanıdır; burjuvazinin elinde proletaryaya karşı en keskin silahtır. İşçilerin bu rekabeti birlikler yoluyla ortadan kaldırma çabaları, burjuvazinin bu

birliklere karşı duyduğu nefret ve bu birliklerin başına çöken her yenilginin burjuvazinin utkusu olması bu nedenledir.” (Engels, 2007:109)

Kapılar Bölgesi’nde parça-başı ve kayıt dışı çalışma biçiminin işçiler arasında yarattığı rekabetçi ilişki kültürü görülebilmektedir. Ayak kaydırma, diskalifiye etme gibi şekillerde olabildiği gibi söylenme, mırıldanma ya da şikâyet biçimindedir. İşçiler arasındaki rekabet ilişkisine emekli işçiler konusu örnek verilebilir. Emekli olan işçiler, emeklilik maaşları geçimleri için yetersiz olduğundan, çalışmaya devam ettiklerini belirtmişlerdir. Emekli işçiler, diğer işçi konumlarına göre daha avantajlı kesimi oluşturmaktadır. Çünkü emekli işçilerin sigortaları ve aylık emekli gelirlerinin yanında çalışarak elde ettikleri gelir, onları diğer işçi konumlarına göre görece avantajlı yapmaktadır.

Deri işçiliğinden emekli olan işçilerin emekli olduktan sonra tekrar Kapılar Bölgesi’nde çalışması, bazı işçiler tarafından olumsuz karşılanmaktadır. Emekli olan deri işçilerinin çalışması konusunda 3 görüş açığa çıkmıştır. İlki, emekli işçilerin piyasadaki ücretleri düşürdüğünü belirtenlerdir. Bu işçiler, emeklilerin sabit gelirleri olduğu için, parça başına ne kadar verilirse razı olduklarını, onlar düşük ücretlerle çalıştıkları için parça başına verilen ücretin artmadığını, bu nedenle de emekli işçilerin dericiliği bırakmaları gerektiğini belirten işçiler vardır. Emekli olan işçiler ise piyasada parça başı ücretlerin başından belli olduğunu, 10 seneden beri artmadığını, artmamasının nedeni emekli işçiler olmadığını, kendilerinin de diğer işçilerin aldıkları fiyata iş yaptıklarını belirtmişlerdir.

Bu konudaki diğer bir görüş ise parça başına verilen ücretin düşük olmasının emekli işçilerle ilgili olmadığını, emekliler kadar emekli olmayan işçilerin de düşük fiyata parça başı iş aldıklarını, bu söylemin patronların işine yaradığını, çünkü piyasadaki düşük fiyatların emekli işçilerden kaynaklanmadığını, işçiler arasındaki birliği, güveni kırmak için bu söylemin çıkarıldığını ya da işçiler arasında kurulacak birliği kıran yanlış fikirde olanların görüşü olduğunu belirtmişlerdir.

6.12. Mülkiyet, Kontrol İlişkileri ve Ustabaşı

Orta büyüklükteki atölyelerde ortaya çıkan bir sınıf konumu olarak ustabaşı, mülkiyet ya da sermaye yoğunluğu geçişlerinin (atölyeden şirkete, işletmeye) ipucunu vermektedir. Bir başka deyişle, ustabaşı konumu, sermaye-emek ilişkisinde, mülkiyeti ve üretimi kontrol gereksiniminden doğan bir konum olarak küçük atölyelerde değil orta ölçekli atölyelerde ortaya çıkmaktadır. Bu eğilimi, yani ustabaşı sınıf konumunu ortaya çıkaran atölyelerin büyümesini, sömürü ilişkilerinin yoğunluğunu arttırmasına yorulabilir. Orta büyüklükteki atölye işçileri için ustabaşı konumu performansı düşürür, işçiyi strese sokar ve işyerini işçiye çekilmez hale getirir. Yine ustabaşı konumunun, işçilerin algısında genellikle kendini beğenmiş kişilik yapısında olması önemlidir. Burada kendini beğenmiş kişilik söylemi, ustabaşının, atölyedeki deri işçilerine konum mesafesini gösterir. Bu mesafe, ustabaşının işi düzenlerken işçiler arasındaki ilişkileri de düzenlemesi ve bu düzenlemenin sermaye ya da patron çıkarına göre düzenlemesinde belirir. Ustabaşının devraldığı/takındığı görev, işin ve işçinin kontrol edilmesine yönelik olması nedeniyle bu tutumlar işçi açısından da ustabaşı konumuna mesafe olarak belirmektedir. Ustabaşı genellikle gücünü patrandan alan ve patronaj ilişkiden aldığı bu güce dayanarak adam kayıran konumdur. Ustabaşının iş üzerinden adam kayırma stratejisi, kolay işleri sevdiği işçilere zor işleri ise sevmediği işçilere verebilme meşruluğunu ve ayrıcalığını kullanmasıdır. Tek kişilik atölyelerde ya da küçük atölyelerde ustabaşı işlevini yitirdiği için, bu atölyelerde ustabaşına rastlamak zordur. Ustabaşı daha çok 5 ve üstü makinelik atölyelerde, yani orta ölçekli atölyelerde karşımıza çıkmaktadır.

Ustabaşı üzerinden tartışılan konu, asıl olarak, emek sermaye ilişkisinin mekânı olan atölye ve şirket (işyeri) arasındaki geçişin, sömürü ağlarını da değiştiriyor olması ile ilgilidir. Atölyelerin büyümesi ya da küçülmesi, emek sermaye arasında ilişki ağları yaratabilmektedir. Ustabaşı da küçük atölyeden büyük atölyeye doğru değişen mülkiyet yapısında kontrol gücünü elinde bulunduran bir ilişki ağını kuran sınıf konumudur.

KAYNAKÇA

- AKTAN, C. Can ÇOBAN, Hilmi, (2007). **Siyasal Karar Alma Sürecinde Çıkar Grupları, Modern Politik İktisat: Kamu Tercihi**, Ankara: Seçkin Yayınları.
- AYTEKİN, E. Atilla, (2001). “Sınıf Ve Toplumsal Cinsiyet: Emek Tarihi Çalışmaları İçin Sonuçları”, *Praksis Dergisi*, Sayı: 3, sayfa: 185-202, Ankara: Dipnot Yayınları.
- BALKILIÇ, Özgür, (2009). “ E. P. Thompson’un Ahlak Ekonomisi Kavramı Üzerine”, *Mülkiye Dergisi*, Sayı: 253, sayfa: 117-146, Ankara.
- BEŞELİ, Mehmet, (2006). “ Bir Kitap Eleştirisi: İşçi Sınıfının Yazılmayan Tarihi”, *Çalışma Ve Toplum Dergisi*, Sayı 11, sayfa 321-328, İstanbul: TÜSTAV Yayınları.
- BORAN, Behice, (1975). *İki Açıdan Türkiye İşçi Partisi Davası*, İstanbul: Birikim Yayınevi.
- BORATAV, Korkut, (1999). *1980’li Yıllarda Türkiye’de Sosyal Sınıflar Ve Bölüşüm*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- BOURDİEU, Pierre (1995). *Pratik Nedenler*, Çev: Hülya Tufan, İstanbul: Kesit Yayınları.
- BOURDİEU, Pierre, (2003). *Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*, Çev: Nazlı Ökten, İstanbul: İletişim Yayınları.
- BOURDİEU, Pierre, (2006). *Karşı Ateşler*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- BUĞRA, Ayşe, (2003). “Bir Toplumsal Dönüşümü Anlama Çabalarına Katkı: Bugün Türkiye’de E. P. Thompson’ı Okumak”, Der: Köse, A ve Şenses, F ve Yeldan, E, *Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- CALLİNİCOS, Alex, (2007). *Toplum Kuramı*, İstanbul: iletişim yayınları.
- ÇETİNKAYA, Y. Doğan, (2008). *Tarih ve Kuram Arasında Toplumsal Hareketler*, İstanbul: İletişim Yayınevi.

- ENGELS, Friedrich, (2007). *İngiltere’de Emekçi Sınıfın Durumu*, İstanbul: Eriş Yayınları.
- ERCAN, Fuat (1994). “Post-Fordizmin Arka Bahçesi, Krizin Sevimsiz Çocuğu; Taşeronlaşma”, *DİSK-AR*, Sayı 15, sayfa: 19–22, İstanbul.
- ERCAN, Fuat, (2003). “Sınıftan Kaçış: Türkiye’de Kapitalizmin Analizinde Sınıf Gerçekliğinden Kaçış Üzerine”, Der: Köse, A. H ve Şenses, F ve Yeldan, E, *Küresel Düzen: Birikim, Devlet Ve Sınıflar*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ERCAN, Fuat, (2004). “Sermaye Birikiminin Çelişkili Sürekliliği, Türkiye’nin Küresel Kapitalizmle Bütünleşme Sürecine Eleştirel Bir Bakış”, Der: Balkan, N ve Savran, S., *Neoliberalizmin Tahribatı*, İstanbul: Metis Yayınları.
- ERDOĞAN, Nemci. (2000). “Gündelikçi Kadınlar, Emir Erleri ve Benzerlerine Dair “Aşağı” Sınıflar, “Yüksek” Tahayyüller”, *Birikim Dergisi*, Sayı 132, İstanbul: Birikim Yayıncılık.
- ERTUĞRUL, Gökçen, (2009). “Temsilci Epistemolojinin Çıkmazları Ve Kenar”, Ed: Hattatoğlu, D ve Ertuğrul, G, *Methodos: Kuram Ve Yöntem Kenarından*, İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi.
- FOUCAULT, M. (2001). *Kelimeler ve Şeyler*, Çev: Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul: İmge Yayınevi.
- HARVEY, David, (2010). *Postmodernliğin Durumu*, İstanbul: Metis Yayınevi.
- KAUTSKY, Karl, (2008). *Proletarya diktatörlüğü*, Çev: Mehmet Karaoğlu, İstanbul: Yazılama Yayınevi.
- KEYDER, Çağlar, (1998). “ Sonsöz: Geniş Halk Yığınlarının Durumu”, Der: D. Quataert, Erik Jan Zürcher, *Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine İşçiler, 1839-1950*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- KORSCH, Karl, (2000). *Karl Marx, Marksist Kuram Ve Sınıf Hareketi*, Çev: Mehmet Okyayuz, Ankara: Doruk Yayınları.
- MARKS, Karl, (1976a). *1844 Elyazmaları, Ekonomi Politik Ve Felsefe*, Çev: Kenan Somer, Ankara: Sol Yayınları.
- MARKS, Karl, (1976b). *Komünist Manifesto*, Çev: Muzaffer Erdost, Ankara: Sol Yayınları.

- MARKS, Karl, (1987). *Ücretli Emek ve Sermaye – Ücret, Fiyat ve Kar*, Çev: Sevim Belli, Ankara: Sol Yayınları.
- MARKS, Karl, (1990). *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i*, Çev: Sevim Belli, Ankara: Sol Yayınları.
- MARKS, Karl, (1993). *Ekonomi Politîğin Eleştirisine Katkı*, Ankara: Sol Yayınları.
- MARKS, Karl, Engels, Friedrich, (2008). *Alman İdeolojisi (Feuerbach)*, Çev: Sevim Belli, Ankara Sol Yayınları.
- MISIR, Mustafa, Bayram, (2001). “Tarihsel ve Toplumsal Çerçevesel Olarak Sınıflar”, *Praksis Dergisi*, sayı:1, sayfa:120–135, Ankara: Dipnot Yayınları.
- MÜFTÜOĞLU Güler, AKDEMİR Berna ve Nevra, (2005). “Üretimde Çözülme ve Tutunma Halleri”, *TÜSAM 1. Sınıf Çalışmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, s.165–173, İstanbul.
- OĞUZ, Şebnem, (2007). “Maddeci Tarih Yazımında Temel Tartışmalar”, *Praksis Dergisi*, “Tarih Yazımı I”, sayı 17, Ankara: Dipnot Yayınları.
- OLMAN, Bertell, (2006). *Diyalektiğin Dansı*, Çev: Cenk Saraçoğlu, İstanbul: Yordam Kitap.
- OZAN, Ebru Deniz, (2001). “Sosyal Bilimlerde Gerçekçi-İlişkisel Bir Yaklaşımın Anahtarı”, *Praksis Dergisi*, sayı: 3, sayfa: 10–25, Ankara: Dipnot Yayınları.
- ÖĞÜTLE, S. V ve ÇEĞİN, G, (1997). *Sosyo-Tarihsel Teorinin Sınıfla İmtihani*, İzmir: Duvar Yayınları.
- ÖĞÜTLE, S. V ve ÇEĞİN, G, (2010). *Toplumsal Sınıfların İlişkisel Gerçekliği, Sosyo-Tarihsel Teorinin Sınıfla İmtihani*, Ankara: Tan Kitabevi Yayınları.
- ÖNGEN, Tülin, (2002). “Marx Ve Sınıf”, *Praksis Dergisi*, sayı 8, sayfa: 9–28, Ankara: Dipnot Yayınları.
- SEMAYİŞ, Tülin, (2006). “Türkiye’de Ev Eksenli Çalışanların Örgütlenmeleri ve Yeni Arayışlar”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- SPIVAK, G. C, (2009). “Madun Konuşabilir mi?”, Edit: Hattatoğlu, D ve Ertuğrul, G, *Methodos: Kuram Ve Yöntem Kenarından*, İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi.

- THOMPSON, E. P, (1994). *Teorinin Sefaleti*, Çev: Ahmet Fethi Yıldırım, İstanbul: Alan Yayıncılık.
- THOPMSON, E. P, (2006). *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, Çev: Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul: Birikim Yayınları.
- TİMUR, Taner, (2009). “Toplum Bilimleri, Tarihi Maddecilik ve Praksis”, *Mülkiye Dergisi*, Sayı 244, Ankara.
- UYANIK, Yücel, (2003). “İşgücü Piyasalarında Esneklik Ve Bölünme”, *KAMU-İŞ İş Hukuku Ve İktisat Dergisi*, Cilt: 7, Sayı:2, Ankara.
- WEBER, Max, (2000). *MaxWeber Sosyoloji Yazıları*, Çev: Taha Parla, İstanbul: İletişim Yayınevi.
- WOLFREYS, Jim, (2007). “Bourdieu, Politika ve Marksist Teori, Der: Çeğin, Güney ve Göker Emrah, *Ocak Ve Zanaat, Pierre Bourdieu Derlemesi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- WOOD, Ellen, Meiksins, (2001). “İlişki Ve Süreç Olarak Sınıf”, *Praksis Dergisi*, sayı:1, sayfa:82–119, Ankara: Dipnot Yayınları.
- YENTÜRK, Nurhan, (1993). “ Post-Fordist Gelişmeler Ve Dünya İktisadi İşbölümünün Geleceği”, *Toplum Bilim Dergisi*, sayı:56–61 Bahar, İstanbul: Birikim Yayınları.
- YENTÜRK, Nurhan, (1995). “Üretim ve Organizasyon Sisteminde Değişmeler ve Türkiye Uygulamaları”, *İstanbul, Petrol-İş Yıllığı 93–94*, sayfa: 802–808, İstanbul.

İNTERNET KAYNAKLARI:

- BOURDİEU, Pierre, (1987). “WhatMakes a Social Class? On theTheoreticalandPracticalExistence of Groups” Berkeley Journal of Sociology 32, Çev: Emrah Göker, <http://istifhane.files.wordpress.com/2010/04/sinifyapannedir.pdf> sitesinden alıntıdır. Erişim Tarihi: 22–12–2010.
- DTM, Başbakanlık, Dış Ticaret Müsteşarlığı, erişim: www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/.../III-1.doc sitesinden alınmıştır. Erişim Tarihi: 29–03–2011.

- HÜRRİYET, 1998: Enflasyon Kanayan Yara”, erişim:<http://dosyalar.hurriyet.com.tr/fix98/75yil/64ekl.htm> sitesinden alınmıştır. Erişim Tarihi: 22-03-2011.
- İSO: İstanbul Sanayi Odası (2004). “Avrupa Birliği’ne Tam Üyelik Sürecinde İSO Meslek Komiteleri Sektör Stratejileri Geliştirmesi Projesi”, http://www.iso.org.tr/tr/web/statikselsayfalar/yayinlar_sektor_raporlari.aspx sitesinden alınmıştır. Erişim Tarihi: 30-03-2011.
- KÖZ, (Aralık 2003). “Tekstil Sektörüne Ait Bilgiler”, Sayı14, www.kozonline.org/arsiv/word/PDK14.doc sitesinden alınmıştır. Erişim Tarihi: 02-05-2011.
- RİTZER, George, (1992), Sociological Theory, McGraw-Hill, Third Edition, Çev: Tatlıcan, Ümit, erişim: [http://www.umittatlican.com/files/Yapisa%20Marksizm%20\(George%20Ritzer,%201992\).pdf](http://www.umittatlican.com/files/Yapisa%20Marksizm%20(George%20Ritzer,%201992).pdf), sitesinden alınmıştır. Erişim Tarihi: 10-01-2011.
- SAVRAN, Sungur, (1999). “Lenin’i Yakmalı mı?”, <http://files.filefront.com/wwwsolplatformorgrar/9141541/fileinfo.html> sitesinden alınmıştır. Erişim Tarihi: 15-04-2010.
- ŞİMŞEK, Ahmet, (2009). “Osmanlı İktisat Tarihi Konularının Öğretimine Zihniyet Temelli Bir Yaklaşım”, Akademik Bakış Dergisi, Sayı: Nisan 16, <http://www.akademikbakis.org> sitesinden alınmıştır. Erişim Tarihi: 10-11-2010.
- TATLİCAN, Ümit, (2009). “Sosyolojik teoriye dönüş? Teorizm Ve Sentez“, <http://umittatlican.com/socialtheory.php>, sitesinden alınmıştır. Erişim Tarihi: 30-03-2009.
- YETİM, Ahmet, (2010). “Kayıt Dışı İstihdam (Kaçak İşçi Çalıştırma)”, erişim tarihi: 08.01.2011, http://www.telgraf.net/yazarlar/31/kayit-disi-istihdam-kacak-iscicalistirma_476.aspx sitesinden alınmıştır. Erişim Tarihi: 22-03-2011.
- YILMAZ, İrem, (2009). “Türk Deri Sanayi Girişimcilerinin Özellikleri, Yurt İçi Ve Yurt Dışındaki Deri Sektöründe Karşılaşılan Sorunlar Ve Çözüm Önerileri Anketi”, Danışman: Doç. Dr. Altan Afşar, Ege Üniversitesi, <http://www.tdsd.org.tr/Uploads/%5B7587174529243140%5Diremyilmaz.pdf> sitesinden alınmıştır. Erişim Tarihi: 25-03-2011.
- TÜRK, H. Bahadır, (2010). “Eril Tahakkümü Yeniden Düşünmek: Erkeklik Çalışmaları İçin Bir İmkân Olarak Pierre Bourdieu”, <http://istifhane.files.wordpress.com/2010/05/eriltahakkum.pdf> sitesinden alınmıştır. Erişim tarihi: 04.05.2010

EK 1: İŞVEREN'E İLİŞKİN SORULAR

Kişisel Bilgiler

- 1) Yaş
- 2) Cinsiyet
- 3) Göç Hikâyesi: Nerede doğdunuz? Nerede yaşadınız?
- 4) Deri işine kaç yaşında başladınız? İşçi olarak mı başladınız-usta olarak mı başladınız-direk atölye sahibi olarak mı başladınız? Daha önce hangi işlerde çalıştınız? Çalıştığınız işi bırakma nedeniniz neydi, neden devam etmediniz?
- 5) Dericici olarak nerelerde çalıştınız? Sadece İzmir'de Kapılar Bölgesinde mi yoksa başka bir şehir ya da tabakhane, sanayi gibi yerlerde de çalıştınız mı?
- 6) Kapılar Bölgesinde farklı işyerlerinde-farklı atölyelerde çalıştınız mı? Yoksa hep aynı işyerinde mi çalıştınız? Çalıştıysanız nerede çalıştınız? Çıkma nedeniniz nedir?
- 7) Başka çalışabileceğiniz iş-meslek var mıydı dericiliğe başladığınız zamanlar? Varsa onu niye tercih etmediniz de dericiliği tercih etmişsiniz? (Başka iş mi yoktu, çalışma koşulları mı iyiydi, parası mı iyiydi, geçici olarak girip daha sonra başka bir işte çalışırım mı dediniz? Vs.)
- 8) (bugün için) Dericilik dışında "bugün" yapabileceğinizi düşündüğünüz bir meslek var mı? Yoksa dericilik dışında başka bir meslek yapmam mı dersiniz?
- 9) Atölyeyi açmadan öncene iş yapıyordunuz, nerede çalışıyordunuz? Hangi konumda çalışıyordunuz?
- 10) Neden işten çıktınız? İşten çıkarken atölye açma kararınız var mıydı?
- 11) Atölye açarken neleri düşündünüz? Ne hayal etmişsiniz? Hayal olmasa da beklentiniz var mıydı? Neleri yapmak istiyordunuz? Beklentinizi karşıladınız mı? Adım adım karşılıyor musunuz? Atölye açmanıza dair size hiç maddi ve manevi destek veren olan mıydı?
- 12) Atölyeyi ne zaman, nasıl açtınız, makineleri nasıl alabildiniz? Sermayeyi nereden buldunuz? Mesela atölyedeki makineleri nasıl edindiniz? İkinci el, kendisi mi satın alıyor yoksa şirket mi veriyor paralı-parasız-anlaşmalı.

Mevcut Durum

- 13) Atölyede kaç makine var? Kaçı çalışır vaziyette? Makinenin düzenli çalışıyor mu? Düzensiz çalışıyorsa ne zaman neye göre çalışıyor?
- 14) Atölyede kaç kişi çalışıyor? Bunlar ne iş yapıyor? (Makineci ayakçı, ustabaşı)
- 15) Çalışacak işçileri nasıl buldunuz? Tanıdıklar mıydı? Nereden tanıyordunuz? Değillerse çalışanlarla irtibatı nasıl kim sağladı?
- 16) Ne tür işler yapılıyor? Yapılan işin (çanta, ceket) işçi için önemi var mı? Daha fazla para kazanma ya da zorluk kolaylık açısından ya da çalışma saatleri bakımından?

Çalışma Koşulları, Zaman, İş Ve Ücret

- 17) Ücretlendirme nasıl oluyor, kim belirliyor? Ücret türü neler (aylık haftalık, parça başı, iş bitimi)?
- 18) Ortalama ücretler ne kadar, ücretler daha önce nasıldı?
- 19) İş nerelerden alınıyor? Yapılan iş kime ait? Şirketlere mi yoksa atölye sahibine mi? İşin alınması belgeye göre mi yoksa kişiler arasında verilen söz ile verilmiş bir karara mı? Yani iş nereden gelip nereye gidiyor? (İşin örgütlenmesinin başını ve sonunu nerede görüyor?)
- 20) İş hep aynı yere, aynı kişiye mi, yoksa farklı kişilere mi yapılıyor?
- 21) Maaşınız/ücretiniz azaldıysa geçiminiz nasıl etkilendi? Aileye giren paranın eksikliği nasıl giderildi? Evde başka kişiler çalışmaya başladı mı örneğin? Eğitim, sağlık, beslenme durumları nasıl etkilendi?
- 22) Aldığınız ücret düştüğünde birinden daha fazla ücret talep ettiniz mi? ettiyseniz kimden? Neden o kişiden? Size verilen yanıt ne idi?
- 23) Çalışma zamanları nasıl? Her gün çalışıyor musunuz? Hangi sıklıkla? Çalışma zamanınız neye göre değişiyor? İş olunca mı geliniyor? Kim çağırıyor?
- 24) Çalışma süreleri sizce nasıl? Yeterli mi yetersiz mi? Az mı çok mu, ideal mi?
- 25) Çalışma zamanına göre aldığınız ücret denk mi sizce? Değilse neden değil?

- 26) Ücretlere, çalışma koşullarına, üretim şekline, üretim zamanına nasıl bakılıyor; eğer genel olarak işçi çıkarına ters düşüyorsa işçi konumundan gelen tepki var mı? Varsa neden yoksa neden?
- 27) Ücretler az ise buna ilişkin işçilerden nasıl tepki geliyor? (İş yavaşlatma, geciktirme)
- 28) Sizce fason iş yapan mı yoksa bağımsız çalışan atölye mi daha çok avantajlı? Neden?

Sosyal Güvence durumu?

- 29) Sosyal Güvenceniz var mı? Varsa türü (Dışarıdan kendisi mi yatırıyor, emekli mi, SGK-BAĞKUR) daha önceden var mıydı? O zaman sağlık sorunlarınızı nasıl karşılıyordunuz?
- 30) Sağlık masraflarınızı nasıl karşılıyorsunuz? Ailenizdeki bireyler sağlık meselelerini nasıl hallediyor?
- 31) Neden sağlık güvenceniz yok?

Kapılar Bölgesi İşverenlerine İlişkin Sorular

- 32) Kapılardaki deri atölye sahiplerinin sorunları nelerdir?
- 33) Ne yapıyorsunuz, talebiniz için?
- 34) Geçmişte hiç grev gibi bir eylem hatırlıyor musunuz? Mesela İzmir’de TARİŞ eylemleri olmuştu, dericilerde de böyle grevler, eylemler olmuş muydu? Katıldınız mı? Ya da hiç sendikalaşma gibi bir çaba olmuş muydu, hatırlıyor musunuz?
- 35) Ne yapılabilir sizce? Dericilerin hakkı nasıl geri alınabilir? Ne yaparsanız dericiler hakkını almış olur?
- 36) Sizce makineci ile ayakçı arasında bir ayrım var mı? Yani dericilikte makinecilik mi iyidir ayakçılık mı, neden?
- 37) Boş zamanlarınızda ne yaparsınız? Mesela vaktinizi ailenizle mi geçirirsiniz yoksa arkadaşlarınızla mı, neler yaparsınız?
- 38) Dericiler arasında iddia, şans topu, sayısal, at yarışı gibi oyunları sık oynarlar mı? Ne zamandan beri oynuyorlar? (Ne zaman yoğunlaştı) Neden oynanır sizce?

EK 2: İŞÇİYE YÖNELİK GÖRÜŞME SORULARI

Kişisel Bilgiler:

- 1) Cinsiyet:
- 2) Yaş:
- 3) Kaç yaşında çalışmaya başladınız? Daha önce hangi işlerde çalıştınız? Çalıştığınız işi bırakma nedeniniz neydi, neden devam etmediniz?
- 4) Kaç yıldır Deri işinde çalışıyorsunuz? Ne zaman başladınız? Dericisi olarak nerelerde çalıştınız? Sadece İzmir’de Kapılar Bölgesinde mi yoksa başka bir şehir ya da tabakhane, sanayi gibi yerlerde de çalıştınız mı?
- 5) Kapılar Bölgesinde farklı işyerlerinde-farklı atölyelerde çalıştınız mı? Yoksa hep aynı işyerinde mi çalıştınız? Çalıştıysanız nerede çalıştınız? Çalıştığınız işyeri atölye miydi, kaç kişilikti ortalama? Ne olarak çalıştınız? Çıkma nedeniniz nedir?
- 6) Başka çalışabileceğiniz iş-meslek var mıydı dericiliğe başladığınız zamanlar? Varsa onu niye tercih etmediniz de dericiliği tercih etmişsiniz? (Başka iş mi yoktu, çalışma koşulları mı iyiydi, parası mı iyiydi, geçici olarak girip daha sonra başka bir işte çalışırım mı dediniz? vs.)
- 7) (bugün için) Dericilik dışında “bugün” yapabileceğinizi düşündüğünüz bir meslek var mı? Yoksa dericilik dışında başka bir meslek yapmam mı dersiniz?

Mevcut Durum:

- 8) Çalıştığınız atölyelerin büyüklüğü nasıl? Kaç makine var? Atölyelerde kaç kişi çalışıyor?
- 9) Atölyedeki çalışanların işleri neler? (konumlar) İşçiler, patronlar varsa ara konumlar? İşçilerin çalışma konumları? Patron ya da atölye sahibi çalışıyor mu?
- 10) Atölye sahipleri kimler? Atölye sahibi atölyede mi, çalışıyor mu?
- 11) Ne tür işler yapılıyor? Yapılan işin (çanta, ceket) işçi için önemi var mı? Ya da yapılan işin modelinin? (Daha fazla para kazanma ya da zorluk kolaylık açısından)

- 12) Ücretlendirme nasıl oluyor, kim belirliyor? Ücret türü neler (aylık haftalık, parça başı, iş bitimi? Eskiden parça başı mıydı maaş mı? Ne zaman değişti?
- 13) Ücretler nasıl alınıyor? Kim dağıtıyor ya da veriyor?
- 14) Ortalama ücretler ne kadar, ücretler daha önce nasıldı?
- 15) İş nerelerden alınıyor? Yapılan iş kime ait? Aynı yere mi farklı yerlerle mi? Şirketlere mi yoksa atölye sahibine mi? İşin alınması belgeye göre mi yoksa kişiler arasında verilen söz ile verilmiş bir karara mı? Yani iş nereden gelip nereye gidiyor? (İşin örgütlenmesinin başını ve sonunu nerede görüyor?)
- 16) Çalışma süresi içinde aldığımız ücrette bir değişiklik oldu mu? Azaldı mı arttı mı? Olduysa ne zaman ve ne için?
- 17) Maaşınız/ücretiniz azaldıysa geçiminiz nasıl etkilendi? Aileye giren paranın eksikliği nasıl giderildi? Evde başka kişiler çalışmaya başladı mı örneğin? Eğitim, sağlık, beslenme durumları nasıl etkilendi?
- 18) Aldığımız ücret düştüğünde birinden daha fazla ücret talep ettiniz mi? ettiyseniz kimden? Neden o kişiden? Size verilen yanıt ne idi?

Çalışma Koşulları Zaman Ve İş, Ücret

- 19) Çalışma zamanları nasıl? Her gün çalışıyor musunuz? Hangi sıklıkla? Çalışma zamanınız neye göre değişiyor? İş olunca mı geliniyor? Kim çağırıyor?
- 20) Çalışma süreleri sizce nasıl? Az mı çok mu, ideal mi?
- 21) Çalışma zamanına göre aldığımız ücret denk mi sizce? Değilse neden değil?
- 22) Ücretler az ise buna ilişkin işçilerden nasıl tepki geliyor? (İş yavaşlatma, geciktirme, ustabaşına söyleme ya da patrona söyleme)
- 23) Sizce fason iş yapan mı yoksa bağımsız çalışan atölye mi daha çok avantajlı? Neden?

Sosyal Güvence durumu?

- 24) Sosyal Güvenceniz var mı? Varsa türü (Dışarıdan kendisi mi yatırıyor, emekli mi, SGK-BAĞKUR) daha önceden var mıydı? O zaman sağlık sorunlarını nasıl karşılıyordunuz?

25) Sağlık masraflarınızı nasıl karşılıyorsunuz? Ailenizdeki bireyler sağlık meselelerini nasıl hallediyor?

Kapılar Bölgesi Deri İşçilerine İlişkin Sorular

- 26) Kapılardaki deri işçilerinin sorunları neler?
- 27) Talepler neler, neler talep ediliyor ve nereden talep edildi? Ne zamandan beri bu talepler var? Mesela siz kaç yıldır uğraşıyorsunuz bu talep için?
- 28) Ne yapıyorsunuz, talebiniz için? Arkadaşlarınızla (işçilerle) konuşuyor musunuz?
- 29) Geçmişte hiç grev gibi bir eylem hatırlıyor musunuz? Mesela İzmir’de TARİŞ eylemleri olmuştu, dericilerde de böyle grevler, eylemler olmuş muydu? Katıldınız mı? Ya da hiç sendikalaşma gibi bir çaba olmuş muydu, hatırlıyor musunuz?
- 30) İşten atılma, paranızı alamama, gibi yaşadığınız bir sıkıntı oluyor mu? Avukata, mahkemeye başvuruyor musunuz? Bu türden durumlarda avukata başvuranlar oluyormuş deri işçileri arasında?
- 31) Ne yapılabilir sizce? Dericilerin hakkı nasıl geri alınabilir? Ne yaparsanız dericiler hakkını almış olur? Sendika, dernek v.s.)
- 32) Sigortasız çalıştırılma durumunda sigorta hakkınız olduğunu ve sigorta istediğinizde yapılabileceğini biliyor musunuz? Neden sigorta için başvurmadınız?
- 33) Hiç işten atıldınız mı atılınca nereye başvurduunuz? Nasıl sonuçlandı? Başvurmadıysanız neden? Patron işten çıkarmadan önce size haber verdi mi? Haber vermeden çıkardıysa ihbar tazminatı ödedi mi size? Ödemediyse mahkemeye başvurduunuz mu?
- 34) Sizce makineci ile ayakçı arasında bir ayrım var mı? Yani dericilikte makinecilik mi iyidir ayakçılık mı neden?
- 35) Boş zamanlarınızda ne yaparsınız? Mesela arkadaşlarınızla içmeye mi gidersiniz?
- 36) Dericiler arasında iddia, şans topu, sayısal, at yarışı gibi oyunları sık oynarlar mı? Ne zamandan beri oynuyorlar? (Ne zaman yoğunlaştı) Neden oynanır sizce?

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : ERCAN KAYGISIZ

Doğum Yeri : İZMİR

Doğum Yılı : 10/01/1985

EĞİTİM VE AKADEMİK BİLGİLER

Lise 1999-2002 : İZMİR 50. YIL LİSESİ

Lisans 2004-2009 : MUĞLA ÜNİVERSİTESİ

Yabancı Dil : İNGİLİZCE

MESLEKİ BİLGİLER

19...-19... : _____

19...-19... : _____